

OPEVNĚNÍ JIŽNÍHO A VÝCHODNÍHO OBVODU RANĚ GOTICKÉHO PŘEDCHŮDCE DNEŠNÍ MALÉ STRANY

JARMILA ČIHÁKOVÁ

Raně gotické opevnění města pod hradem Pražským již po sto letech od svého vzniku přestalo vyhovovat rozvoji města i požadavku na spolehlivou vojenskou ochranu. Výstavbou nových hradeb v nové trase v 60. letech 14. století bylo zbaveno důvodu své existence. Několik staletí jeho postupné likvidace je zakončeno snahou již několika generací badatelů získat a prezentovat představu o jeho struktuře, stavební podobě a vývoji a chránit jeho archeologizované hmotné pozůstatky před zničením. Každá strana městského opevnění má svá specifika. Na západní straně jako jediné se zachoval profil fortifikace, publikovaný zde před rokem. Jižní strana je demolice a přestavbami postižena nejvíce, z fortifikace zbyly jen útržky. Odlišnosti lépe zachované východní strany, avšak hůře dostupné, otevírají chronologické otázky. Cílem příspěvku bylo shromáždit maximum dostupných informací o jižní a východní straně městského opevnění, podložených stavebně-historickým a v posledních desetiletích archeologickým výzkumem. Mnohá archeologickými metodami získaná zjištění jsou zde publikována poprvé. Nově je prezentována kriticky prověřená a novými nálezy obohacená síť stop po městské fortifikaci. Jsou také porovnány parametry jednotlivých prvků struktury opevnění na všech třech stranách města i s přihlédnutím k východnímu opevnění Pražského hradu.

FORTIFICATION OF THE SOUTHERN AND EASTERN PERIMETER OF THE EARLY GOTHIC PREDECESSOR OF TODAY'S MALÁ STRANA

The early Gothic fortification of the town below the Prague Castle ceased to meet the city development and the requirements for reliable military protection already a hundred years after its construction. With the construction of new walls in a new route in the mid-14th century, the earlier ramparts were deprived of the reason for their existence. Several centuries of their gradual liquidation are completed by the efforts of several generations of researchers to obtain and present an idea of the ramparts' structure, building form and development and to protect the archaeological remains from destruction. Each line of the city fortification has its own specifics. In the west, the profile of the fortification, published a year ago, is the only one preserved. The southern line is the most affected by demolitions and reconstructions, only fragments remain. The better-preserved eastern line, but less accessible and different to the others opens chronological questions. The authors focused on gathering the maximum available information about the southern and eastern fortification lines, supported by building history surveys and, in recent decades, archaeological research. Newly published evidence of the city fortification pattern, obtained by archaeological methods, was critically examined and supported with new findings. Parameters of the fortification structure on all three sides of the city are compared, also taking into account the eastern fortifications of Prague Castle.

Klíčová slova — Praha – Malá Strana – 13. století – fortifikace – vyzděný příkop – věž – brána – hradba – parkán – komunikace – *cubitus* – stavební technologie

Key words — Prague – Malá Strana – 13th century – fortification – stone lined ditch – tower – gate – rampart – Zwinger – road – *cubitus* – construction technology

Opevněním vymezená plocha raně gotického Nového města pod hradem Pražským na levém vltavském břehu je historickým jádrem dnešní městské čtvrti Malá Strana. Na západě město končilo Strahovskou bránou v dnešní Nerudově ulici před schody sestupujícími na Janský vršek, na jihu ulicí Tržiště a na východě linií za presbytářem kostela sv. Tomáše (obr. 1). Pozdějším karlovským rozšířením města v polovině 14. století ztratilo opevnění význam a od té doby postupně zanikalo. Jeho nepatrné pozůstatky jsou v malostranské části Pražské památkové rezervace velmi vzácně nalézány stavebněhistorickým a archeologickým průzkumem při přestavbách domů a paláců. Západní rameno opevnění, kde se nedávno poprvé podařilo získat ucelené poznatky o profilu a vzhledu fortifikačního pásu v podobě z roku 1278 záchraným archeologickým výzkumem na pozemcích domu čp. 192/III v Thunovské ulici, bylo předmětem vloni publikovaného příspěvku (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021).¹ Jižní a východní ramena opevnění dosud nedosahují takové míry poznání, zatím disponujeme většími či menšími „kamínky mozaiky“. Oproti situaci na západní straně města se na jejich shromažďování výrazně podílely předchozí badatelské generace, a to osobnosti jak z oborů archivnictví (Václav Hlavsa, Cyril Merhout, Václav Vladivoj Tomek, Milada Vilímková a další), tak archeologie, architektury a stavební historie (Dobroslav Líbal, František Kašička, Antonín Wiehl, Vladimír Píša a jiní).

Na rozdíl od starších, raně středověkých opevňovacích systémů, existence opevnění královského raně gotického města založeného Přemyslem Otakarem II. v roce 1257, či bezprostředně poté, nezmizela z historického povědomí. V 19. a 20. století však jeho hmotné pozůstatky byly

1 Označení římskou číslicí za lomítkem v čísle popisném určuje katastr v rámci historického jádra Prahy a postupně připojovaných obcí (od r. 1784 do r. 1949). Jádro Prahy se skládá ze šesti historických, původně samostatných pražských měst, z nichž každé má dodnes vlastní katastr nemovitostí. Na levém vltavském břehu jsou katastry Malé Strany (III) a Hradčan včetně Pražského hradu (IV). Po karlovském založení Nového města pražského (katastr II) na pravém břehu v r. 1348 vymizel název levobřežního Nového města pod hradem Pražským, pro které se později vžila pojmenování Menší město pražské a Malá Strana.

převrstveny změnami, jak je přinášel čas, a fragmenty fortifikace se postupně staly objektem historického bádání. Pozornost byla věnována zejména hradbě na východní straně města, identifikované jako stavba s kvádřikovým lícem na straně do města a vnějším lícem z lomového kamene (KUBÍČEK 1954; dále např. PIŠA 1957; PIŠA 1961; PIŠA 1969; LÍBAL 1983; SOVINOVÁ 1985 aj.). Archeologickým výzkumem byla východní hradba dotčena nejdříve v roce 1974 (HRDLÍČKA 1991), poté až

v roce 1993 (FROLÍK 1993), roku 1994 (DRAGOUN/OMELKA 1995), 1999 (ČIHÁKOVÁ 2000a) a 2006–2007 (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2009a; ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2012). Složitá situace v prostoru bývalého biskupského dvora vedla k pochybnostem o průběhu městské hradby z 13. století v severním předpolí Juditina mostu (DURDÍK/BOLINA 1996). V novém milénium bylo na téma raně gotické městské fortifikace zpracováno několik syntetizujících pohledů (např. DRAGOUN 2002, 61–62, 156; PODLISKA/HAVERDA/KOVÁŘ 2003; ČIHÁKOVÁ 2009; ČIHÁKOVÁ 2019; RAZÍM 2020).

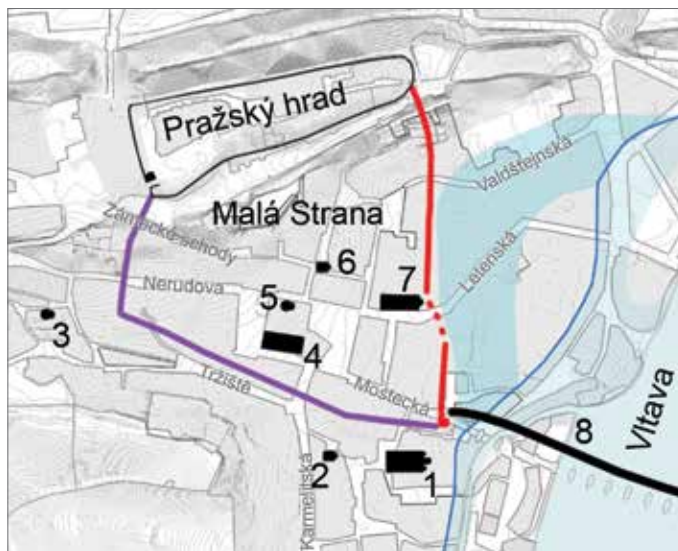
Průběh opevnění byl zpočátku rekonstruován na základě ikonografických a archivních pramenů (např. MERHOUT 1956, 14sq.), od 50. let 20. století také s přispěním výsledků stavebněhistorických průzkumů realizovaných zejména v rámci pasportizace SÚRPMO. Při tomto systematickém průzkumu byla analyzována zpravidla omítaná zdíva. Chronologické zařazení bylo dáno organizační strukturou půdorysu, parametry zdí a architektonických prvků a posouzením zdíva pod částečně opadanou omítkou. Kritériem pro interpretaci zdíva jako hradby byl často směr, jednotná linie a šířka zdí. Archeologický výzkum se od 90. let dotkl některých z takto označených situací a výčet dochovaných fragmentů městské zdi pozměnil. Archeologické postupy jsou v centru Prahy použitelné výlučně na záchranných archeologických výzkumech staveníšť úředně schválených stavebních akcí, v rozsahu schváleného projektu. Záměrný badatelský výzkum vedený snahou získat odpověď na historické otázky v centru intenzivně žijícího města není přípustný.

JIŽNÍ RAMENO FORTIFIKACE 13. STOLETÍ

Poznání raně gotické fortifikace na jižním obvodu Přemyslova Nového města pod hradem Pražským (cf. ČIHÁKOVÁ 2019, 84–88) je dosud velmi roztržité a stanovení jejího přesného průběhu naráží na mnoho neznámých. Srozumitelná je výpověď náleзовých situací západně od brány v Karmelitské ulici – v západní polovině jižního ramene opevnění –, kde lze rekonstruovat průběh městské hradební zdi i příkopu. Východně od Karmelitské ulice se však stanovení průběhu hradby z 13. století dotýká tolika sporných míst, že rekonstrukce původní raně gotické trasy bude úkolem příští badatelské generace a vedle archeologického také pečlivého stavebněhistorického průzkumu. Nejen průběh, nýbrž i vzhled celé jižní linie fortifikace, počet věží a pravidelnost jejich rozmístění či profil opevňovacího pásu jsou výzvou k řešení do budoucna. Nejspíše jižní rameno opevnění nevypadalo tak, jak si je v 90. letech 19. století představovali V. V. TOMEK (1892) a pražský konzervátor arch. Antonín WIEHL (1893; obr. 2), avšak od jejich doby jsme v poznání raně gotické fortifikace pokročili méně, než by se dalo očekávat.

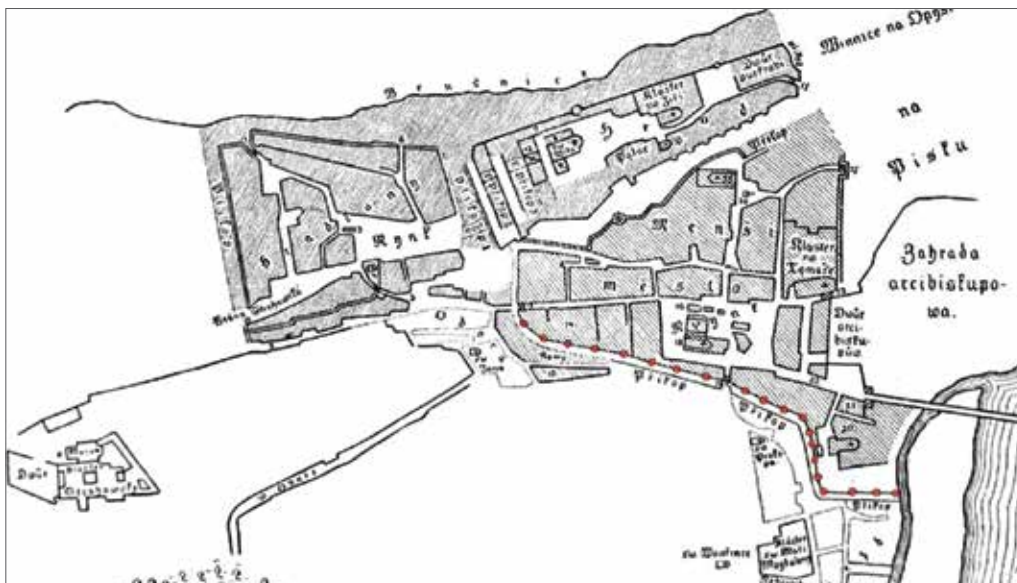
Západní části jižní strany města

Od doby provádění pasportizace SÚRPMO v 60. letech 20. století se v literatuře uvádí, že v západní části jižní strany města – západně od Karmelitské ulice – se zachovala hradba ve sklepech či na pozemcích domů čp. 264, 258, 302, 256, 555 a 249/III a věž v domě čp. 260/III (např. HLAVSA/VANČURA 1983, 28; SOVINOVÁ 1985, 87–91; aj.; obr. 3). Úsek hradební zdi identifikovaný v čp. 264/III stavebněhistorickým průzkumem (LÍBAL 1966, 24sq.) se snad svou lokalizací zdá být v souladu s archeologicky získanými nálezy na parcele domu čp. 260/III (hradba) a v Karmelitské

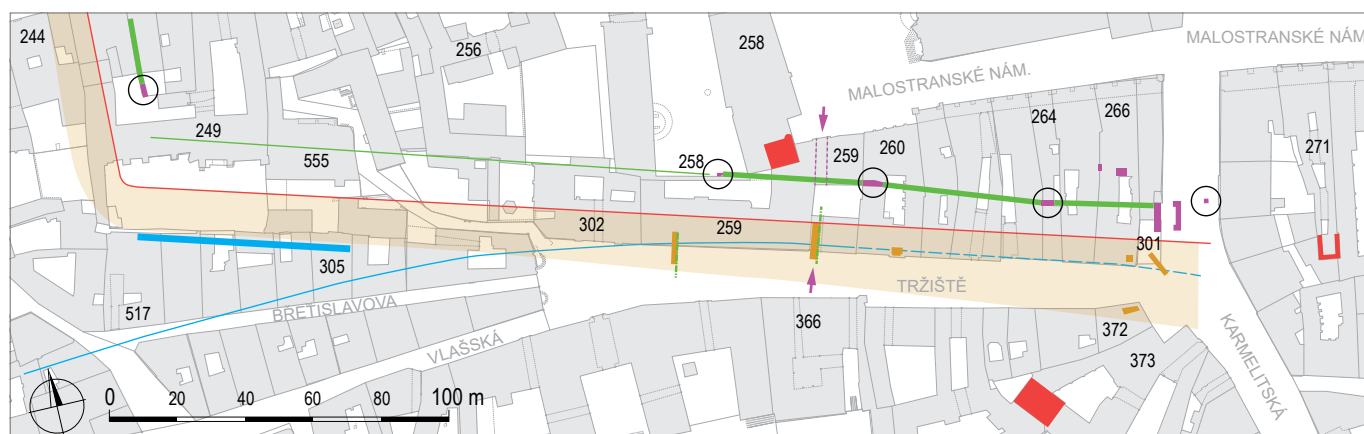
Obr. 1. Pražská opevnění na levém břehu řeky Vltavy v polovině 13. století: Pražský hrad (**černě**) a nově založené Nové město pod hradem Pražským, dnes historické jádro Malé Strany. Hradba na východní straně města (**červeně**) je stavěna odlišnou technologií než raně gotická hradba na straně západní a jižní (**fialově**). Pražský hrad v hranicích románského opevnění. Opevněná plocha města 17,5 hektaru. Zvýrazněné **kostely** (výběr): **1** – klášterní kostel řádu johanitů P. Marie pod řetězem; **2** – kostel sv. Prokopa; **3** – kostel sv. Jana Křtitele v osadě Obora; **4** – farní kostel sv. Mikuláše; **5** – rotunda sv. Václava; **6** – kostel sv. Martina; **7** – kostel sv. Tomáše, náležející do roku 1285 břevnovským benediktinům. Zvýrazněný kamenný Juditin most z 12. století (**8**). **Modře** – inundační území se zaniklým vedlejším ramenem (**syť**), nivou, ostrovem Kampou a „ostrovem pod mostem Pražským“ v místě dnešního Klárova (ostrovy i niva odhadem). **Modrou linií** předpokládáný břeh řeky. (Dle pokynů autorky upravila S. Babušková.)

Obr. 2. Dobová představa opevněného prostoru na levém břehu Vltavy vzniklého spojením Pražského hradu, Nového města pod hradem Pražským (později Malá Strana) a Hradčan před jeho rozšířením za vlády Karla IV. v 60. letech 14. století. Rekonstrukci z 90. let 19. století prezentovali V. V. Tomek (1892) a později A. Wiehl (1893; v té době pražský konzervátor památkové péče pro levý břeh Vltavy). Husté rozložení flankovacích věží se nepotvrdilo, ani existence flankovacích věží obecně, spojení příkopu města a johanitské komendy ano (převzato z Wiehl 1893, 150).

ulici (brána), ležícími se zdi v čp. 264/III přibližně v linii. Charakter zdiva se dosud nepodařilo zjistit, nedotkla se ho žádná současná akce. Šířka 1,6 m je však malá a příslušnost k hradbě je tak jen podmíněná.²

V západněji stojícím domě čp. 260/III byl zbytek hradby v délce 7 m odkryt při zřizování nového suterénu pod dosud přízemní místností (obr. 5).³ Z příspěvku, který byl objevu věnován (CYMBALAK/PODLISKA 2015), plyne, že převážná část z šířky hradby (obr. 4B: D) byla překryta násypy pod podlahou. Pouze jižní okraj hradby byl využit jako podklad pozdější výstavby (obr. 4B: F) –

Obr. 3. Praha 1-Malá Strana. Jižní rameno přemyslovského opevnění – západní část, odkryté pozůstatky fortifikace. **Fialové** – odkryté úseky hradby s bránou z poloviny 13. století; **zelené** – rekonstrukce průběhu hradby; **syťe oranžové** – odkryté úseky příkopu; **světle oranžové** – přibližný průběh příkopu; **červené** – izolované stojící věžové stavby; **modře** – masivní zeď starší než 16. století v domech 305–309/III. Číslo – čp. domů uvedených v textu. Přisoudit fragmenty v čp. 266/III k hradbě (ČIHÁKOVÁ 1999, 113) byl omyl.

nasedala naň západovýchodní zeď stávajícího domu, která tak znepřístupnila jižní líc hradby.⁴ Odhalené zdivo bylo z naprosté většiny základové, pojené maltou, lokálně jílovitou hlínou. Krátký úsek předzákladu na kótě 199,8/Bpv doložil hloubku základu cca 0,6 metru. Z nadzemního líce se fragmentárně dochovaly 2 řádky kamenů do výšky maximálně 0,45 m (obr. 4A). Základová spára se mírně svažovala proti svahu k západu, z kóty 199,42 na východě na kótu 199,22/Bpv na západě, a i řádky lomových kamenů v základu tento sklon víceméně respektovaly.⁵ Šířka základového zdiva hradby 2,3 m je známa ze dvou průřezů tímto zdívem (PODLISKA/CYMBALAK 2009).⁶ Nejednoznačná je technologie zakládání. Hradba nebyla založena na geologický podklad, nýbrž na antropogenní nadloží vysoké přibližně 1,2 m, které se zde vyvinulo v průběhu raného

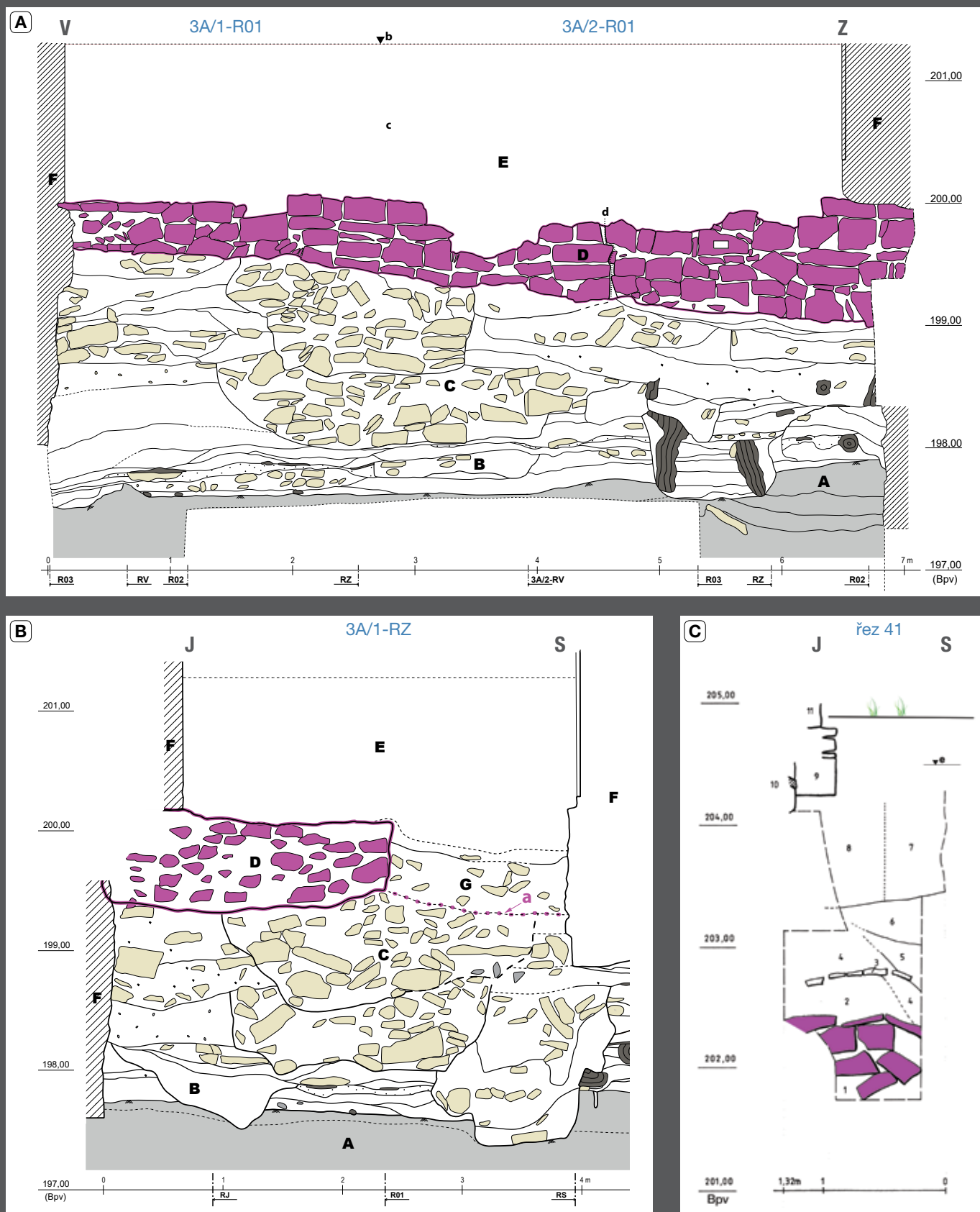
2 Nedaleká zdiva v čp. 266/III z velkých opukových kamenů součástí hradby nejsou, jak vyplynulo z dislokace okolních nálezů. Pravděpodobně byla postavena později z druhotně použitých kamenů hradby.

3 Výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 2006/21 pod vedením J. Podlisky a T. Cymbalaka (PODLISKA/CYMBALAK 2009, 27sq., 30 sq.).

4 Úroveň podlahy 201,30/Bpv, koruna zdiva hradby 200,16/Bpv; základová spára 199,22–199,42/Bpv.

5 Sklon základové spáry proti svahu vyžaduje základovou spáru se stupni, které jsou výrazně delší než u hradby západního ramene opevnění. Mírný svah dovozoval povlnnější základovou spáru, výšku stupňů nedokážeme určit.

6 Znám je jen nepravidelný severní líc základové partie hradby a dva průřezy tímto zdívem se shodnou šířkou 2,3 m (řez 3A/1-R02 a řez 3A/1-RZ). Část z šířky hradby je skryta pod stávající zdí domu, která patrně není s hradbou rovnoběžná.

Obr. 4. Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 260/III.

A – pohled na severní líc hradby v řezu 3A1 + 3A2/01 (A: D, fialově).

B – řez 3A1/RZ s profilem hradby (B: D). Legenda: **a** – rovina planýrky při založení města 1257; **b** – podlaha do roku 2006; **c** – odebráno stavbou kvůli překladům; **d** – technologická spára (převzato z PODLIŠKA/CYMBALAK 2009 a upraveno S. Babuškovou).

C – Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 258/III. Výzkum 8/90–93, sonda XVII, řez 41. Jádru hradební zdi ze 13. století (fialově) na nepravidelné stěně statické sondy; **e** – v místě sondy dnešní povrch pódia na J konci nádvoří (terénní dokumentace autorka, digitalizace M. Ďurica).

Obr. 5. Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 260/III s lokalizací hradby (fialově), objektu interpretovaného při pasportizaci jako věž opevnění nejspíše mylně (červeně), zásypu příkopu (oranžově); půdorys domu na úrovni přízemí (převzato z CYMBALAK/PODLISKA 2015, obr. 2; rozšířeno a upraveno). Na západě jsou lokalizovány sondy výzkumu 12/93 v sousedním čp. 259/III, v sondě III drobný zbytek hradby.

středověku. Je ukončeno linií shodnou se základovou spárou hradby (obr. 4B: a). Linií autoři označují jako nivelační úroveň. Představuje planýrku, k níž došlo v samých počátcích výstavby města, a na ni je posazena hradba lemovaná písčitým materiálem usazeným ve 13. století (obr. 4B: G = vr. 3). Otázka je, zda do materiálu vrstvy 3 byla hradba zahrnuta, jak situaci interpretují autoři výzkumu (CYMBALAK/PODLISKA 2015, 56), nebo zda byla vrstva 3 k hradbě přisypána, jak by naznačovala jednotná, výkopem pro hradbu takřka neporušená „nivelační úroveň“.⁷

Těleso hradby v čp. 260/III zabíhá do západní obvodové zdi domu a navazuje v sousedním čp. 259/III (Hartigovský palác, dnes sídlo AMU) na 1 m silnou zeď mezi suterénem domu (sonda II) a bývalým dvorkem (sonda III; obr. 5).⁸ Při rekonstrukci v roce 1993

byla zeď s otlučenou omítkou prohlížena ze strany dvora, avšak opukové zdivo odpovídající představě raně gotické hradby bylo konstatováno jen v krátkém (kolem 1–2 m) úseku ve východním koutě dvora ve výšce hlavy.⁹ Dnes je zřejmé, že v SZ koutě dvora zůstala drobná část hradby zachována, podezděna a využita v mladší stavební konstrukci paláce.

Dále k západu je znám z ikonografie delší úsek hradby na jižní hranici areálu Lichtenštejnského paláce čp. 258/III. Zpravidla byla za její zbytek pokládána dnešní hraniční/parcelní zeď mezi pozemky 258 a 259/III (obr. 3), která je novodobá. V roce 1992 jsem nálezuovou situaci ve výkopu statické sondy (1,2 × 1,4 m) přímo u parcelní zdi chybně vyhodnotila jako destrukci kvůli jejímu nezvyklému vzhledu – kumulaci velkých, poměrně čistých opukových balvanů jen s občasnými hroudami malty (ČIHÁKOVÁ 1995a, 227; obr. 4C).¹⁰ Teprve zkušenost z roku 2014 s pohledem do

7 Pracovní postup, kdy je zděná konstrukce postavena na ploše bez zapuštění do podkladu a je pak následně do určité výšky materiálem zahrnuta, lze rozlišit na větší odkryté ploše. Postup byl prokázán např. při výstavbě velké grotty Valdštejnského paláce v 17. století (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2009b, 125).

8 Dvůrek ležel po východní straně průchodu z Malostranského náměstí na Tržiště, průchod a dvůrek měly do roku 1993 stejnou úroveň a byly propojeny dvířky. V prostorné suterénní místnosti mezi náměstím a bývalým dvorkem probíhal záchranný archeologický výzkum (pražské pracoviště NPÚ, č. výzkumu 12/93, pod vedením autorky), který zde v roce 1993 objevil v sondě II tzv. strategickou stavbu z 10. století, stojící na břehu mokřiny. Stavba i mokřina byly součástí přístupu do Boleslava města (ČIHÁKOVÁ 1996; ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008; naposledy ČIHÁKOVÁ 2018a). V době rekonstrukce byl dvůrek vybrán do hloubky podlahy sklepa (198,2/Bpv) bagrem, neboť kubatura pod dvorkem byla vyplněna sutěmi a zaniklými, částečně zasypanými sklepními místnostmi se zdmi z cihel. Suterénní prostory tak byly výrazně rozšířeny, po rekonstrukci zde fungovala restaurace Avalon. Výzkum Hartigovského paláce v roce 1993 postupně navazoval na výzkum sousedního Lichtenštejnského paláce, obě akce měly společného investora i generálního dodavatele (Metrostav). Pod sníženou úroveň dvorku (198,2/Bpv) zbývalo ještě vyhloubit rýhy pro inženýrské sítě vycházející ze sousední severní místnosti (sondy II). Pod bázi stavební sutě zasahovala jen rýha pro kanalizaci provedená archeologickým výzkumem po terénních vrstvách (sonda III).

9 Průchod proražený v roce 1993 mezi sondami II a III (ze suterénu na sníženou plochu dvorku) nezasáhl do úseku zdiva hradby. Stěnu průchodu v 1 m široké severní zdi dvora tvořila z jihu 0,7 m silná zeď z opuky (vr. 2A s druhotně použitými velkými balvany), k níž ze strany severní suterénní místnosti přiléhala 0,3 m silná zeď cihlová (ČIHÁKOVÁ 1996, řez 20).

10 Povrch v roce 1992 v místě sondy na nádvoří čp. 258/III byl 204,8/Bpv, druhotně snížená koruna hradby 202,4/Bpv, dnešní povrch nádvoří 203,75/Bpv, povrch pódia na J konci nádvoří 204,5/Bpv.

jádra hradební městské zdi při výzkumu v Thunovské čp. 192/III (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021, obr. 14) mne dovedla k poznání, že ona kumulace kamenů nenáležela destrukci, nýbrž intaktnímu jádru raně gotické hradby, jejíž koruna je v hloubce 2,1 m pod povrchem dnešního pódia na nádvoří.

Z pokračování městské zdi západně od nádvoří paláce čp. 258/III již žádný další úsek zastížen nebyl. V západním sousedství, v čp. 302/III, byla v letech 1851–1852 hradba zbourána při rozšiřování domu severním směrem (LÍBAL/KAŠIČKA 1968, 20). Vzhledem k průběhu parcelních linií byla hradba spatřována také ve zdech objektů čp. 256, 555 a 249/III (obr. 3). Její pozůstatky archeologicky detekovány nebyly ani v izolovaných sondách u čp. 256 a 555/III,¹¹ ani v pečlivě prozkoumaném úseku jižního křídla paláce čp. 249/III (PODLISKA/HAVRDA/KOVÁŘ 2003, 51). Avšak protože na nádvoří čp. 249/III byl zastížen fragment západní hradební zdi, v místě paláce se tak muselo nacházet jihozápadní nároží hradby, která pak pokračovala podél západního okraje města k severu (pro Z rameno ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021). Místo jihozápadního rohu opevnění podlehl důkladné přestavbě; pro tvar přechodu z jižního do západního ramene a eventuální přítomnost nároží či věže nejsou žádné, ani ikonografické nebo archivní informace.

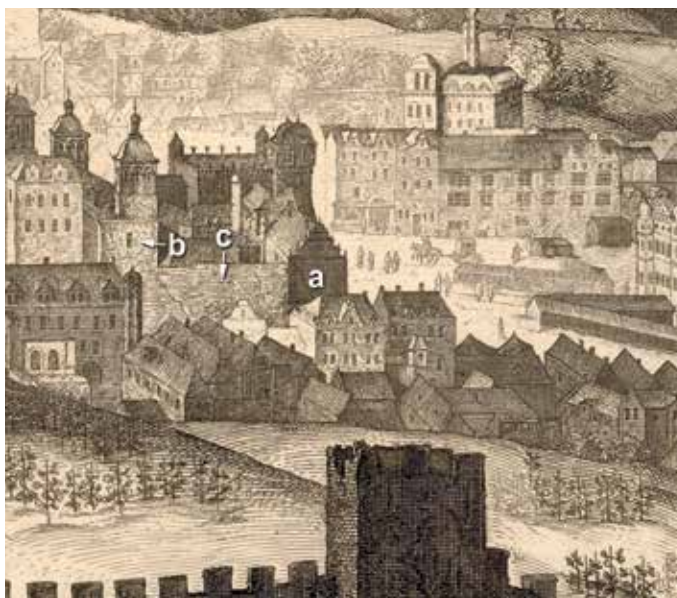
Lze předpokládat, že absence stop po jižním rameni hradby je až druhotná, jako důsledek zrušení a odstranění zbytečně široké zdi zabírající prostor, který se dal využít výhodněji. K tomu přistupuje i špatná možnost její adaptace na zeď menší šířky a v neposlední řadě i příležitost využít její hmotu jako pohodlně dostupný zdroj stavebního materiálu.

Věž identifikoval v 60. letech stavebněhistorický průzkum SÚRPMO západně od Karmelitské ulice jen jednou. V rámci domu čp. 260/III jako věž interpretoval obdélný objekt (min. 11 × 7,7 m), jehož delší zdi orientované S–J, silné 1,6 m, byly vyhodnoceny v pasportu domu jako gotické (obr. 5: červeně). Jeho poloha na pozemku, vzdálenost cca 3 m od jižního líce tělesa hradby¹² a obdélný tvar vylučují, aby objekt byl hradební flankovací věží vystupující z vnějšího líce hradby. Pravděpodobněji byl zmíněný objekt prvkem mladší zástavby.

Jediný objekt, který je možno v této části fortifikace považovat za věž, je neznámý objekt v linii hradby vyobrazený na tzv. Sadelerově prospektu z roku 1606 v místě, které lze identifikovat nejspíše jako rozhraní pozemků domů čp. 258 a 302/III (obr. 6). Vyobrazená věžová stavba je strohá a překvapivě mohutná, stejně tak je však neúměrně vysoká hradba (?) mezi věží a nově vystavěným renesančním domem na místě čp. 258/III (Lidlovský dům přestavěný po roce 1595), která na prospektu dosahuje výšky až ke korunní římsě domu.¹³ Zda věž hradbu předstupuje, není možné z rytiny určit.

Jako rozhraní pozemků domů čp. 258 a 302/III (obr. 6). Vyobrazená věžová stavba je strohá a překvapivě mohutná, stejně tak je však neúměrně vysoká hradba (?) mezi věží a nově vystavěným renesančním domem na místě čp. 258/III (Lidlovský dům přestavěný po roce 1595), která na prospektu dosahuje výšky až ke korunní římsě domu.¹³ Zda věž hradbu předstupuje, není možné z rytiny určit.

Z **příkopu opevnění** byly archeologicky zastíženy úseky v čp. 301, 266, 263, 260 a 259/III v severní frontě ulice Tržiště, zpravidla v šachtách při zřizování nových domovních přípojek na hlavní kanalizační řad. V čp. 266 a 260/III šachty pouze prošly zásypem příkopu a dosáhly hloubky

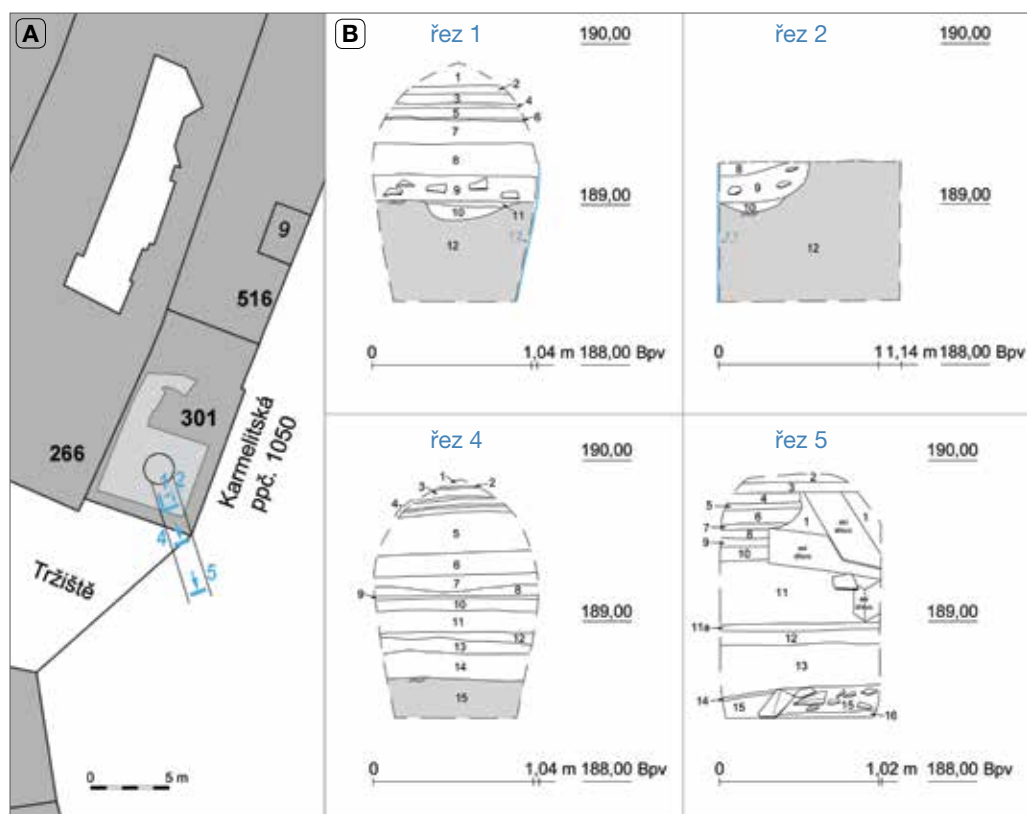
Obr. 6. Philip van den Bossche (kresba) / Johannes Wechter (rytec) / Aegidius Sadeler (vydavatel), 1606: PRAGA. Velký prospekt Prahy, tzv. Sadelerův. Výřez: okolí čp. 258/III (a; Lidlovský dům) s hradbou (c) a zaniklou věží (b) v blízkosti rozhraní čp. 258 a 302/III (© Archiv hl. města Prahy, Sbirka grafiky, fond Veduty, sign. G 14).

¹¹ Hradba byla spatřována v linii jižního obvodu parcely domu čp. 256/III (hospodářské zázemí Morzinského paláce – vyslanectví Rumunské republiky), již se z vnější strany od jihu dotkly dvě sondy z pozemku ppč. 61/2 (výzkum NPÚ v Praze č. 2016/25, vedoucí Jan Havrda). Podle novověké keramiky v základovém výkopu pro zeď je stávající zdivo datováno do doby barokní (HAVRDA 2017). V sousedním objektu čp. 555/III (výzkum NPÚ v Praze č. 2016/15, vedoucí Jan Havrda) byly od jihu (S02) i od severu (S07) přiloženy sondy ke zdi pokládané za hradební, zeď je však klasicistní (HAVRDA 2021).

¹² Respektive od jižního líce novodobé zdi stojící na jižním okraji hradby.

¹³ Zmíněná zeď postrádá cimbuří; že se jedná o zeď starobylou, by naznačovala výrazná trhlina (obr. 6). Proporce v této části prospektu je třeba brát s velkou rezervou, jak vyplývá ze srovnání relativních výšek pravděpodobné hradby, Lidlovského domu a věže v čp. 258/III (viz níže, pozn. 34). Na prospektu zobrazená výška zdi, kterou pokládám za hradbu, je nereálná.

Obr. 7. Praha 1-Malá Strana, Karmelitská čp. 301/III. Výzkum NPÚ v Praze č. 2/87, umístění výzkumu a schéma řezů. Štola pro přípojku kanalizace protála severní stěnu příkopu. **A** – situace výzkumu a řezů, **světle šedě** – plocha sklepa se studnou; **B** – jednotlivé řezy, **slabě šedě** geologický podklad – svahoviny (terénní dokumentace J. Mourek, 1987).

190,4/Bpv (čp. 266, sonda I; ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998a) a 193,0/Bpv (čp. 260/III, sonda 13; CYMBALAK/PODLISKA 2015, 57), aniž by dosáhly dna příkopu.¹⁴ V nárožním domě čp. 301/III byla zastižena severní stěna zapuštěná do geologického podkladu (obr. 7A).¹⁵ Nejsevernější příčný řez (ř. 1) se dotkl stěny na kótě 189,04/Bpv, další řez 4 protnul stěnu na výšce 188,64/Bpv, nejižnější řez rovněž dna příkopu nedosáhl (dno hlouběji než 188,4/Bpv; obr. 7B). Protože byly dokumentovány příčné řezy, sklon severní stěny (eskarpy) nelze s jistotou určit.¹⁶

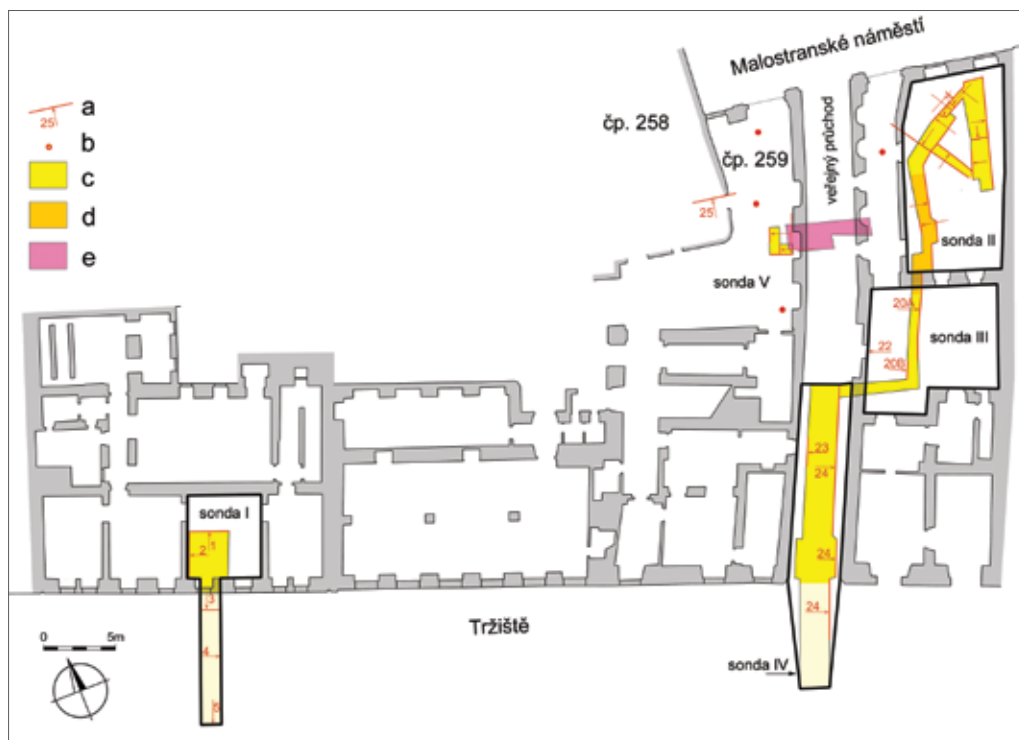
Stěn příkopu se dotkly také obě štoly pro nově zřizovanou kanalizaci v rozlehlém domě čp. 259/III, známém jako Hartigovský palác (západněji sonda I, východněji sonda IV; ČIHÁKOVÁ 1996; obr. 3; obr. 8).¹⁷ Příkop byl částečně hlouben do přirozených svahovin a písčitych nánosů Malostranského potoka, jeho kontreskarpa do jižněji probíhajícího staršího, mladohradištního příkopu zaneseného přírodními sedimenty a bahnitými nánosy, hlouběji byl pak lánován v břidlicové skále (cf. ČIHÁKOVÁ 2001a, 67–68, 87–93). Každá z obou sond poskytla horizontální pás – průřez příkopem v neurčitelné výšce nade dnem. V sondě I byl dokumentovaný průřez cca 1,6 m vysoký, na nejnižší kótě 195,80/Bpv dlouhý 6,0 m, na kótě 197,40/Bpv dlouhý více než 8,8 m (šířka příkopu). Sklon eskarpy byl povlnnější, dosahoval přibližně 30°, kontreskarpa byla strmější se sklonem 50° (obr. 9). V sondě IV odkryla těžební šachta 2,8 m z hloubky příkopu, dna nedosáhla. Ze šachty postupovaly štoly k jihu a severu. Kde jižní štola protála kontreskarpu příkopu, je zřejmé (obr. 10), avšak které dokumentované rozhraní náleží eskarpě (severní stěně), zřejmé

14 V domě čp. 266/III v sondě I leží dnešní povrch na kótě 195,6/Bpv, zásyp příkopu je v intervalu 192,1–190,4/Bpv. V domě čp. 260/III v sondě 13 leží dnešní povrch na kótě 198,42/Bpv, zásypu příkopu náleží interval 197,0–193,0/Bpv.

15 V čp. 301/III výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 2/87 (nově 1987/2) pod vedením M. Trymla (nepublikováno). Kanalizační přípojka byla ražena v hloubce 7 m pod dnešním povrchem (dno ražby 188,4/Bpv) ze sklepní místnosti domu. Jako kanalizační šachta byla využita stávající zděná studna. V přípoje dlouhé 8 m byly získány 3 příčné a 1 drobný boční řez. Geologický podklad v podobě hnědého kompaktního jílu s ojedinělými úlomky opuky, pískovce a břidlice, místy se světle okrovými šmouhami, byl nejvýše zjištěn v bočním řezu 2 na kótě 189,28/Bpv.

16 Výzkum byl dokumentován ve výškovém systému **Jadran**, který pražská archeologie používala do roku 2000 včetně. Pro potřeby příspěvku jsou veškeré výškové hodnoty převáděny do jednotného systému **Balt po vyrovnání**. Pro jistotu, že převod byl proveden, je převedený údaj potvrzen zkratkou **/Bpv**. Její důsledné používání by mělo eliminovat chybu.

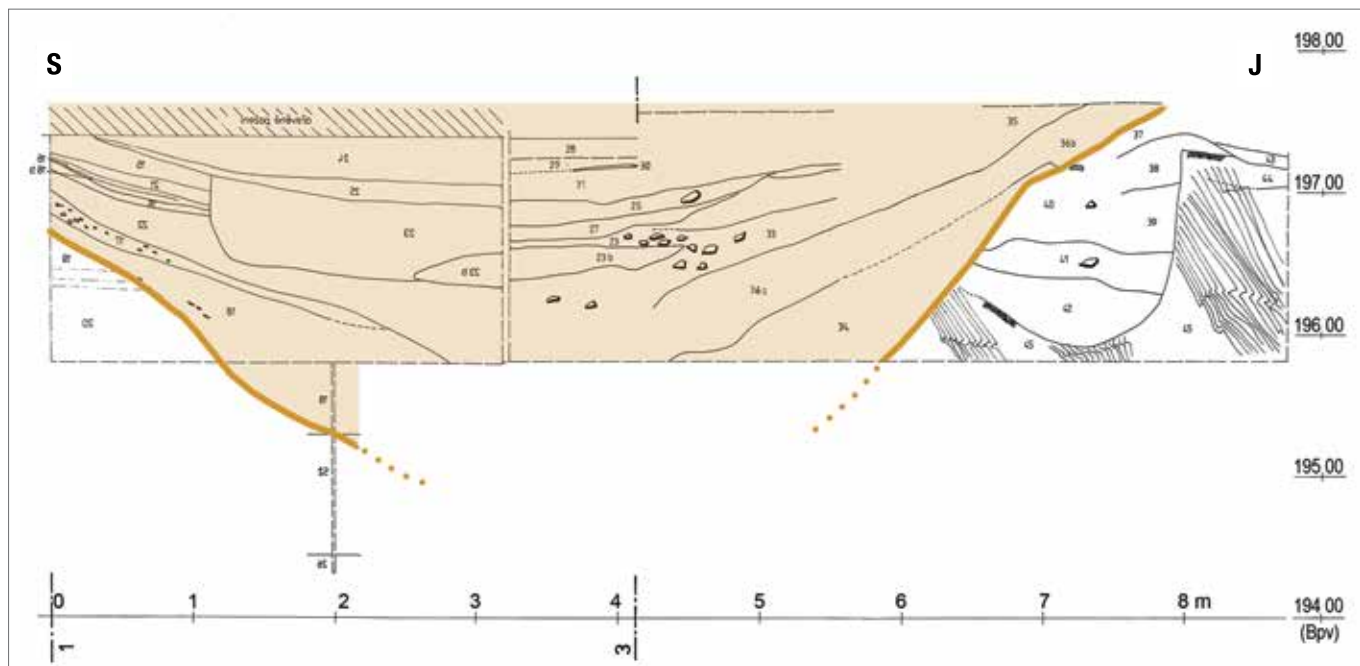
17 Výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 12/93 (nově 1993/12) pod vedením J. Čihákové. Spolu se šachtou byla v sondě I dokumentována boční stěna štoly k jihu pod ulici Tržiště. V sondě IV dokumentována východní boční stěna štoly k jihu a také štoly ražené k severu, kde se na dvorku štola napojila na páteřní větev nově zřizované domovní kanalizace. Ve štolách byly zakreslovány boční stěny (řezy 4, 24, 23), pokud byly natolik soudržné, že nevyžadovaly okamžité plné zapažení, jak se často stávalo při dokumentaci řezu 24 (ČIHÁKOVÁ 1996, 8).

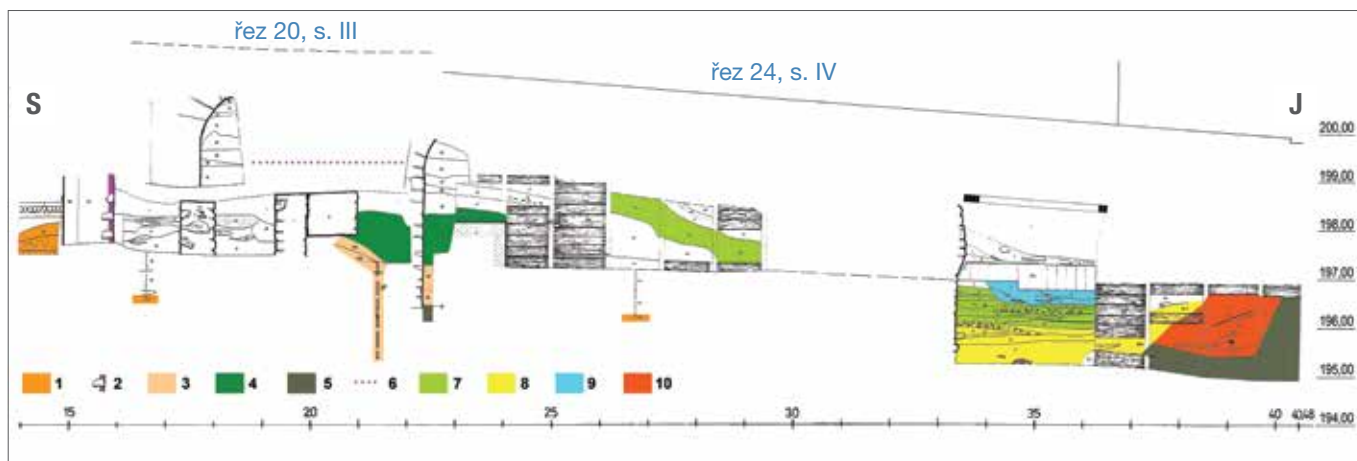
Obr. 8. Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí/Tržiště čp. 259/III, úroveň přízemí. Výzkum NPÚ v Praze č. 12/93, rozsah výzkumu, umístění sond ve sklepech a schéma řezů. Legenda: **a** – řez a směr pohledu; **b** – pedologická sondy; **c** – plochy sond; **d** – plocha s geologickým podkladem; **e** – plocha mladšího výzkumu NPÚ v Praze č. 2007/15 (zaměření a zobrazení J. Mourek, 2000, 2015).

není.¹⁸ Pokud bychom zvolili maximální rozsah příkopu (na straně eskarpu vrstva 42 jako součást výplně), měl by příkop ve výšce cca 198,4/Bpv rozpětí 14,5 metrů (obr. 10). Ve výšce cca 199,4/Bpv, kde se pohybuje niveleta základové spáry hradby v sousedním čp. 260/III, by šířka příkopu snad mohla dosáhnout i 18 m, jak ji na základě shodných podkladů rekonstruuje J. Podliska s T. Cymbalakem (CYMBALAK/PODLISKA 2015, 61). Zajímavé jsou vrstvy 33 a 50 z břidličných úlomků nejčastěji do 4 cm, ležící severně od vrstvy 42, které vznikly nejspíše jako výhoz při hloubení některého z příkopů opevnění – nemůžeme však určit, kterého z několika chronologicky následných. Nepokládám je za součást výplně raně gotického příkopu.

Obr. 9. Praha 1-Malá Strana, Tržiště čp. 259/III. Sonda I, generalizovaný profil sestavený z řezů 2+4. Příkop ze 13. století (oranžově) na jihu narušuje starší příkop vytesaný do skály, na severu se zhlubuje do mladohradištních nánosů Malostranského potoka (podle terénní dokumentace upravila S. Babuškova).

¹⁸ Výkop pro kanalizaci procházející od severu dvorem (sonda III, řez 20) a napojujícím se na štolu (sonda IV, řez 24) přinesl informaci o souvislém pásu několika navzájem se porušujících různých hlubokých objektů, z nichž zbyl sled mnoha rozhraní zpravidla se svažujících k jihu. Bylo zde registrováno několik natolik rozdílných sloupců stratigrafií, že musí být výplněmi minimálně pěti hlubokých, buď přirozených, nebo umělých zásahů.

Obr. 10. Praha 1-Malá Strana, Tržiště čp. 259/III. Sondy III a IV, severojižní generalizovaný profil jižně od linie hradby, řezy 20+24. Legenda: 1 – geologický podklad svahovina; 2 – linie jižního líce přemyslovské hradby ze 13. století; 3 – výplň neznámé deprese; 4 – břidlicový štěr, skála přemístěná při hlubokém zemním zásahu; 5 – intaktní skála; 6 – úroveň základové spáry přemyslovské hradby v sousedním čp. 260/III; 7 – výplň přemyslovského příkopu s množstvím organiky; 8 – výplň příkopu tvořená potočními sedimenty; 9 – bahnitě usazeniny strouhy s nálezy pozdně gotické keramiky a mlýnských kamenů; 10 – starší příkop (mladohradištní); šrafovy – prkna výdřevy v ražené štolě (převzato z ČIHÁKOVÁ 1996, příloha textu obr. 4; podle pokynů autorky za využití terénní dokumentace upravil M. Ďurica).

Severojižní generalizovaný řez vedený pozemkem Hartigovského paláce, od Malostranského náměstí sondou II až pod ulici Tržiště se sondou IV, je jediný pramen poskytující průřez fortifikačním systémem jižního ramene opevnění, bohužel příliš útržkovitý a ne příliš reprezentativní (obr. 10). Závažné je zjištění, že žádný z odkrytých úseků stěn příkopu v čp. 259 i 301/III nenese stopy po obezdívce. Lze konstatovat, že příkop v západní části jižního ramene opevnění byl v 50. letech 13. století vyhlouben do geologického podkladu a do výplní starších objektů, aniž by prošel další úpravou. Pro stanovení hloubky příkopu chybí znalost výchozí úrovně terénu. Nikde také nebylo zastíženo dno příkopu, neboť kanalizační řad nedosahuje jeho hloubky, a přípojky jsou proto mělké. Výchozí úroveň může být částečně nahrazena zjištěním v čp. 260/III o základové spáře hradby na kótě 199,4/Bpv, vůči níž je nejhlubší dosažené místo výplně příkopu v sondě IV výzkumu 12/93 na kótě 194,6/Bpv, takže zde hloubka příkopu činila více než 4,8 metru. Jiné srovnání poskytuje nález povrchu zachovaného tělesa starší – raně středověké – hradby v čp. 261/III na výšce 198,86/Bpv (PODLISKA 2015, 584) a úroveň dna šachty v sousedním domě čp. 260/III na kótě 193,0/Bpv, vedoucí k hloubce příkopu větší než 5,9 metru. Využitím povrchu zvětřelé malty v průjezdu zaniklé Újezdské brány na kótě 192,9/Bpv a nejhlubšího místa přípojky v čp. 301/III (188,4/Bpv) jsme se dozvěděli, že před bránou byl příkop hlubší než 4,5 metru.

Protější – jižní – strana ulice Tržiště je archeologicky prozkoumána méně. Výplň příkopu zde byla zastížena v sousedství Karmelitské ulice v čp. 372/III (obr. 3), ani zde nebylo na kótě 190,5/Bpv dosaženo jeho dna, stěny šachty nezastihly ani kontreskarpu.¹⁹ Západněji byl získán archeologický bod až pod budovou Vratislavského paláce čp. 366/III, kde byl v uliční frontě objeven gotický (pozdně gotický?) sklep, jehož vstupní šíje se z úrovně 199,5/Bpv zahluchovala do téměř 2 m vysokého kulturního souvrství spočívajícího na geologickém podkladu z jílovitých hlín (TRYML 1989, 176).²⁰ Přítomnost starého souvrství vylučuje, aby naproti Hartigovskému paláci, v linii sondy IV, jižní stěna příkopu dosahovala až do jižní fronty ulice Tržiště, jako je tomu východněji v čp. 372/III před Újezdskou bránou.

V západní části jižního ramene opevnění nebyly zjištěny stopy po úpravě, která by naznačovala přítomnost **parkánu**. Jak bylo zmíněno výše, stěny příkopu nebyly obezděné, a neodpovídaly tak technologickému postupu použitému v roce 1278 na západním rameni fortifikace při stavbě parkánové hradby, která přímo vyrůstala z vyžděné eskarpy příkopu (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021, obr. 45). Pokud podél příkopu neprobíhal parkán, pak by se v místě dvorka paláce čp. 259/III (sondy III) rozkládala před městskou zdí okolo 9 m široká berma.²¹ Její původní povrch se nedochoval, pro pozdější zástavbu byl snížen.

19 V čp. 372/III v roce 1978 proběhl před rekonstrukcí domu zjišťovací výzkum pražského pracoviště NPÚ č. LXXIX (nově 1978/79) pod vedením Marie Širové. Sonda z nepodsklepeného přízemí, kóta povrchu neuvedena, úroveň chodníku v sousedství sondy 194,9/Bpv (nepublikováno). V hloubce 4,5 m byl ze statických důvodů výzkum ukončen a sonda urychleně zasypána pískem.

20 Pro srovnání lze uvést, že ve stejné výšce cca 199,4/Bpv se pohybuje na severní straně ulice úroveň planýrky před stavbou hradby a niveleta její základové spáry v čp. 260/III vedle Hartigovského paláce.

21 Počítám s tím, že vrstvy 33 a 50 řezu 24 výzkumu v čp. 259/III již ležely vně příkopu. Po zkušenosti z roku 2018 s parkánovou hradbou v areálu Thunovská již o zdi 16 v sondě III jako o možném reliktu parkánové hradby neuvažují (cf. ČIHÁKOVÁ 2009, 23). Další poznatky k raně gotické úpravě před hradbou snad přinese kompletní vyhodnocení rozsáhlého a komplikovaného výzkumu na zahradě paláce čp. 249/III (výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 41/2002+2003 pod vedením J. Podlisky a J. Havrdy).

V souvislosti s úvahami o úpravě předhradbí nelze opomenout nebývale masivní zeď v koruně širokou 1 m, jejíž jižní líc se směrem dolů rozšiřuje, zastiženou v severních částech stávajících domů čp. 305–309/III podél Břetislavovy ulice. Odkryl ji dlouholetý výzkum při tzv. regeneraci Jánského vršku (obr. 3: modře).²² Zeď probíhá jako liniová stavba mimo organismus stávající, původně renesanční zástavby.²³ Vzhledem k velké vzdálenosti od hradby a důvodnému předpokladu existence příkopu mezi zdí a hradbou se nejedná o zeď parkánovou, nýbrž o zeď vně příkopu, která na jihu jako vnější hradba snad mohla uzavírat fortifikační pás.²⁴ Podobná konfigurace s dalším prvkem vně příkopu je známa z písemných pramenů na západním rameni opevnění, kde dům čp. 244/III v Nerudově ulici vznikl v rozmezí let 1483–1493 mezi příkopem a čp. 243/III v místě „zahrádky na bývalém valu“ (HOLANOVÁ/KAŠIČKA 1969, 20).²⁵

Předělem mezi západní a východní částí jižního ramene opevnění je Karmelitská ulice a **Újezdská brána**, která ulici uzavírala. Do svého zániku v roce 1727 byla brána vyobrazena na různých pražských vedutách, z nichž ji známe v podobě průjezdné hranolové věže (obr. 11A). Západní zeď brány se dochovala pod označením čp. 516/III v západní frontě Karmelitské ulice jako sešíkmená plocha, v 2. polovině 19. století proražená okny (obr. 11B). Z průzkumu sklepů v domech čp. 516 a 301/III při pasportizaci SÚRPMO vyplývá, že v dnešním přízemí měla západní zeď brány šířku 1,9 metru²⁶ a v severozápadním rohu vřetenové schodiště. Do roku 1911 stála i východní zeď brány ve východní fasádě Karmelitské ulice (obr. 11D). Zanikla při přestavbě průlomu U Klíčů a náš tým východní zeď brány již zastihl v archeologizované podobě výzkumem v západní třetině dnešní ulice (sonda X; obr. 11C).²⁷ Rýha pro inženýrské sítě neodkryla celou šířku východní zdi, nejspíše se od šířky zdi západní nelišila. Odkryla však zeď severní (šířka 1,63 m; obr. 12C), jižní (1,4 m; obr. 12B) a interiér brány v poledníkovém směru dlouhý 5,82 m (obr. 12A). Ve směru rovnoběžkovém rekonstruovaná šířka interiéru 5,1 m představuje vzdálenost západní uliční fasády od stěny zdiva ve výkopu sondy X, kde se částečně dochovaly i rovnoběžkové zdi severního a jižního koutu v délce 0,8 metru. Lze tak odvodit maximální šířku průjezdu 3,6 metru. Vnější S–J rozměr brány, získaný z řezu 20/95-ř. 24 dokumentovaného v měřítku 1 : 20, je 8,85 m, což činí 14,97 českého lokte (15 loket = 8,87 m). Při předpokladu, že šířka západní i východní zdi je shodná, pak vnější Z–V rozměr brány činí 8,8 metru. Lze tak rekonstruovat Újezdskou bránu na půdorysu čtverce o straně 15 českých loket. Severně před bránou se dochovaly dvě vrstvy mladších dlažeb. Raně gotická úprava patrně zůstala skryta pod dnem bagrovaného výkopu, snad ji zastihla pedologická sondýrka jako silnou vrstvu zvětralé malty s povrchem 192,9/Bpv (obr. 12A: c). Na podobné kótě 193,27/Bpv byl zastížen snížený povrch podložních svahovin jen 4 m severně od SZ nároží brány (ZAVŘEL 1995b, 2; obr. 11C: bod A; 12E).²⁸ Překvapením je skutečnost, že jižní část brány byla založena na poměrně měkké výplni jedné ze starších depresí – pravděpodobně příkopu. Pouze severní zeď brány je spolu s hradbou založena na nevysokém antropogenním souvrství spočívajícím na pevném, přirozeně rostlém geologickém podkladu (obr. 12E). Z novověké ikonografie i plánů vstup do města Karmelitskou ulicí známe jako stísněnou uličku jen o málo širší než původní průjezd bránou (obr. 13).²⁹ Protože se nedochovala nejstarší městská kniha, nelze potvrdit, že stísněnost odpovídá původnímu stavu z 13. a 1. poloviny 14. století. Jistě však nestály domy před bránou čp. 298/III U Goliáše na východě (z 16. století) a čp. 301/III na západě (starší než rok 1695).³⁰

22 Několikaletý zjišťovací výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 5/86 pod vedením M. Trymla (TRYML 1989; TRYML 1991). Plánová dokumentace a popis zatím nepublikovány (ke zdi cf. TRYML 1993, 197). V čp. 303 a 304/III masivní zeď nezastižena, patrně přestavěno (HAVRDA 2005, 6).

23 Větší výzkum při hloubení podzemních garáží na dvoře domu Břetislavova čp. 517/III zřetelné stopy raně gotické fortifikace nezachytil (HAVRDA 2004, 341). Otevřená je otázka starší zdi, z níž je známa jen část koruny, na níž byla posazena mladší, raně novověká zděná konstrukce. Není jasné, zda starší zeď není pokračováním uvedeného zdi objeveného pod domy čp. 305–309/III.

24 Zeď eventuálně mohla souviset s regulací Malostranského potoka či zakončením příkopů vedených od hradu do osady Obora podél západního ramene městské fortifikace.

25 Zdejší val však může mít původ v pokračování skalního bloku podél západní strany městského příkopu, dle mého mínění nemusí jít nutně o umělý naspaný val.

26 Kótovaný plán sklepů v pasportu domu čp. 267+516/III.

27 Záchraný výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 20/95 (nově 1995/20) při přestavbě tramvajového tělesa a rozšiřování telekomunikační sítě, pod vedením J. Čihákové a J. Zavřela, příležitostný zástup J. Havrda (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998b).

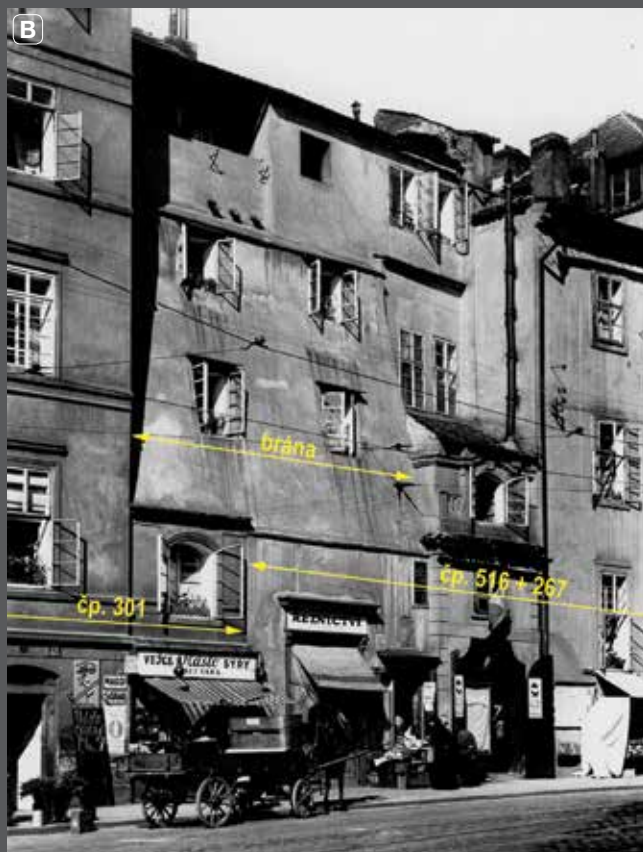
28 Záchraný výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 18/94 ve sklepech domu čp. 267/III, pod vedením J. Zavřela. Sonda 2 – výtahová šachta.

29 Ze soutisku dnešního stavu, císařského otisku stabilního katastru a výkopů výzkumu 20/95 (obr. 13) vyplývá, že sonda X v západní části dnešní šířky ulice prošla bývalou východní uliční frontou a sonda VII nedaleko dnešního východního chodníku je situována v hloubce bývalých raně novověkých měšťst na východní straně ulice.

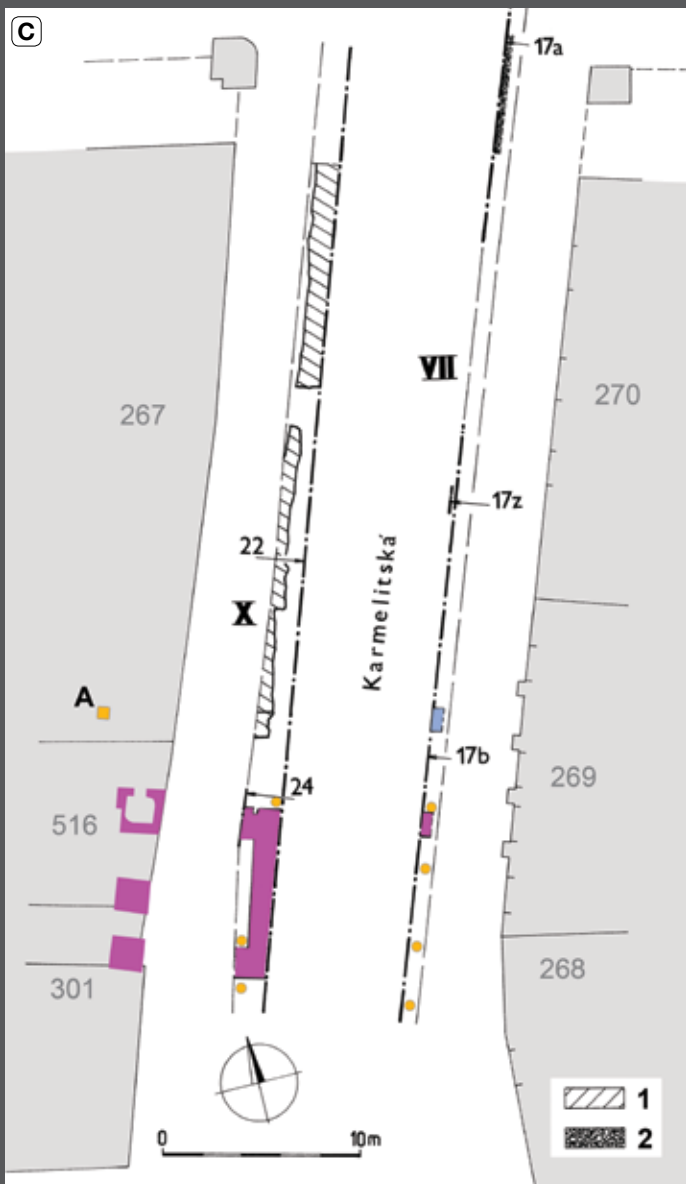
30 Majetkové převody ostatních domů, byť nesouvislé, vedou do počátku 15. století. Dějiny budov v Z frontě zpracovával D. Líbal, budov ve V frontě O. Novosadová. Nejstarší archivní záznam k čp. 267/III je z roku 1391.

Obr. 11. Praha 1-Malá Strana, Újezdská brána. A – Philip van den Bossche (kresba) / Johannes Wechter (rytec) / Aegidius Sadeler (vydavatel), 1606: PRAGA. Velký prospekt Prahy, tzv. Sadelerův. Výřez: Újezdská brána a její okolí (© Archiv hl. města Prahy, Sběrka grafiky, fond Veduty, sign. G 14).

B – Rudolf Bruner-Dvořák (1864–1921), nedatováno: hlavní průčelí domu U Zlatého hroznu čp. 516/III. Západní zbytek branské věže přemyslovského opevnění zbořeného roku 1727, torzo dodatečně upravené na obytný dům. Zdivo brány v přízemí a patře rozděleno mezi domy čp. 301 a 516/III (Foto uloženo: fotoarchiv NPÚ GnŘ, sign. F005215).

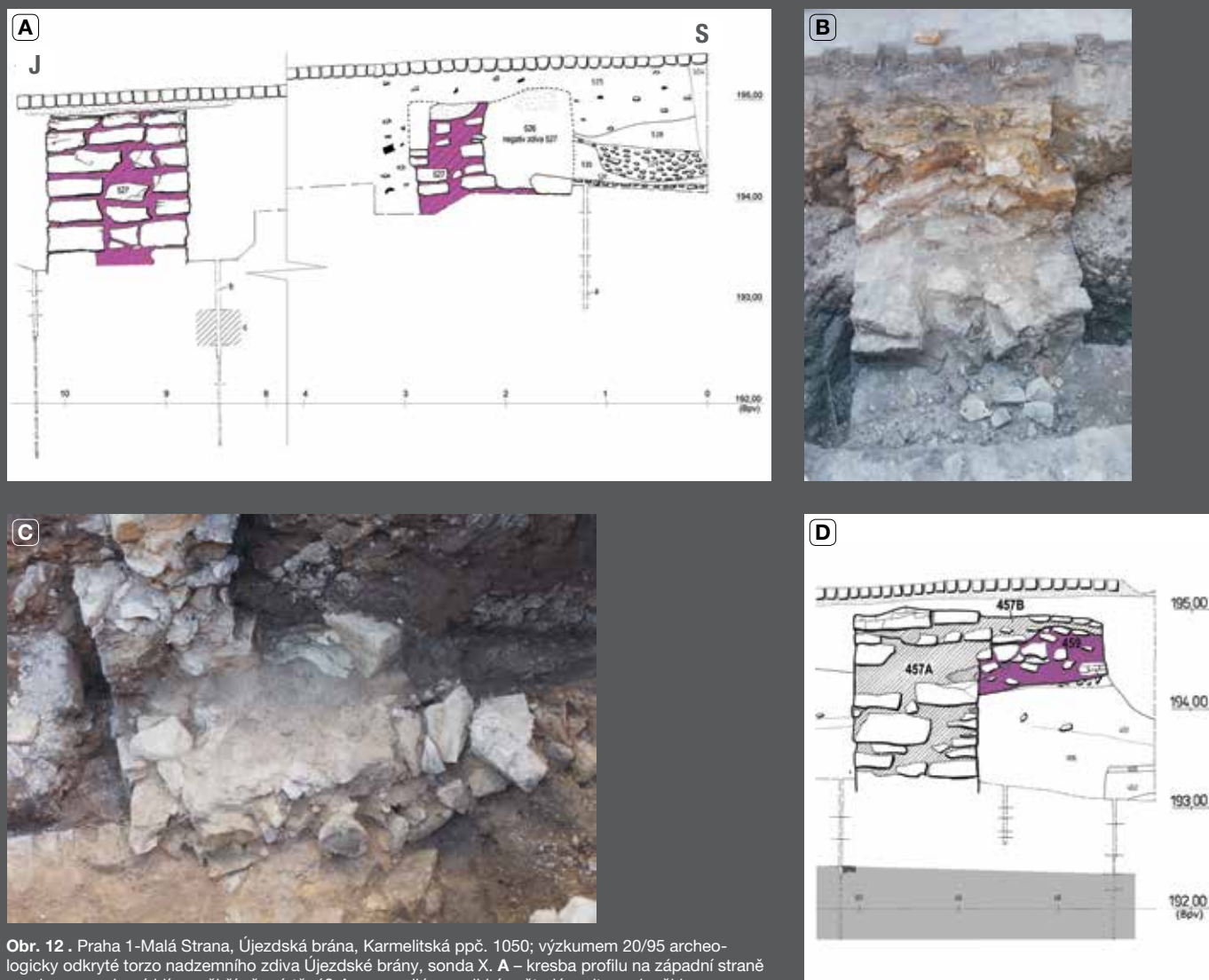

C – Karmelitánská ppč. 1050, archeologický výzkum NPÚ v Praze č. 20/95; lokalizace sond VII (řez 17) a X (řez 24). **Oranžově** – situace vrtů pedologickými sondy a bodové sondy 2 výzkumu 18/94 v čp. 267 (bod A); **fialově** – lokalizace průřezu hradební zdi vr. 459B (v sondě VII) a zdiv brány (sonda X a čp. 301+516/III). 1 – zdiva; 2 – dřevěná cesta z 10. století (podle terénní dokumentace a pasportu domu upravila S. Babušková).

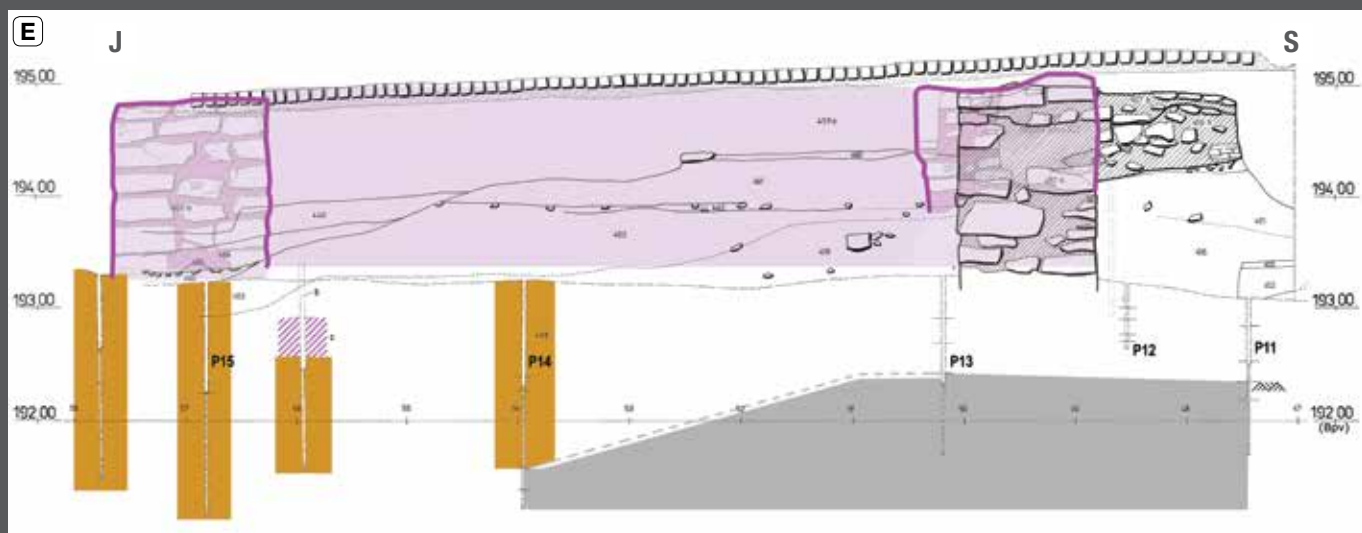

D – anonym, před 1911: foto zbytku V fronty Karmelitánské ulice před demolicí v roce 1911, již po zbourání domu čp. 268/III na rohu náměstí. Pohled na čp. 300/III (cf. obr. 13) se zbytkem východní zdi Újezdské brány vystupujícím do ulice, jehož podzemní partii zastihla archeologická sonda 20/95-X (obr. 11A: C). V popředí dům čp. 299/III U Bílého mostu (foto uloženo: Klub Za starou Prahu, nesign.; převzato z Bečková 2000, 112, obr. 92).

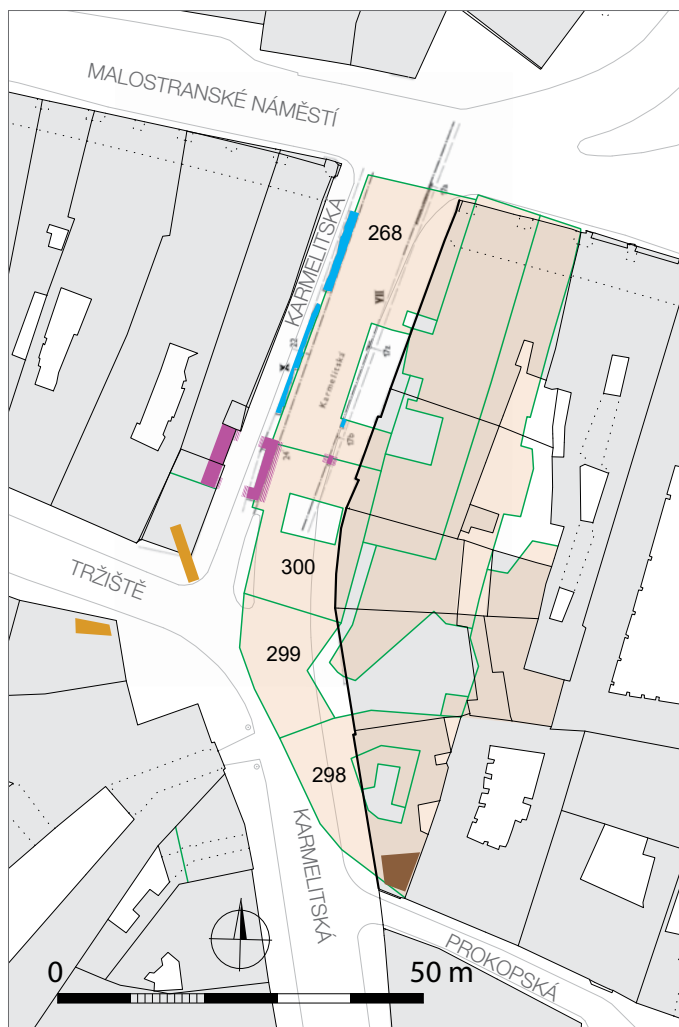

Obr. 12. Praha 1-Malá Strana, Újezdská brána, Karmelitská ppč. 1050; výzkumem 20/95 archeologicky odkryté torzo nadzemního zdiva Újezdské brány, sonda X. **A** – kresba profilu na západní straně sondy; **a** – svahová hlína měkčí přemístěná?, **b** – vypadlé, **c** – vlhká zvětralá malta nad měkkou mazlavou hlínou. **B** – pohled od V, vlevo jižní vnější líc brány, vpravo dole JV kout brány. **C** – vlevo SV kout brány, vpravo (přibližně) pozdně gotické dlažby 531 (v ploše), nad ní 529 v řezu (terénní foto B: F89, C: F93, J. Zavřel, 1995). **D** – průřez hradební zdi dokumentovaný v sondě VII řezem 17; **fialově** vr. 459 – zbytek hradby z doby vzniku města, **bez barvy** – zeď 457A – zesílení hradby snad z počátku 14. století, **šedě** – geologický podklad. **E** – průnik řezu 24 sondy X procházejícího Újezdskou branou (**fialově**) a řezu 17 sondy VII procházejícího hradební zdi. Severní zeď brány a hradba patrně byly založeny na geologický podklad (**šedě**), jižní část brány stála na zasypech (**okrově**). Vrtý pedologickou sondýrkou P11– P15 v sondě VII, vrtý bez označení v sondě X. V čp. 267/III, sondě 2 (výzkum 18/94; obr. 11C: bod A; ZAVŘEL 1995b) zjištěno podloží ve výšce 193,27/Bpv (podle pokynů autorky digitalizoval M. Ďurica).

Obr. 13. Změna Karmelitské ulice mezi ulicí Prokopskou a náměstím. Soutisk dnešního stavu (černě a šedě) a stavu na císařském otisku stabilního katastru (zeleně a růžově). Újezdská brána s hradbou (fialově), a barokní zdívo (tyrkysově) archeologicky odkryté při rekonstrukci tramvajového tělesa v roce 1995. Úseky příkopu (oranžově) zkoumané již dříve. Hnědě plocha, která již prokazatelně ležela vně příkopu. Uvedena původní čísla popisná ze stabilního katastru, dnešní čp. viz obr. 11A: C; 20 (soutisk S. Babuškova).

Obr. 14. Anonym, 1659–1665: Pohled od severu na Malou Stranu a Strahov – výřez. Východní část pohledu na zástavbu Menšího města pražského s osadou Obora (s kostelem sv. Jana Křtitele), jižní fronta náměstí vlevo dole je ukončena Újezdskou bránou. Zřetelné brány (označeny Z) Újezdská v Karmelitské ulici, V koutě v čp. 259 (JZ kout náměstí), Strahovská v Nerudově ulici a mladší Újezdská na Újezdě. Lit.: Mapový obraz Malé Strany a Strahova ze 17. století. Praha: Kartografie, 1977. Fond: NA Praha, Premonstráti – klášter Strahov, Praha, kart. 77.

při níž byl rovněž vyvíjen silný tlak na zrušení průjezdu. Zůstal zachován na přímý zákrok císaře Rudolfa II., avšak neznáme změny, kterými tehdy prošel, a proto nemůžeme šířku průjezdu před rokem 1587 konkretizovat. Právě rozpor mezi běžným významem fortny jako branky pro pěší

Újezdská brána je běžně pokládána za jediný vjezd do raně gotického města od jihu, přičemž pěší by mohli projít také nedalekou **fortnou v čp. 259/III** (HLAVSA/VANČURA 1983, 28). Ta se nacházela v místě zvaném V koutě, kde byl již od 10. století vstup do raně středověkého opevněného města, a vyvinul se z ní dodnes frekventovaný průchod mezi náměstím a ulicí Tržiště. Třebaže se o průchodu, poprvé zmíněném v 15. století, mluví jako o fortně (průchod pro pěší určený výhradně osobám; RAZÍM 2018, 28), v roce 1700 zde proběhla zkouška průjezdnosti vozů. Komise určená malostranským magistrátem po přestavbě domu Erhardem z Glauchova revidovala průjezdnost poté, co stavebník zúžil průjezd více (o 15 palců = 38 cm), než měl povoleno (3–4 palce).³¹ Před přestavbou v roce 1700 proběhla v letech 1587–1588 ještě jiná výrazná přestavba paláce,

Obr. 15. Anonym, kolem 1705: Situační plán Malé Strany s panoramatem Hradčan. Na náměstí lze vidět bránu V koutě a bránu Újezdskou a Strahovskou. Uloženo: NM v Praze, sbírka Historická / fond Grafika, inv. č. H2-27125 (KORČÁKOVÁ 2000, 136).

a skutečností, že byla dimenzována a používána ještě v roce 1700 pro průjezd vozy, spolu se setrvačností komunikačních tras, jsou oporou pro předpoklad, že minimálně v první fázi života vrcholně gotického města byl prostup hradbou, později označovaný jako fortna V koutě, původní

³¹ Protože průjezdnost zůstala zachována, získal stavebník dodatečný souhlas se změnou stavby. Před přestavbou z roku 1700 měl tedy průjezd v nejužším místě, kterým je výjezd z náměstí, šířku 3,64 m (měřena dnešní světlost mezi omítkami 3,26 + 0,38 m).

raně gotickou městskou bránou. Tak je nakreslena na oltářním obraze z roku 1628 pro starší barokní farní kostel sv. Václava (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2020, 110, obr. 160), na anonymním pohledu od severu na část Malé Strany mezi Karmelitskou ulicí a Strahovem z let 1659–1665 (obr. 14) a na anonymním polohopisném plánu z doby okolo roku 1705 (KORČÁKOVÁ 2000, 136; obr. 15).³²

V těsné blízkosti brány V koutě se dochovala v čp. 258/III raně gotická **věžová stavba** o čtyřech podlažích (obr. 3: červeně; 16A), jejíž JZ nároží bylo od rekonstruovaného průběhu vnitřní strany hradební městské zdi vzdáleno 1,9 metru. Věž o vnějším půdorysu 9 × 7,8 m byla stavěna jako nepodsklepená, vysoká od tehdejší úrovně terénu 16,5 m, s velkými potrojnými okny ve 2. patře (obr. 16B, C)³³ a se schodišťovou věžicí na východním konci severní fasády (obr. 17).³⁴ Nebyla věž obrannou, na fragmentech intaktního interiérového zdiva nebyly zjištěny fortifikační prvky (např. šterbinová okénka/střílny), avšak věž patrně měla drobným portálem v jižní stěně nejvyššího (3.) patra spojení s městským opevněním právě v místě, kde bylo k hradbě nejbližší.³⁵ Portálek, rovněž opatřený závorou, vedl buď na dřevěný ochoz věže, jehož existenci by mohl naznačovat zbytek krakorce, nebo mohl vést na ochoz městské hradební zdi.³⁶ Bezprostřední těsné sousedství s městskými hradbami a bránou, stísněný čtvercový půdorys původní přízemní klenuté místnosti bez oken s vnitřními rozměry 5,5 × 5,3 m, se schodišťovou věžicí situovanou v západním obvodu veřejného prostranství – hlavního náměstí – a sousedství s trasou starobylých komunikačních spojů činí z věže v dnešním paláci čp. 258/III v rámci raně gotického města ojedinělou stavbu. Pochybují, že by mohla být obytným věžovým domem.³⁷ Nabízí se úvaha, zda věž původně nebyla veřejnou stavbou – sídlem některého královského úřadu v souvislosti s obchodem a provozem brány (celnice apod.) nebo královské správy města (např. rychta).

Vzhledem k blízkému petřínskému svahu nejspíše pokrok ve vojenské technice učinil bránu V koutě (čp. 259/III) snadno zranitelnou a hlavní přístup do města se brzy přesunul východněji, do Újezdské brány, která disponovala prostorem pro **předpolí**. Do brány vedl přes příkop opukový most.³⁸ Snad byla součástí předbraní i stavba na petřínském svahu v čp. 373/III blízko nároží ulic Karmelitská a Tržiště (obr. 3: červeně). O stavbě na obdélníkovém půdorysu 12,9–13,2 × 9,4 m (= 22 × 16 českých loket) o síle stěn v 2. podlaží 1,1 m, která sloužila v 16. století jako vinný lis, autoři pasportizace uvádějí: „Byla to s největší pravděpodobností bašta ohrazeného předpolí Újezdské brány [...] jež současně podmiňuje konfiguraci parcel na nároží Tržiště a Karmelitské ulice“ (LÍBAL/PELZLBAUER/CHARVÁTOVÁ 1966, 54). Vzhledem ke skutečnosti, že kolmice vycházející ze středu delší strany stavby ústí v průjezdu Újezdské brány, je příslušnost stavby k prvkům malostranské fortifikace pravděpodobná. Na dřevorytu z roku 1562 je západní okolí „bašty“ zřetelně opevněné hradbou s cimbuřím (obr. 18). Mohla kontrolovat i přístup do údolí Malostranského potoka, a tak i k bráně v čp. 259/III, ovšem jen v případě, že široký příkop u Karmelitské ulice

32 Průchod v sousedství bývalého dvora, v části pod širým nebem, není podsklepen. Bagrování dvora (sonda III výzkumu 12/93) odkrylo východní zeď podzemní konstrukce průchodu v podobě arkádového skeletu (tvaru „mostu“), na níž spočívá tento střední úsek průchodu. Východní líc arkádového skeletu byl neupravený, kompletně určený pod zem.

33 Okna směřovala na jih a na východ. Směr na jih odkrýval výhled do prostoru mimo město, na jeho hradby i za ně, směr na východ pak na náměstí. Obě okna byla shodná, umístěná v ose stěny, opatřená závorami a sedátko v okenním výklenku (obr. 16C). Potrojná okna byla symetrická, tvořená třemi otvory s trojlaločným vrcholem, oddělenými pravoúhlými sloupky. Jako zajímavost lze zmínit obraz na nejstarší pečetě města (obr. 19), na níž spatřujeme hradbu s cimbuřím a za ní dvě věžové stavby s vysokým podvojným oknem se středním sloupkem ve výrazné nise, jehož bankál je umístěn těsně nad cimbuřím. Nad oknem je další patro, tentokrát se dvěma pravoúhlými menšími otvory, patrně okny.

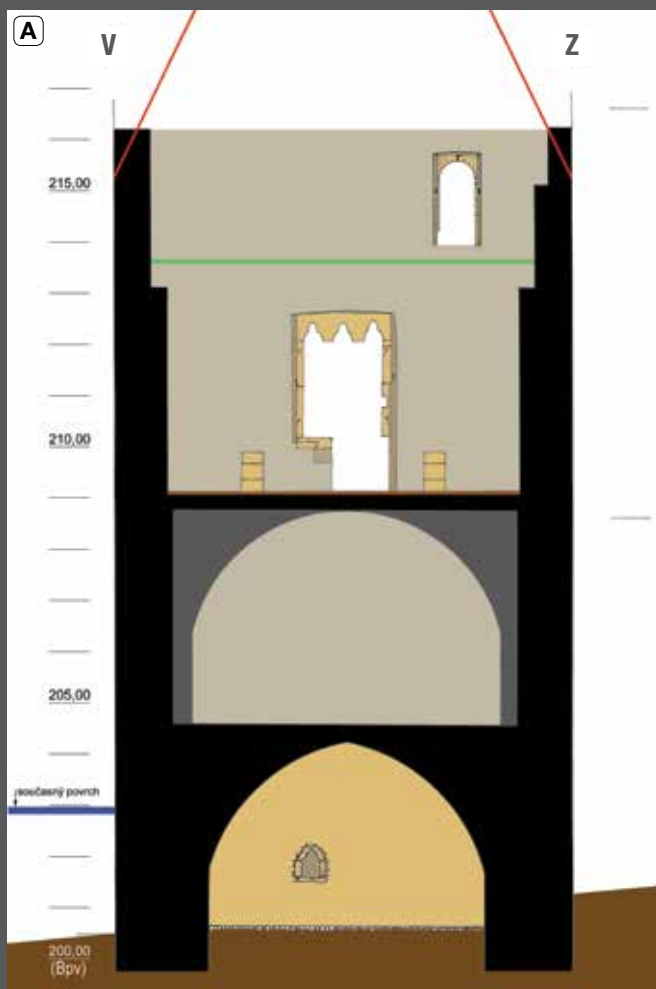
34 Věž stála v JZ koutě bývalé plochy náměstí (obr. 17), před vystoupením paláců do veřejného prostoru, což ji datuje do doby po roce 1257. Podrobná deskripce a plánová dokumentace interiéru věže provedená archeologickým výzkumem 8/92 (NPÚ Praha, ved. Čiháková) byla publikována (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008, 39–72). Původní výška okolního terénu SV od věže cca 200,5/Bpv (dle sondy I výzkumu 9/91; ČIHÁKOVÁ/TRYML 2006), základová spára S zdi 200,33/Bpv (řez 35 sondy XIV výzkumu NPÚ v Praze č. 8/90, ved. Čiháková, nepubl.). Základová spára J obvodové zdi 199,74/Bpv (řez 25 sondy V výzkumu 12/93, ČIHÁKOVÁ 1996; obr. 17B). Okenní otvor jižního potrojněho okna ve 2. patře věže je v intervalu 210,1–212,3/Bpv. Aby okno převyšovalo hradbu, nemohla být hradba vyšší než 9,5 metru. Aby výška městské zdi potrojně okno zcela zakrývala (nevíme, která možnost byla žádoucí), musela by být koruna hradby vyšší než 11,5 metru. Na Sadelerově prospektu (obr. 6) je korunní římsa Lidlovského domu, přestavěného po roce 1595, výše než portálek ve 4. podlaží (3. patře) věže v čp. 258/III, která byla do Lidlovského domu zahrnuta, i výše než pozednice věže. Reálné rozměry věže a Lidlovského domu viz ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008, obr. 8/92–16. Červená linie střechy na obr. 16A je hypotetická.

35 Síla stěn ve 2. patře dosahovala 1,0 metru. Síla stěny v tehdejší přízemí (1. podlaží) činí 1,7 m na Z, 1,9 m na V, 1,3 m na J (kryto hradbou). Na S byla zeď v dnešním sklepe přezděna. V jižní obvodové zdi je odkládací nika.

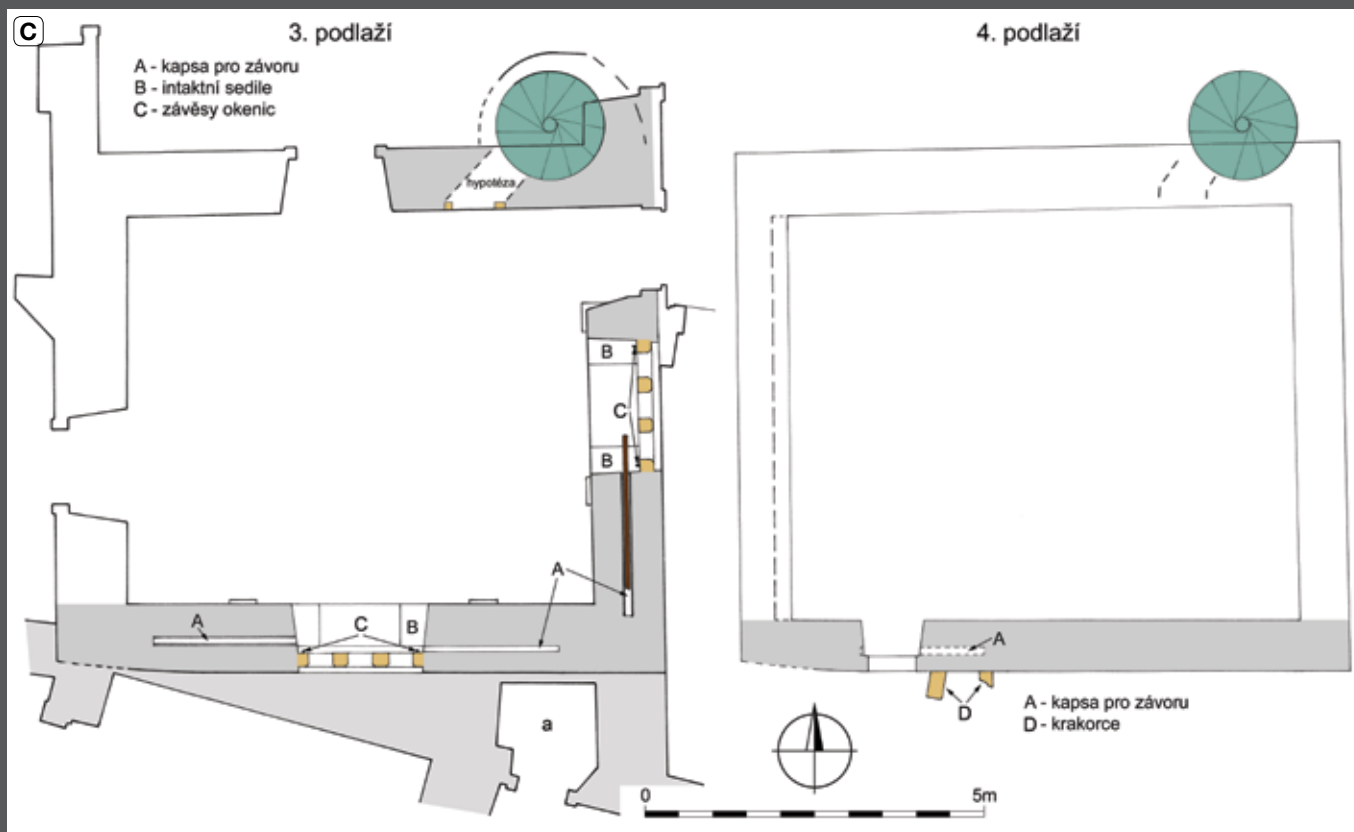
36 Podél zdiva věže byla v prázdném prostoru („sopouchu“) mezi Hartigovským a Lichtenštejnským palácem v průběhu roku 1994 stavěna výtahová šachta, kvůli níž byl z lešení sbíječkou odsekáván na výšku několika pater svislý pás v jižním lici věže. Stavbu výtahu dle Metrostavu sledoval autor stavebněhistorického průzkumu F. Kašíčka, a proto, i s přihlédnutím k naprostému vytižení rozsáhlým výzkumem v čp. 42/III, archeologický výzkum od její dokumentace upustil.

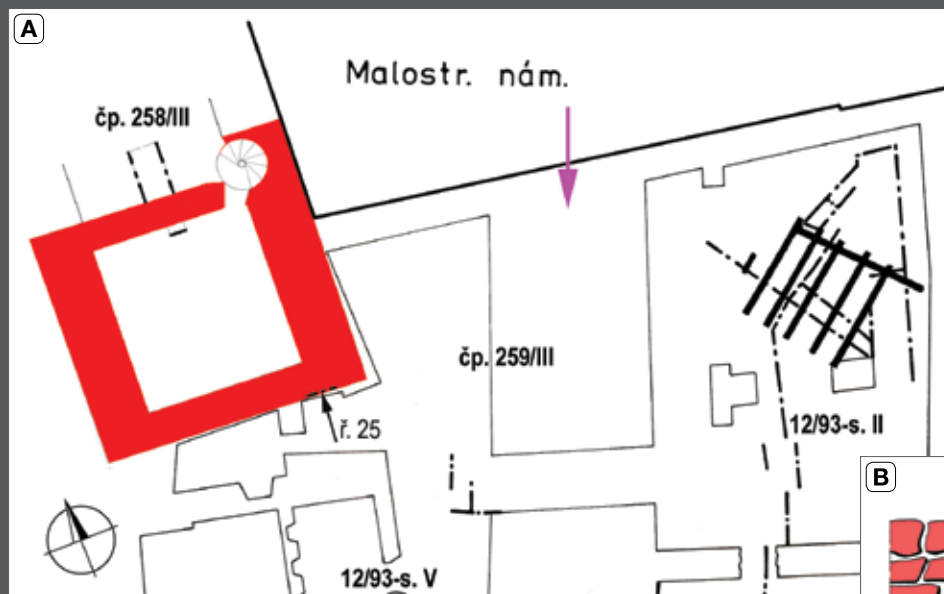
37 Jak bude řečeno níže, hradební ulička oddělující standardní městskou zástavbu od městské zdi měla podél východní hradby šířku 5 metrů. „O časové a funkční souvislosti věže s přemyslovskou fortifikací při fůrně“ již bylo uvažováno (KAŠIČKA/LÍBAL 1973, 92, 94).

38 Na počátku 18. století se užívá pojmenování domu čp. 299/III *U bílého mostu* a *Bílý most*.

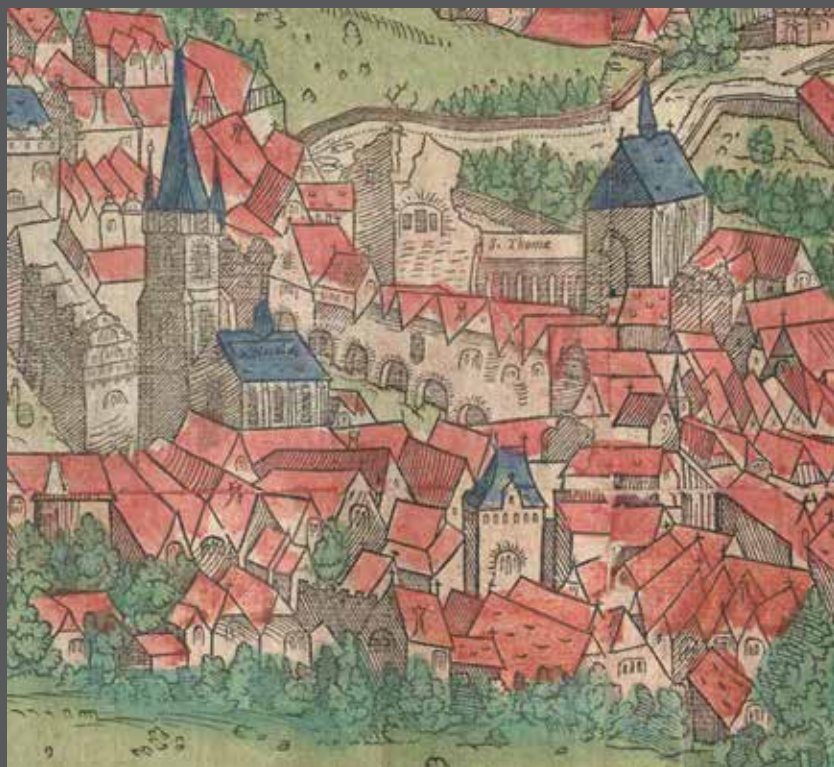
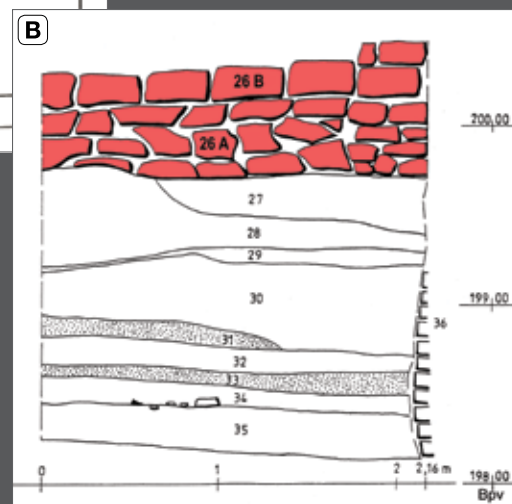
Obr. 16. Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 258/III. Čtyřpodlažní věž pojatá do jižního konce Lichtenštejnského paláce, dokumentovaná archeologickým výzkumem NPÚ v Praze č. 8/92. **A** – pohled na jižní stěny interiéru jednotlivých podlaží, 2. podlaží neznámé – zakryto mladší, v renesančním období vloženou klenbou. **B** – dnešní úprava místnosti v 1. patře spojila místnosti 3. a 4. podlaží věže (pohled od S, foto J. Smutka, 2008). **C** – půdorys 3. podlaží s potrojnými okny se závory na V a J stěně a ostěním zazděného portálku ke schodišti na stěně severní, **a** – dnes výtah; půdorys 4. podlaží s portálem vedoucím na věž nebo na ochoz městské hradby vzdálené 1,9 metru. **Šedě** – původní zdivo, **bez barvy** – stěny přestavěné. (Terénní dokumentace a návrh M. Müller, úprava M. Ďurica; za poskytnutí části projektu obnovy děkuji Ing. Pavlu Jakoubkovi.)

Obr. 17. Praha 1-Malá Strana. **A** – Malostranské náměstí, JZ kout na úrovni sklepů. **Fialovou šipkou** lokalizace bývalé brány V koutě (dnes průchod z náměstí do ulice Tržiště skrze palác čp. 259/III), **červeně** půdorys věže s vřetenovým schodištěm v západní frontě náměstí, později pojaté do jižního konce paláce čp. 258/III (nástup na schodiště rekonstruován). Východně od průchodu v sondě II výzkumu 12/93 rekonstruovaný půdorys dřevěné strategické stavby z 10. století (ČIHÁKOVÁ 2001a, 74–87) u vstupu do raně středověkého města.

B – Tržiště čp. 259, výzkum 12/93 – sonda V, řez 25. Jižní základové zdivo věže v čp. 258/III (**červeně**), přístupné ze sousedního čp. 259/III při zřizování výtahové šachty. Základová spára věže je ve výšce 199,7/Bpv, úroveň povrchu pro 13. století severně od věže je rekonstruována 200,6/Bpv (výzkum 9/91, sonda I). Spodních 0,4 m zdiva (vr. 26A) je naprosto bez úpravy, házeno do výkopu; od spáry ve výšce 200,1/Bpv je již zdivo rovnané (vr. 26B), patrně rovněž základové. (Zaměření J. Čiháková, zobrazení M. Müller, úprava M. Ďurica.)

Obr. 18. Michael Peterle / Jan Kozel, 1562: *PRAGA BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA*. 1.5.6.2. Výřez: část města se starší Újezdskou bránou, v popředí pohled na oblast okolo pozdějšího vinného lisu na pozemku domu čp. 373/III s výraznou zdí ukončenou cimburím. Originál prospektu vydán nákladem Jana Kozla a Michaela Peterleho, tiskař Jan Kozel (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Kartograficznych, sign. 4858-A, <www.biblioteka-cyfrowa.pl:37021>, <<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/31673>>).

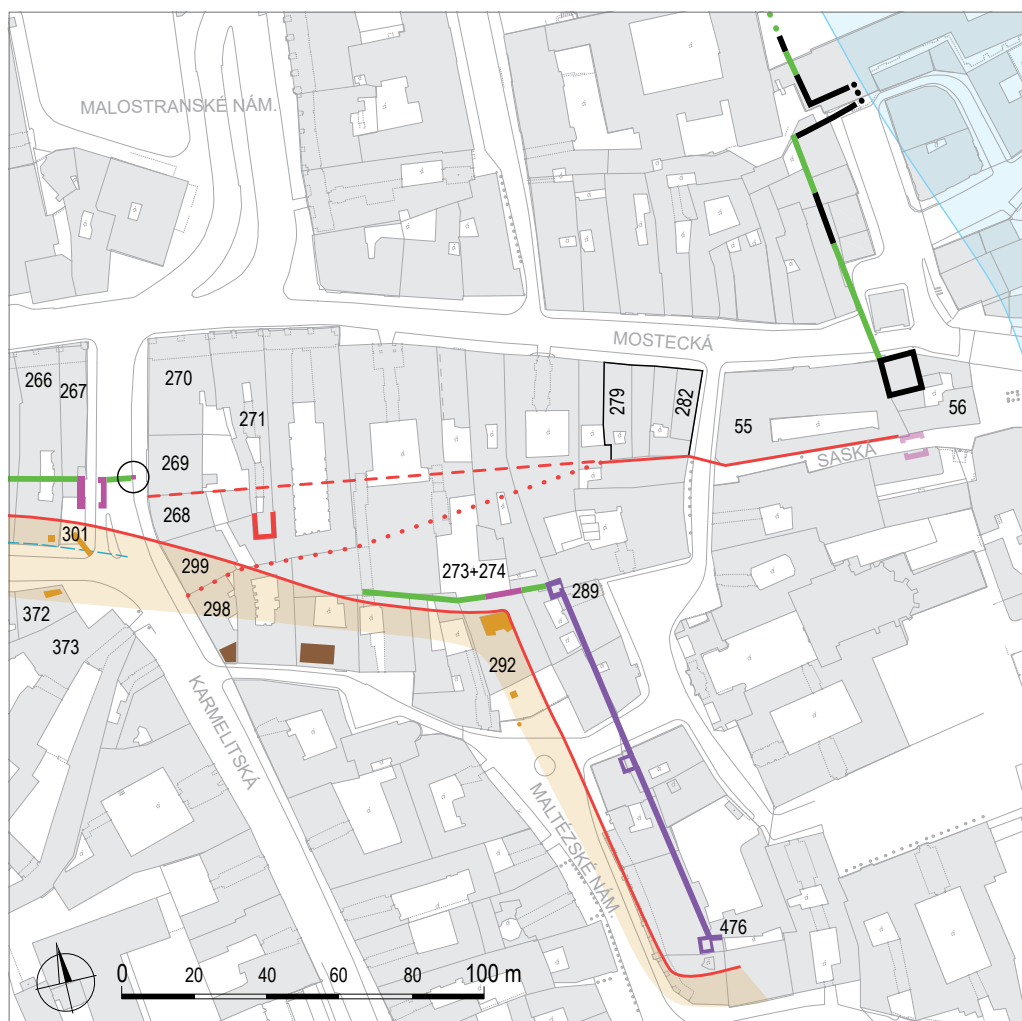
Obr. 19. Nejstarší pečeť města „Nové město pod hradem Pražským“ (dnes centrum Malé Strany), nejspíše z doby jeho vzniku (foto převzato z HLAVSA/VANČURA 1983, obr. 4 na s. 30).

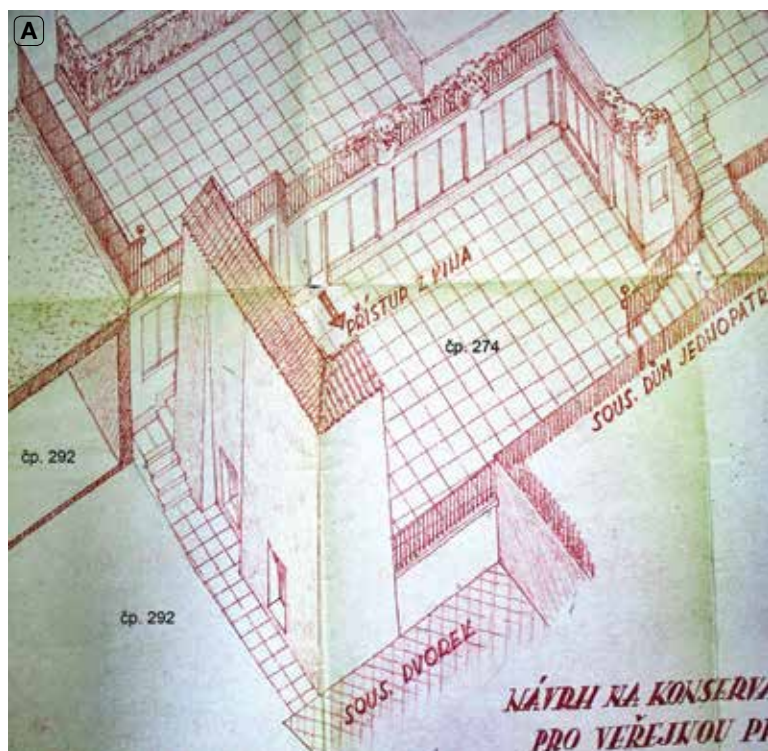
nezatarasil odbočení k západu a nezrušil tak vně hradeb přímé spojení obou bran. I v takovém případě by měla brána v čp. 259/III i nadále své opodstatnění, neboť by umožňovala povozům pohodlnější cestu z náměstí ke Strahovu a dále na západ. U brány V koutě vzhledem k tradici nelze o době vzniku v 50. letech 13. století pochybovat. Otázku vzniku Újezdské brány však nelze zodpovědět – zda již po roce 1257 fungovaly obě brány současně, nebo Újezdská byla postavena později, např. okolo roku 1310 spolu s přestavbou hradební zdi pod dnešní vozovkou Karmelitské ulice.

Východní část jižního ramene opevnění

Pokračování fortifikace východně od Újezdské brány je neznámým úsekem městského raně gotického opevnění. Je třeba zdůraznit, že západně od Karmelitské ulice byla trasa opevnění podmíněna blízkostí petřínského svahu a parametry údolí Malostranského potoka, zatímco východně od Karmelitské nemusela být reflektována žádná terénní překážka, pouze přítomnost pozemků johanitského kláštera, a město zde tak mohlo získat prostor. Tradiční rekonstrukce trasy hrady zde vychází z lokalizace Újezdské brány a uličky (dnes Saské) oddělující město od pozemků johanitského kláštera. Hradba je uvažována v linii přímky spojující tyto krajní body (obr. 20: červeně; SOVINOVÁ 1985, grafické přílohy č. 1, 2 a 20), avšak její průběh je více než hypotetický. Jižní hranici města spatřují stavební historici v silné jižní zdi domu čp. 55/III stojícího na východním nároží Lázeňské ulice a v jižní zdi domů čp. 279–282/III na západní straně téže ulice. Dům čp. 55/III býval tzv. Vlašským dvorem, roku 1348 darovaným Karlem IV. saskému vévodovi Rudolfovi. Protější domy čp. 279–282/III vznikly rozdělením městiště bývalého paláce mohučského arcibiskupa, který palác držel do roku 1379. Obě palácové stavby na nárožích Mostecké a Lázeňské ulice se lišily od běžné měšťanské zástavby a jejich silné jižní zdi mohly mít i jiný důvod než jen síla hradební městské zdi. V dané trase, v úseku mezi palácem mohučského arcibiskupa a Karmelitskou ulicí, ani stavebněhistorický výzkum nezjistil žádnou stopu po opevnění.

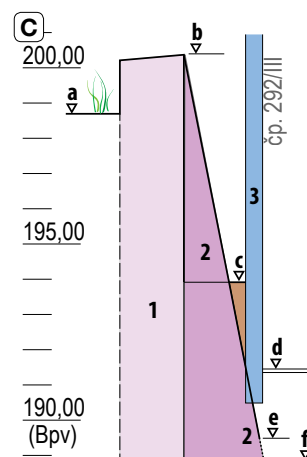
Obr. 20. Praha 1-Malá Strana. Jiho-východní obvod města – východní část jižního ramene a jižní část východního ramene přemyslovského opevnění. Odkryté pozůstatky fortifikace: **fialové** – Újezdská brána z 13. století a hradba v čp. 274/III starší než polovina 14. století (městská? parkánová); **modře** – jediný známý úsek opevnění johanitské komendy; **černě** – zděné konstrukce s kvádřikovým lícem na východní straně města (románské?); **zeleně** – rekonstrukce průběhu hrady; **sytě oranžově** – odkryté úseky příkopu; **světle oranžově** – přibližný průběh příkopu; **červeně** – dovnitř otevřená věž z 1. poloviny 14. století; **hnědě** – vně příkopu intaktní geologický podklad; **červená linie** – stavebně-historickým průzkumem předpokládaný průběh hlavní hrady města; **tečkovaná červená linie** – dle M. VILÍMKOVÉ (1966, 73) směřuje mezi domy čp. 298 a 299/III – patrně překlep v číslech popisných (snad mělo být 268 a 269/III – **čárkované**); čp. 55/III – Vlašský dvůr, čp. 279–282/III – palác mohučského arcibiskupa. (Dle pokynů autorky M. Ďurica a S. Babuškové.)

Jediným bezpečně identifikovaným pozůstatkem přemyslovského opevnění východně od Karmelitské ulice je příkop doložený na pozemku domu čp. 292/III. Kromě tohoto úseku příkopu a věže v čp. 171/III³⁹ jsou všechny pozůstatky interpretovány jako fragmenty opevnění ve stadiu úvah. Archeologickými metodami bylo v tomto úseku získáno jen minimum informací. Ještě na ploše dnešní Karmelitské ulice byl ve vzdálenosti 7,1 m východně od Újezdské brány veden úzký výkop pro přílošku kabelovodu (obr. 3),⁴⁰ který prořezal dvojici čistě opukových zdí se vzdáleností vnitřních lící 4 m (obr. 11C: sonda VII). Jižní z nich byla interpretována jako součást fortifikace (hradba s bermou; ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998b, 260), později jsem chybně o prostoru mezi zdmi uvažovala jako o parkánu (ČIHÁKOVÁ 2009, 22).⁴¹ Podle současných znalostí je jižní zeď (vr. 457+459) pozůstatkem městské hradební zdi a stojí v prodloužení severní zdi brány, založena je nevysoko nad geologickým podkladem ze svahových hlín. Z řezu napříč zdí je patrný vznik ve dvou fázích. Starší z nich, označenou vr. 459 (obr. 12D), jsem v terénu popsala slovy „kamenná destrukce – opukové kameny, malta v kusech, popraskaná, na bázi hojně hlíny, mezi kameny zůstal někde i volný prostor“. Popis, zejména hroudy malty, hlína a vzduchové mezery, zcela odpovídá charakteristice jádra městské zdi z doby po roce 1257, jak byla poznána výzkumy v čp. 258 a 192/III. Její základová spára leží na kótě (průměrně) 194,24/Bpv, z šířky se dochovalo 1,3 metru. Mladší fáze reprezentuje přestavbu, která dosáhla šířky 2,5 + x metru. Na jihu ji do výšky 194,7/Bpv tvoří 1,3 m široká opuková zeď 457A na velice pevnou kvalitní maltu, vzdorující i sbíječkám, barevně heterogenní (žlutá, bílá) se zřetelnými pecičkami vápna do 2 cm, jejíž základová spára je hlouběji než 193,3/Bpv (dno výkopu). Tuto zeď 457A spolu s fragmentem starší zdi 459 převrstvuje zdivo 457B, tvořené souvislými vrstvami opukových kamenů a balvanů v maltě, jejíž pevnost je oproti vr. 457A zřetelně menší. Zda hradbě náleží celá šířka 2,5 + x m vrstvy 457B, nebo jen jižní část o šířce 1,4 m a zbytek je dláždění podél vnitřní stěny hradby, nelze rozhodnout. Přesný směr hradby není možné z úzkého výkopu sondy VII stanovit.

Zdí 457 + 459 výzkumu 20/95 v Karmelitské ulici pod dnešní dlažbou vozovky končí výčet nesporných dokladů malostranské jižní městské hradební zdi z přemyslovského období. Východněji

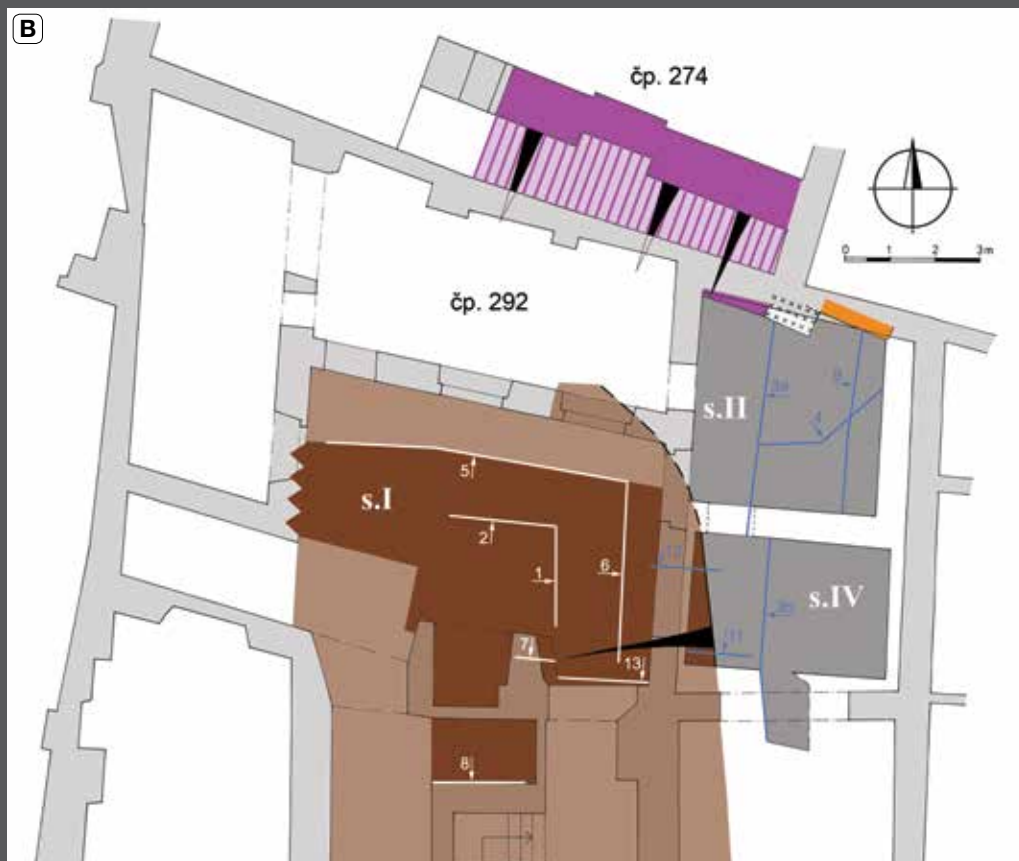

Obr. 21. Praha 1-Malá Strana, zeď na rozhraní parcel domů čp. 274 a 292/III. **A** – Inženýr-stavitel Tomáš Šašek, schváleno 26. 9. 1939: *Návrh na konservaci a úpravu Otakarovy zdi pro veřejnou prohlídku ve druhém dvoře: Axonometrický pohled na úpravu Otakarovy zdi* (archiv Odboru výstavby ÚMČ Praha 1, Mostecká čp. 273+274/III). **B** – stav zdi v roce 2004 (foto Petr Turyna 02/2004, <<https://www.hrad.cz/brana-opevneni-hradebni-vez-opevneni-male-strany/galerie/6121>>). **C** – výškové poměry zdi na rozhraní pozemků ve schematickém řezu. **Legenda:** 1 – (hradební?) zeď; 2 – pilíř; 3 – obvodová zeď domu čp. 292; **a** – 198,66 úroveň dvora; **b** – 200,36 dnešní koruna zdi; **c** – 195,88 povrch zásepů kapsy mezi konstrukcemi; **d** – 191,42 podlaha přízemí čp. 292/III; **e** – 189,44 nejnížší dokumentovaný bod gotického zdiva (pilíře) během hloubení; **f** – 188,80 staveništní úroveň kvádřikové zdi.

39 Věž v čp. 171/III byla do města otevřená, a protože dle D. Libala byla postavena až v 1. polovině 14. století (LIBAL 1964, 22), podrobněji se jí nezabývám.

40 Zřizování kabelovodu proběhlo bez vědomí archeologických institucí. Betonové těleso kabelovodu s hladkými stěnami bylo stavěno do výkopu širšího než vlastní kabelovod, proto výkop pro přílošku zastihl minimální rozsah plochy terénu. Dnes je trasa kabelovodu vedena pod vozovkou, do rozšíření Karmelitské ulice roku 1911 vedla zástavbou východní uliční fronty.

41 Záchraný výzkum pražského pracoviště NPÚ v Praze č. 20/95 – též výzkum jako v poznámce 27. Újezdská brána v sondě X, kabelovod v sondě VII. Severní zeď v sondě VII (řez 17) tloušťky 1,2 m (obr. 11C: tyrkysová), jižní zeď v mladší fázi tloušťky 1,4 nebo 2,5 m (obr. 11C: bez barvy; 12D). Ze souboru dnešního stavu se stabilním katastrem je zřejmé, že severní z dvojice zdí v sondě VII je jižní obvodovou zdí bývalého dvorku tehdejšího nárožního domu čp. 268/III (obr. 13).

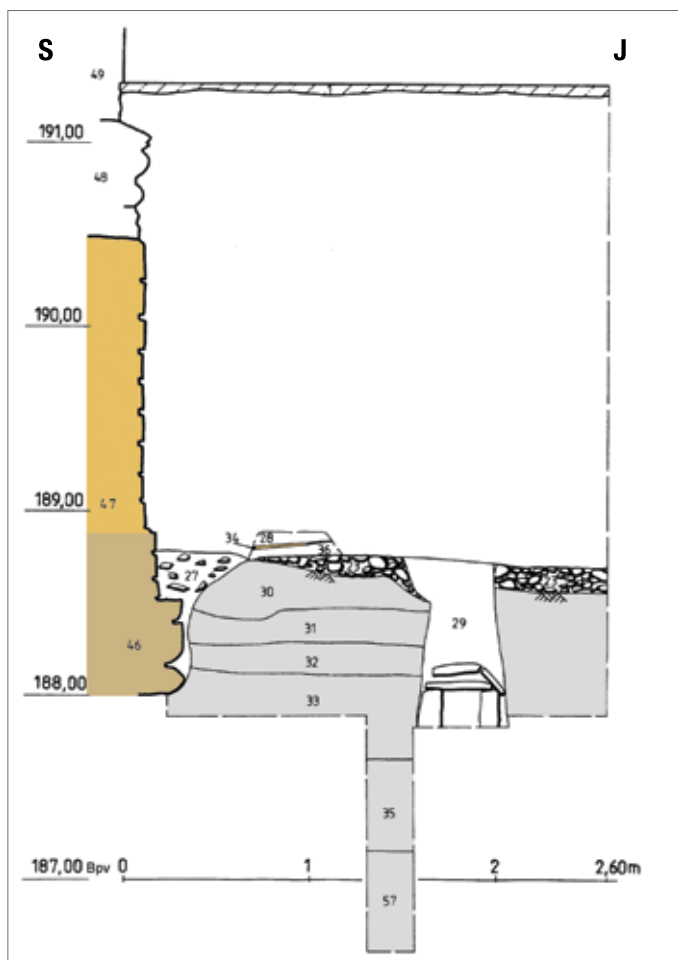
Obr. 22. Praha 1-Malá Strana, Maltézské náměstí čp. 292/III, výzkum NPÚ v Praze č. 15/92.

A – celkový rozsah pozemku domu na úrovni přízemí, plocha vpředu s bodovou sondou předzahrádce, před plotem na náměstí bod sondy. B – detail obr. A, půdorys zkoumané plochy, systém řezů, zděné konstrukce; **tmavě hnědý** – dokumentovaná část příkopu; **světle hnědý** – vytěženo stavbou; **čárkované** – předpoklad hrany příkopu; **šedý** – intaktní geologický podklad pod přízemními místnostmi; **fialový** – zeď z lomového zdiva na rozhraní parcel; **oranžový** – situování kvádřikové zdi; realizovaný chodníček okolo hradební zdi zde není znázorněn (viz obr. 21).

C – kvádřiková zeď 47/II objevená pod severní obvodovou zdí domu. D – celkový pohled na zděné konstrukce na severní stěně sondy II, kde **vpravo** zeď 47/II kvádřiková, **vlevo** gotická zeď 56/II z lomového kamene, mezi nimi renesanční (zaměření M. Müller, grafická úprava M. Ďurica, foto NPÚ, R. Maleček, 1992).

je archeologicky registrován jediný úsek, který je však interpretačně sporný. Dodnes stojí na parcelní hranici mezi domy čp. 273+274/III na straně města a domem čp. 292/III v předměstí (obr. 20). Představuje stále pod širým nebem stojící, o něco více než 11 metrů vysokou zeď s jižní stěnou ze zčernalého opukového lomového zdiva, zesílenou dvěma pilíři s šikmým lícem (obr. 21), směřující k věži johanitské komendy v čp. 289/III. Pohled na korunu a jižní líc zdi je přístupný z pozemku domu čp. 274/III (obr. 21B),⁴² jižní báze zdi byla archeologicky odkryta v sousedním čp. 292/III v roce 1992 při rozšiřování podzemního patra sklepů (obr. 22A).⁴³ Tehdy bylo zjištěno, že pod severní novověkou obvodovou zdí domu zůstaly zachovány starší zděné konstrukce, z nichž pozornost byla věnována zejména zdi z románských kvádrů (zeď

Obr. 23. Praha 1-Malá Strana, Maltézské náměstí čp. 292/III, výzkum NPÚ 15/92, sonda II, řez 9. Vr. 46 – dvoustupňové základové zdivo, vr. 47 – nadzemní kvádrůvé zdivo, vr. 34 – staveništní vrstva ke zdi 47/II je mladší než utemovaná báze zrušené dlažby vr. 23; **šedě** – geologický podklad (zaměření J. Čiháková a M. Müller, grafická úprava M. Ďurica).

47/s.II; obr. 22B; oranžově; 22C; 23). Masivnímu bloku gotického lomového opukového zdiva v SZ rohu místnosti (zeď 56/s.II; obr. 22D), který koresponduje s opěrnými pilíři v horní partii hradby (obr. 20), se tehdy výzkum podrobněji nevěnoval, byl plně zaměstnán dokumentací rychle těžených terénů pod dvorem i místností v přízemí.⁴⁴ Románské zdivo stálo na 0,5 m vysokém nepravidelně kladeném základu (187,97–188,49/BpV) a 0,4 m vysokém pravidelněji kladeném soklu (188,49–188,87/BpV), z nadzemního zdiva se dochovalo 9 řad kvádrů (188,87–190,47/BpV), staveništní úroveň spočívala ve výšce 188,8/BpV (obr. 23).⁴⁵ Protilehlý, severní líc románské zdi z řádkovaného kvádrůvého zdiva byl fotograficky zdokumentován v roce 1940 při bourání budovy na pozemku čp. 273, ze severu přizděné k parcelní hranici s čp. 294 a 295/III (SOVINOVA 1985, foto 12, popis s. 208; bod 12). Jak je zdokumentováno řezem 9, před kvádrůvkovou zdí se pod staveništní úrovní dochoval na ploše 2,5 × 3 m úsek dlážděné cesty s velice tuhou konstrukcí („kufrem“) z valounů, úlomků opuky a břidlice a s keramickými zlomky z 2. poloviny 12. až 1. třetiny 13. století (vr. 23/II), jejíž pochozí povrch byl již dříve odstraněn. Dlažba je na lokalitě čp. 292/III nejstarší zastíženou antropogenní stratigrafickou jednotkou.⁴⁶

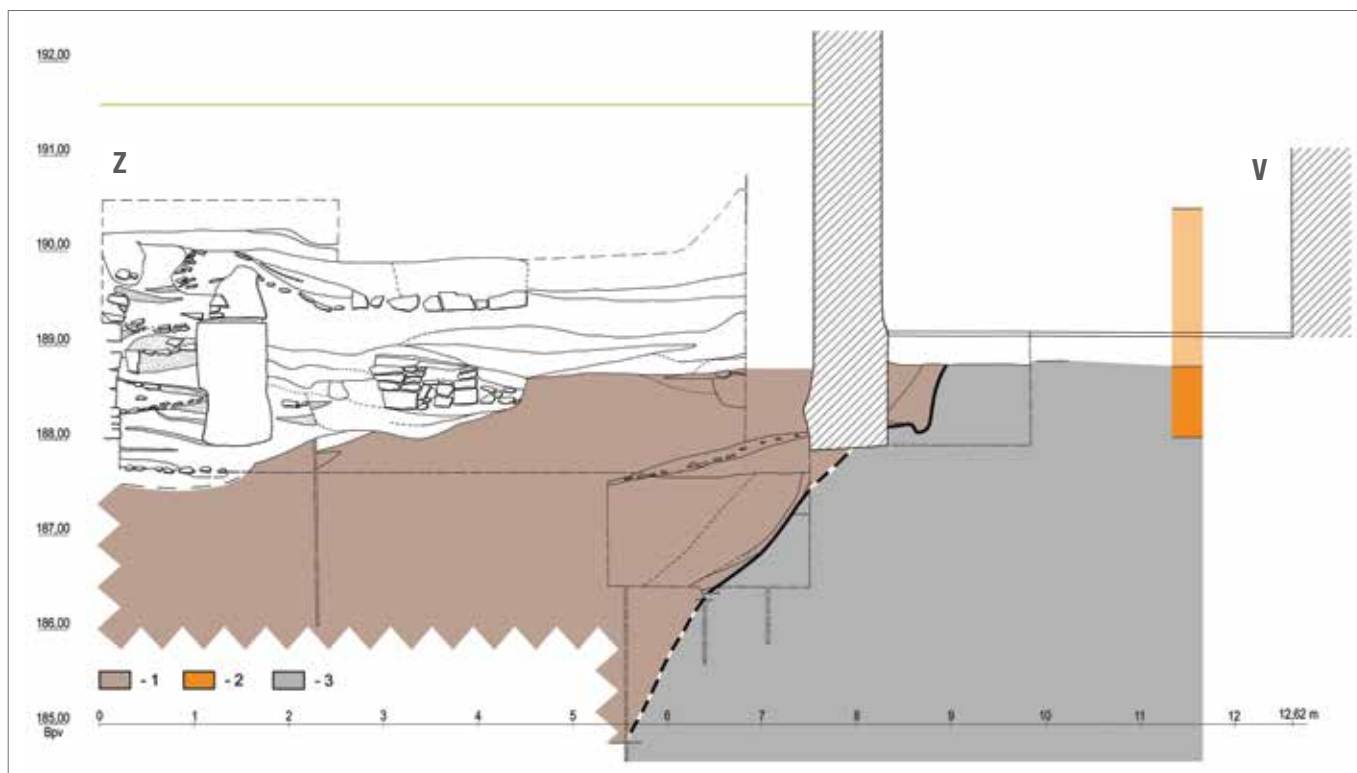
42 Hustá zástavba na parcelách domů čp. 273 a 274/III měla být modernizována ve 40. letech 20. století. Po demolici zde na dlouhou dobu setrvala proluka, zastavěná až v 50.–60. letech, součástí bylo i kino 64 *U hradeb*. Přítomnost archeologů nebo historiků architektury po celou dobu prací chyběla. Pod dvorem čp. 274 je v severním sousedství hradby podzemní místnost, proto jsou v „Otkarově zdi“ proražena okna.

43 Záchraný archeologický výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 15/92 (duben–červen 1992) při přestavbě přízemí domu čp. 292/III na restauraci *U Vladaře* a zřízení kuchyňského provozu v nově budovaných sklepních místnostech pod nepodsklepeným přízemím a pod dvorem. Odstraňování kubatury stavbou za archeologické účasti a s archeologickou dokumentací pod vedením J. Čihákové (předběžná informace ČIHÁKOVÁ 1995b).

44 Na líci gotického zdiva se do hloubky 189,44/BpV neprojevovalo žádné rozhraní, dále sledováno nebylo.

45 Nález kvádrůvkové zdi byl publikován (ČIHÁKOVÁ 2001a, 122–127). Způsob finální stavební úpravy středověkých zděných konstrukcí v severní obvodové zdi prostoru mi není znám.

46 Snížený povrch intaktních svahovin geologického podkladu v sondě II činí 188,69/BpV, v sondě IV 188,78/BpV. Z naprosté absence jakýchkoli stop po objektech i nálezech z doby pravěku a raného středověku na celé ploše odkrytého geologického podkladu (sondy II+IV) soudím, že původní povrch podloží byl do 12. století výše než dochovaný povrch 188,3–188,7/BpV. Ze srovnání s nejbližším okolím lze předpokládat, že část bloku mezi ulicí Mosteckou a Maltézským náměstím spočívala na jazyku petřinských svahových hlín. Někdy ve 12. století došlo patrně při stavbě dlážděné cesty

Obr. 24. Praha 1-Malá Strana, Maltézské náměstí čp. 292/III. Částečný profil příkopu sestavený z údajů v řezech 5+8+9+11+12+13. Zubovitý okraj symbolizuje pokračování situace daným směrem. Legenda: 1 – výplň příkopu; 2 – schematicky znázorněná kvádříková zeď je usazena výškově, nikoli však polohopisně (sytle oranžové základové zdivo); 3 – geologický podklad; zeleně – povrch dvora v době výzkumu 191,54/Bpv (podle pokynů autorky za využití terénní dokumentace upravil M. Ďurica).

Podstatná část dnešního domu čp. 292/III se nachází na příkopu městského raně gotického opevnění. Jeho rozměry se zjistit nepodařilo, překvapil jeho směr. Neprobíhal parcelou směrem k východu, nýbrž k jihu. Přesně pod obvodovou zdí domu, mezi sondami I a IV, je dokumentováno jeho strmé východní ukončení (obr. 24).⁴⁷ Absence stop po obezdění na východní stěně však nemusí nutně znamenat, že ani severní stěna nebyla obezděna. Ze znalosti minimální výchozí úrovně (povrch předzákladu kvádříkové zdi – 188,87/Bpv) a nejhlubšího, pedologickou sondýrkou námi dosažitelného bodu výplně příkopu 184,58/Bpv je zřejmé, že hloubka příkopu přesahovala 4,3 m, dna nebylo dosaženo.⁴⁸ Povrch organického zasypu příkopu byl v sondě III (předzahrádka) zastižen na kótě 186,88/Bpv, v sondě I (dvůr) stoupal směrem k S na kótu 188,11/Bpv – zřetelně k blízké severní stěně příkopu (obr. 22B). Ta je nejspíše dochována pod bývalým severním přístavkem, kde neprobíhaly žádné zemní práce.⁴⁹ Vzdálenost okraje sondy I, v celé ploše situované na zasypu příkopu, a linie gotické zdi 56/s.II, kterou pokládám za městskou hradbu, činí u paty zdi 3,5 metru. Předpokládám, že příkop vedl jižně podél této zdi a k jihu se stočil na dvoře čp. 292/III.⁵⁰

Zeď mezi parcelami domů čp. 274/292 je dlouho známa. V roce 1939 vytvořil stavitel Ing. T. Šašek axonometrický pohled *Návrh na konservaci a úpravu Otakarovy zdi pro veřejnou prohlídku ve druhém dvoře*, který nebyl realizován (obr. 21). Tvůrci pasportu domů čp. 273+274 o zdi mluví jako o malostranské hradbě (NOVOSADOVÁ/VAJDIŠ 1964, 15). Podle Y. Sovinové pochází zeď

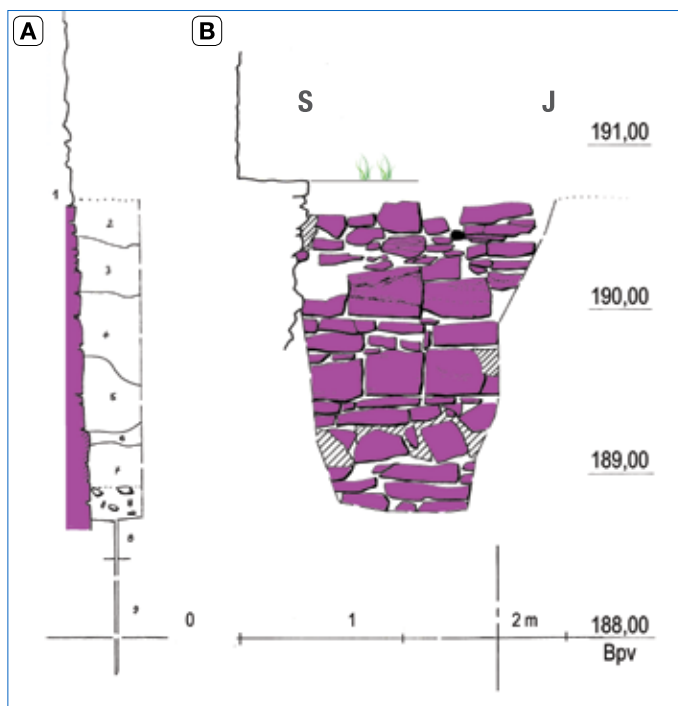
k výraznému terénnímu zásahu, při němž byly svrchní partie podloží i celé nadloží odkopány. K další nivelizaci terénu došlo při zřizování kvádříkové zdi. Není žádný důvod k myšlence, že absence archeologických situací starších než (přibližně) konec 12. století je zde primární.

- 47 V dokumentaci, kterou jsme získali v sondách III (v předzahrádce) a V (v chodníku těsně před předzahrádkou), se organická výplň příkopu ještě projevuje. V obou situacích má povrch okolo 187,0 m n. m. (186,88 a 187,11/Bpv). Dno výkopu v sondě I (dvůr) bylo ve většině plochy přibližně na úrovni povrchu zasypaného příkopu. Postupným vrstvením odpadu a terénních úprav narostl terén dvora do dnešní výše, která na nejnižším místě povrchu dvora činila 190,40/Bpv.
- 48 Ve vzorku získaném pedologickými sondýrkami (1 m, 2 m) se neprojevovalo žádné zvrstvení spodní části zasypu příkopu, který v sobě obsahoval mnoho organického materiálu, byl mimořádně měkký a zvodnělý.
- 49 Je chybou, že vypovídací hodnotu této skutečnosti jsem pochopila přesně ve chvíli, kdy byla severní stěna výkopu obezdívána (a tudíž zneprístupněna) a již nebylo možné zatloukat sondýrky do boční stěny stavební jámy.
- 50 K pochybnosti svádí archivní záznam z roku 1420 o dohodě mezi majitelkou čp. 272/III s majitelem čp. 273/III o práci na obnově příkopu v zahradě čp. 273 (NOVOSADOVÁ/VAJDIŠ 1964). Je otázkou, jaká prohlubeň byla výrazem příkop označena, rozsah skutečného příkopu by zahradu měšťanského domu výrazně redukoval. Klíčové místo pro řešení průběhu příkopu – zda jižně či severně od zdi 15/92-vr.56/s.II – je v zapuštěné renesanční místnosti na pozemku čp. 274/III přiléhající ze severu k dané zdi. Pokud její Z část leží proti sondě I a pod podlahou budou svahoviny geologického podkladu, pak interpretace zdi jako „Otkarovy“ hradby bude správná. V opačném případě by pod podlahou Z okraje místnosti mělo být nalezeno vrcholné a pozdně středověké souvrství zasypu příkopu.

z dosud neznámé a nezhodnocené etapy ve vývoji malostranské fortifikace někdy z 2. čtvrtiny 14. století (SOVINOVÁ 1985, 100, 102), V. Razím o příslušnosti řečené zdi k opevnění pochybuje (RAZÍM 2020, 742, popis obr. 57). Zeď je vsuktu hodně vysunutá před rekonstruovanou ideální linií Újezdská brána–Saská ulice, avšak realita této ideální linie je více než sporná.

Napojení městského příkopu na příkop chránící johanitskou komendu a v místě napojení otočení příkopu k jihu rekonstruoval již na přelomu 19. a 20. století V. V. Tomek (1892; obr. 2). Později někteří badatelé uvažovali, že příkopy komendy a města byly samostatné, a tak Malostranský potok, svedený do příkopu městského opevnění, mohli vést Saskou uličkou (LIBAL/PIŠA 1958; NOVOSADOVÁ 1964, 11).⁵¹ Nález příkopu a neporušená úroveň intaktního geologického podkladu východně vedle příkopu v čp. 292/III alternativu potoka směřujícího z městského příkopu do Saské uličky vyvracejí. Stěžejní je otázka, zda johanitskou komendu, podle letopisce opevněnou, a město odděloval plný profil fortifikace nebo jen zděná hradba. Zda se jednalo o dvě samostatné, vůči sobě opevněné entity, jak naznačuje hledání městských hradeb v Saské ulici, nebo byly obě spojeny pod společným opevňovacím systémem, jak naznačuje společný průběh příkopu, a komenda by byla na severu ohraničena zdí uvnitř města. Ve druhém případě by dávalo smysl směřování „Otakarovy zdi“ přímo na věž v čp. 289/III nesporně příslušející k opevnění komendy; dělí je 11 metrů. Město a komenda by tak měly společný nejen příkop, ale také vnější hradbu.⁵² Saská ulička, jejíž pokračování k západu zaniklo vestavěním domu čp. 283/III, by tak nebyla příkopem či korytem potoka oddělujícím město a komendu, ale pomyslnou hranicí, běžnou městskou komunikací směřující k brodu a kovárně, která u břehu ve 2. polovině 13. století fungovala. Saská ulička se dala uzavřít „brankou (fortnou)“ s věžovitou nástavbou (srubem) při východním konci paláce čp. 55 (SOVINOVÁ 1985, 84). I tato „branka“ pro spojení města s brodem a kovárnou musela být průjezdná; do poloviny 15. století plnila ulička svou funkci cesty k brodu (IBIDEM, 84; VILÍMKOVÁ 1966, 73). Branka tak měla aspoň zpočátku, před postupným navyšováním terénu náplavami snižujícími výšku průjezdu, parametry brány. Byla odstraněna při stavebních pracích v čp. 56/III v 80. letech 19. století.

Archeologicky objevená část kovárny z 2. poloviny 13. století na plácku při jižní stěně Karlova mostu zanikla při urbanistické změně, k níž došlo na niveletě 185,2/Bpv nejspíše v roce 1310, kdy Jindřich z Lipé opevnil jižní mosteckou věž, zvanou Juditinu (FRB IV, 131). Úhlopříčně přes celou plochu výzkumu byla v hloubce 3 m odkryta zeď, kterou můžeme interpretovat jako hradbu (obr. 27: E).⁵³ Její základové zdivo 0,9 m hluboké a 1,5 m široké se odlišuje od zdiva

Obr. 25. Praha 1–Malá Strana, Maltežské náměstí čp. 478/III. Lomové zdivo západní stěny hradební zdi johanitské komendy odkryté roku 2001 archeologickým výzkumem 19/01 v sondě II. A – profil, B – pohled od západu (terénní dokumentace J. Čiháková, M. Müller, digitalizace M. Đurica).

Obr. 26. Praha 1 – Malá Strana. Pohled od západu z roku 1939 na šikmou stěnu pilířů tzv. Otakarovy zdi (vlevo); v průhledu pod opadlou omítkou lomové zdivo západní zdi věže v čp. 289/III (archiv Odboru výstavby ÚMČ Praha 1, Mostecká čp. 273+274/III; starý stav, fotografie z návrhu na konzervaci a úpravu Otakarovy zdi ve III. dvoře – výřez).

51 Představa o trase Malostranského potoka byla zformována v 50. letech do podoby vodoteče vytékající z okolí Strahova, jež tekla přes dolní část Vlašské ulice a Tržiště přímo do Čertovky „kolem severního průčelí potomního špitálu johanitů“ (PIŠA 1958, 31), event. „ústila do řeky severně budov maltéžského komplexu“ (LIBAL/PIŠA 1958, 23). Tato představa je podepřena žánrovou kresbou Roelandta Saveryho z roku 1603 či 1604 zobrazující malebný pohled od východu do Saské ulice a na čp. 56/III (např. KOTKOVÁ/BARTILLA 2010, 63, 142–143; BEČKOVÁ 2000, 148) a jako taková se mezi badateli hluboce vžila. Např. O. Novosadová podle ní posuzovala prostředí pro vývoj okolní zástavby. Žádná ze sond výzkumu 8/99 (obr. 27) však nezastihla kolorit zobrazený na kresbě ani stopy po vodoteči nebo nánosech odpadků.

52 Z hradby johanitské komendy jsou reálně známy západní (jižně od čp. 289) a jižní úsek. Na dvoře domu čp. 478 byl odkryt západní líc johanitské hradby (obr. 25) výzkumem pražského pracoviště NPÚ č. 19/01 v sondě II (statická sonda) pod vedením J. Čihákové za asistence M. Kováře.

53 Záchraný plošný archeologický výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 8/99 (6 týdnů v dubnu a květnu 1999) při výstavbě trafostanice zapuštěné u J stěny Karlova mostu pod povrch veřejného prostranství ppč. 1045, pod vedením

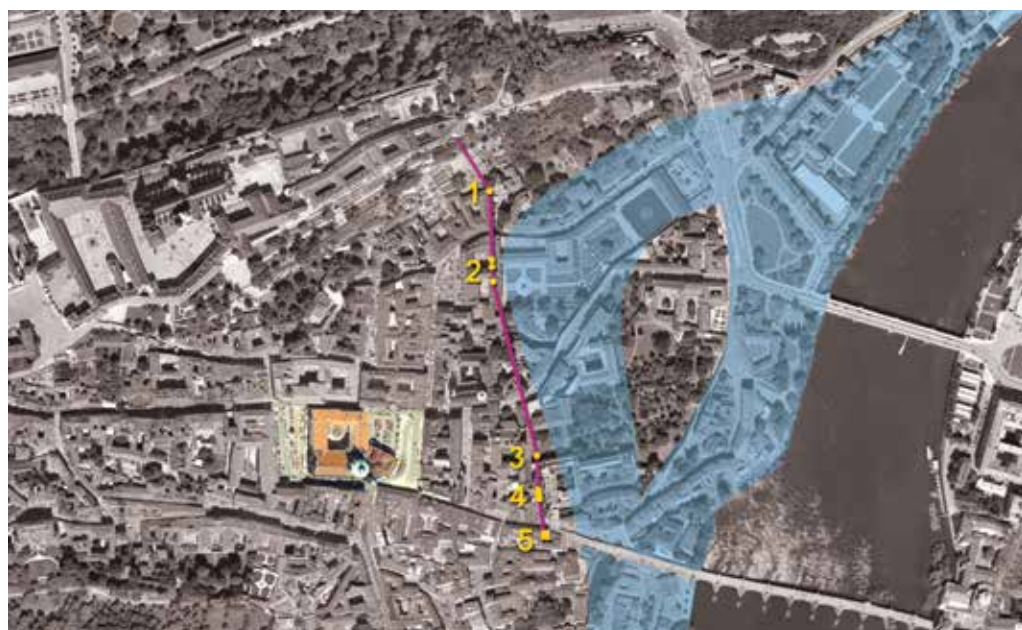

Obr. 27. Praha 1–Malá Strana, Saská ulice ppč. 1045. Situování dvou sond výzkumu 8/99 (obrys zeleně); přibližná poloha a rozměry brány na cestě k brodu (**slabě fialově**). V sondě II (**E**) **fialově** zobrazena část hradební zdi z roku 1310 vystavěná Jindřichem z Lipé; **červeně** – gotické zdivo rozebrané stavebněhistorickým průzkumem a interpretované jako věž v koutě hradby, věž dovnitř otevřená (dle pokynů autorky S. Babuškové).

přemyslovských hradeb zejména vysokým množstvím vápencových kamenů, mimořádně tvrdou kompaktní maltou a absencí vzduchových mezer. Na výšce 185,8/Bpv (0,6 m nad povrchem v době její stavby) zeď zanikla a byla srovnána se zemí při planýrce a kamenité úpravě povrchu celého prostoru, pravděpodobně v době výstavby Karlova mostu. Tato zeď z počátku 14. století by svou lokalizací a směrem mohla navazovat na zesílené JV nároží domu čp. 56/III (obr. 27). Nároží s baštou, na vnitřní straně otevřenou, v koutě uvnitř hradby by podle autorů pasportu mělo být zbytkem gotické hradby z let 1257 nebo 1310 (NOVOSADOVÁ/MUK 1964, 2, 24). Jižním a východním sousedstvím Juditiny věže probíhaly pomyslné hranice města. Pokud existovaly i v hmotné podobě, pro jejich vizuální vzhled nemáme žádné podklady. S přihlédnutím k opevňovacím pracím Jindřicha z Lipé bychom jihovýchodně od Juditiny věže mohli předpokládat jedno ze slabých míst přemyslovského opevnění.

VÝCHODNÍ RAMENO FORTIFIKACE VYUŽÍVANÉ VE 13. STOLETÍ

Při stavbě gotických hradeb podél východní strany města bylo využito terénní anomálie, kterou představoval východní okraj dejekčního kužele tvořeného deluviálními hlínami. Hradby byly vystavěny právě na hraně tohoto tělesa, nad starým ramenem řeky Vltavy (obr. 28). Východně od tělesa výplavového kužele se nacházelo staré vltavské rameno zanesené holocénními bahnitými sedimenty, plnými organických zbytků, zaplavované periodicky při povodních. Jeho západního okraje bylo dle současných představ využito v systému přemyslovského opevnění, když jeho prohloubením vznikl hradební příkop. Východně od opuštěného ramene až k břehům aktivního toku byly již v počátcích osídlování malostranské kotliny nevhodné přírodní podmínky a podmáčené a zbahnělé terény zde patrně neumožňovaly trvalejší činnost (ZAVŘEL 2001, 3–4).⁵⁴

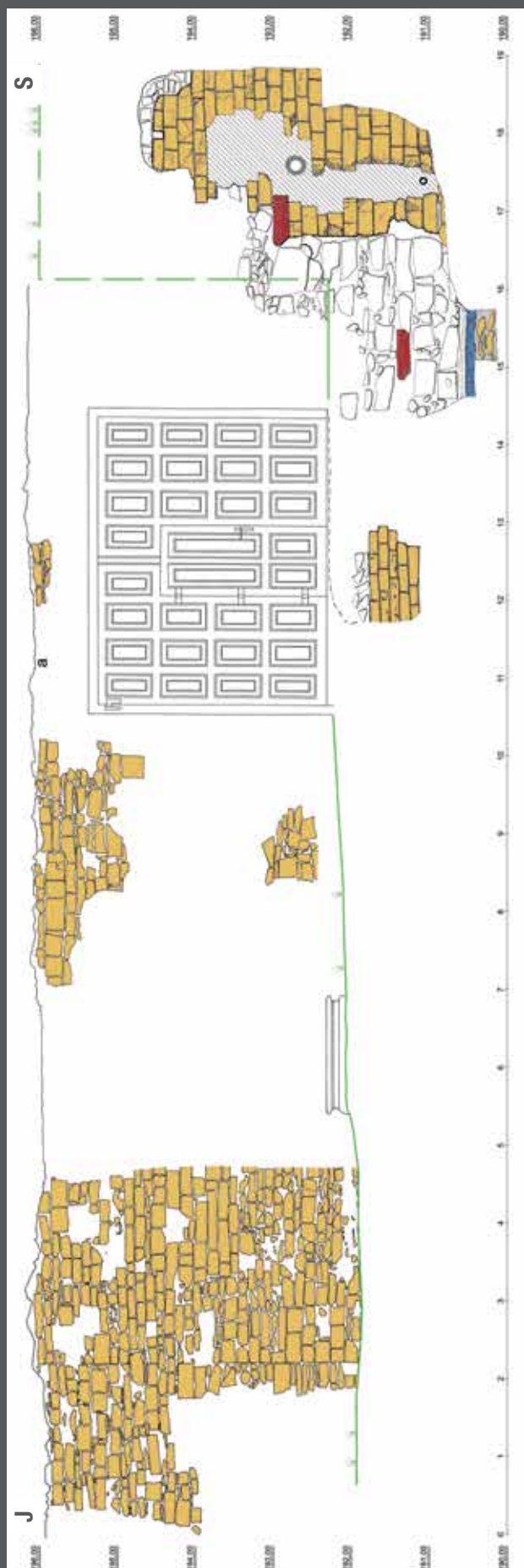
Obr. 28. Praha, levý břeh řeky s historickým centrem Malé Strany a Pražským hradem. Východní okraj města v hranicích platných do doby pozdního středověku (**fialově**). **Modře** – odhad zaniklého ramene Vltavy a původního (širšího) řečiště. **Žlutě** – místa nálezu kvádkového zdiva: 1 – čp. 158/III (Pálffyovský palác); 2 – čp. 17/III (Valdštejnský palác); 3 – terasa ve Vojanových sadech; 4 – čp. 58+61/III; 5 – menší mostní věž zv. Juditina (dle pokynů autorky M. Ďurica, S. Babuškové).

Stejně jako na jižní straně města, je i na jeho východní straně vývoj opevnění přehledný méně než na straně západní. Tam známe technologicky jednotně budovanou městskou zeď z doby založení města cca 1257 a k roku 1278 písemně datovaný příkop, který byl zdokonalením příkopu staršího (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021). Oproti tomu na několikanásobně delší straně východní se setkáváme u městské hradební zdi se dvěma radikálně odlišnými stavebními technologiemi, jejichž použití je interpretováno různými způsoby.

Výsledkem prvního stavebního postupu je městská zeď široká 1,8–1,9 m, jejíž strana – vůči městu interiérová – je skládána z důsledně pravoúhlých opukových kvádků (obr. 30). Vnější strana, obrácená k řece a útočníkovi, je z opukového řádkového lomového zdiva (zeď nadále označována

J. Čihákové a M. Müllera. Výzkum od dnešního povrchu 188,3/Bpv do hloubky 4,1 m na kótu 184,2/Bpv, kde narazil na 1,5 m mocné, předběžně vytryskané dno (ČIHÁKOVÁ 2003a). Celkové foto výzkumu cf. ČIHÁKOVÁ 2018b, foto na s. 21.

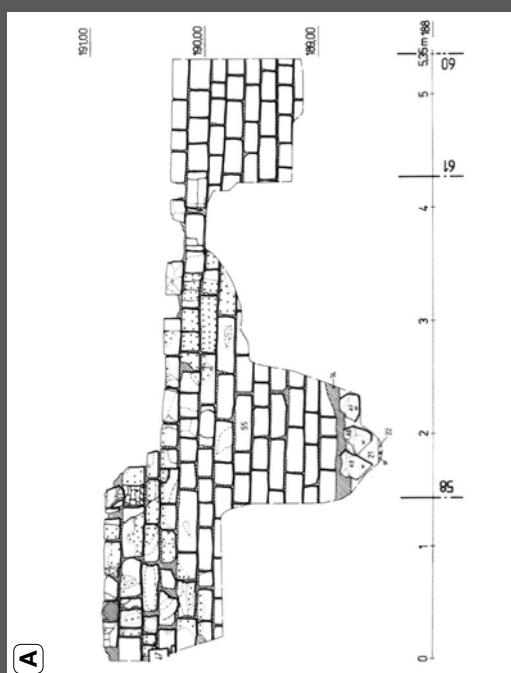
54 Původní úroveň terénu nivy leží hlouběji pod kótou 187,2/Bpv, představující uvnitř pozdějšího gotického města výšku původního povrchu podloží (dejekčního kužele), na níž byla zbudována v 9. století nejstarší konstrukce v místě dnešního 4. (Feldovského) nádvoří Valdštejnského paláce.

Obr. 29. Praha 1-Malá Strana, Pálffyovský palác čp. 158/III. Fragmenty vnější (východní) stěny hradební zdi dokumentované v letech 1995 a 2000, pohled od V. Na severu část brány s počivě skládaným kvádřikovým lícem, dnes skrytá v terase – přibližný rozsah zeleně čárkované (výzkum NPÚ v Praze č. 22/95), směrem k jihu se skladba rozvolňuje a za technologickou spárou se mění v řádkovou lomovou (výzkum 47/00); a – hranice otloučené omítky (terénní dokumentace M. Omelka, S. Babuškova, M. Semerád; grafická úprava M. Durtica).

Obr. 30. Praha 1-Malá Strana, Valdštejský palác čp. 17/III. Kvádřiková zeď, pohled od západu. A – řez/pohled 57 výzkumu 23/99 (terénní dokumentace M. Müller, J. Špeta). B – foto F070 od Z (M. Müller).

Obr. 31. Praha 1-Malá Strana, Letenská ppč. 106. Lomová zeď na východní straně města na příkladu zdi 63 v areálu zázemí augustiniánského kláštera, pohled od západu na stěnu uvnitř města (foto F 2613, 12. 3. 2007, M. Müller).

jako **hradba kvádříková**), s výjimkou úseku okolo brány, kde je i vnější zdivo skládáno z pravidelných kvádříků. O úsecích této hradby s kvádříkovým vnitřním lícem již bylo referováno (s plánovou dokumentací ČIHÁKOVÁ 2009, 19–22, obr. 27–34). Byl publikován vnitřní kvádříkový i vnější lomový líc zastižený výzkumem na nádvořích Valdštejnského paláce čp. 17/III, lokalizace hradby s kvádříkovým lícem a pravoúhlou baštou z lomového zdiva (obr. 32) i porovnání shodného vzhledu a rozměrů brány v Pálffyovském paláci čp. 158/III a románské brány v Černé věži Pražského hradu (IBIDEM, obr. 32). Jako nový zde uvádíme pohled na vnější stěnu městské zdi po otlučení omítek východní fasády Pálffyovského paláce. Je na něm zřetelné postupné rozvolňování skladby od původně pečlivě skládaného kvádříkového líce na akcentovaném místě románské brány na severním konci, k ledabylé skladbě na jižním konci 20 m dlouhého úseku (obr. 29; lokalizaci úseku viz obr. 36). Po druhém stavebním postupu zůstala městská zeď s oběma líci z lomového zdiva, nadále označovaná jako **hradba lomová** (obr. 31). Kvádříková hradba byla objevena na severním (Pálffyovský a Valdštejnský palác) a jižním (Vojanovy sady a čp. 58+61/III) okraji hradební linie vymezující město z východu. V meziprostoru se hradby dotkl pouze archeologický výzkum v areálu hospodářského zázemí augustiniánského kláštera u sv. Tomáše, kde byla objevena výlučně ve formě hradby lomové (ČIHÁKOVÁ 2012a). Mezi Letenskou ulicí a Vojanovými sadami, na pozemcích ministerstva financí, průběh ani použitá technologie hradebního úseku nejsou známy. Vztah obou stavebních typů a chronologie jejich vzniku jsou řešeny později.

Hradba kvádříková – severní část

Po objevu východního (vnějšího) líce brány v Pálffyovském paláci čp. 158/III v roce 1994 (obr. 35; DRAGOUN/OMELKA 1995; OMELKA 1998a) jsme měli možnost zkoumat kvádříkovou hradbu v roce 1999 na nádvořích Valdštejnského paláce čp. 17/III v sondách XI a XII (obr. 32; ČIHÁKOVÁ 2000a; ČIHÁKOVÁ 2003b).⁵⁵ V rámci sondy XI byl dodatečně zaměřen také 3,7 m dlouhý západní kvádříkový líc objevený v listopadu roku 1954 (KUBIČEK 1954) a zkoumaný v rámci průzkumu z let 1955–1957 D. Libalem, dodnes přístupný v podobě východní stěny krátkého podzemního kolektoru s betonovou podlahou (obr. 32: a).⁵⁶ **Řez hradbou** a její šířka byly v areálech obou zmíněných paláců odkryty na jediném místě – na stěně průkopu vedeného v horních dvou řadách kvádříků šikmo skrz hradbu v sondě XI ve Valdštejnském paláci (obr. 32: b). V síle zdi s litým jádrem nebyla registrována žádná spára, která by prokazovala fázovost stavby. V celém půdorysu se stavební kameny navzájem překrývaly a absence jakékoli dělicí linie potvrzuje jednorázový vznik hradby v podobě, jaká se nám dodnes dochovala. Oba líce byly stavěny současně a náležely jediné stavbě. Hradba v Pálffyovském paláci, při stavebněhistorickém průzkumu v rámci pasportizace SÚRP MO patrná hlavně v půdorysu přízemí, překvapila autory průzkumu svou „mohutnou silou“ až 1,9 m, a proto u ní bylo předpokládáno plentování (PAVLÍK 1969, 41). Dnes již víme, že tato šířka byla standardem.

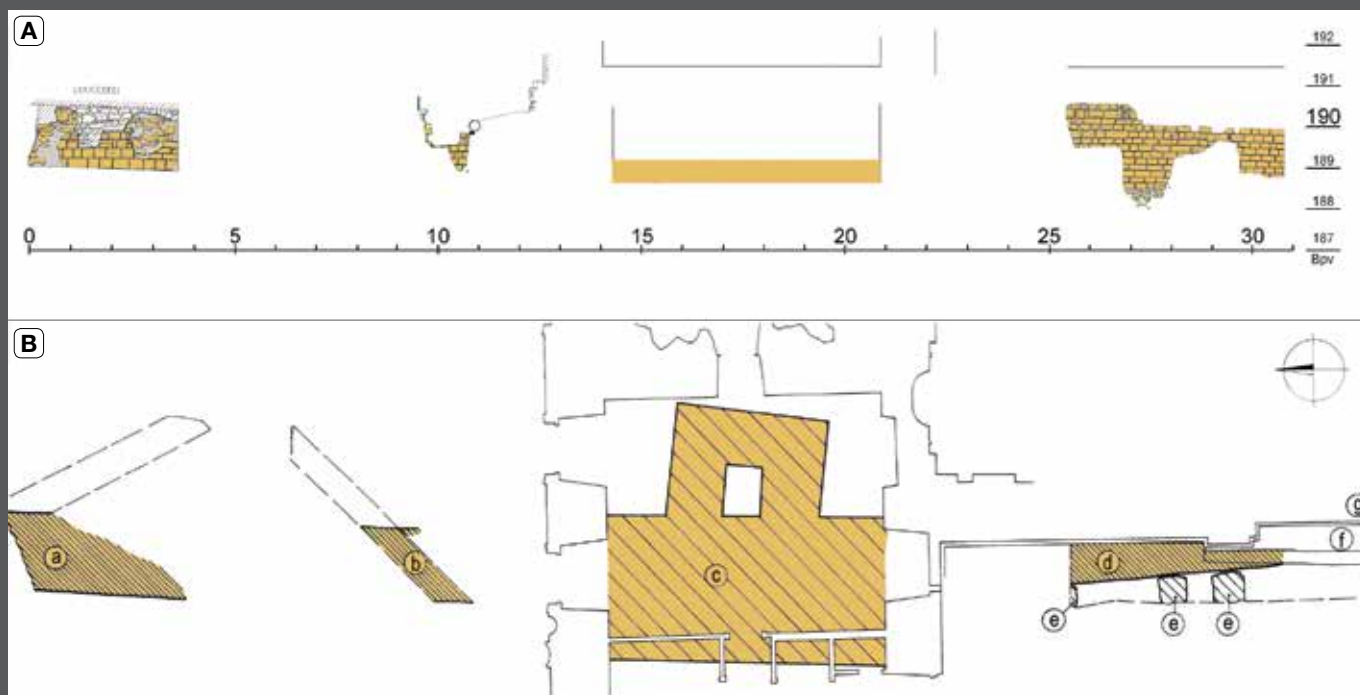
Vnitřní líc hradby se podařilo odkryt pod současným povrchem přízemí v obou sondách ve Valdštejnském paláci na třech izolovaných úsecích (obr. 32: a, b, d). Na všech měl vnitřní líc hradby jednotný charakter – do pravidelných řádek rovnané kvádříky.⁵⁷ V sondě XI (kolektor z 50. let) byly odkryty pouze řádky nadzemního zdiva ve výškovém intervalu 188,96–189,82 (ev. 190,09)/Bpv, tj. interval 0,56–1,7 m nad předzákladem hradby (188,4/Bpv). V sondě XII se podařilo cílenou mikrosondou dosáhnout i zdiva základového a základové spáry. Ve sloupci vysokém 1,2 m v sondě XII bylo ve výškovém intervalu 188,40–189,62/Bpv registrováno 13 nadzemních vrstev kvádříků (obr. 32: d).⁵⁸ **Vnější líc** hradby je kromě Pálffyovského paláce znám z Valdštejnského

55 Záchranný archeologický výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 23/99 (nově 1999/23) pod vedením J. Čihákové a M. Müllera. Sonda XI na 1. nádvoří (povrch 191,0/Bpv), sonda XII na 4. nádvoří – dvoře bývalého sousedního Feldovského domu (povrch 191,4/Bpv). V roce 1999 byl používán výškový systém Jadran, proto se výškové údaje uváděné nyní liší od údajů v PSH (ČIHÁKOVÁ 2003b). Výkopy v sondě XI byly realizovány kvůli pokládce nové kanalizace, v sondě XII kvůli zřízení odvětrávacího tunelu pro salu terenu (dno 189,5/Bpv). V sondě XII poskytla prováděcí firma Skanska 10 pracovních dní na zjišťovací výzkum mikrosondou pod dno stavby, za což jí na tomto místě vyjadřujeme poděkování.

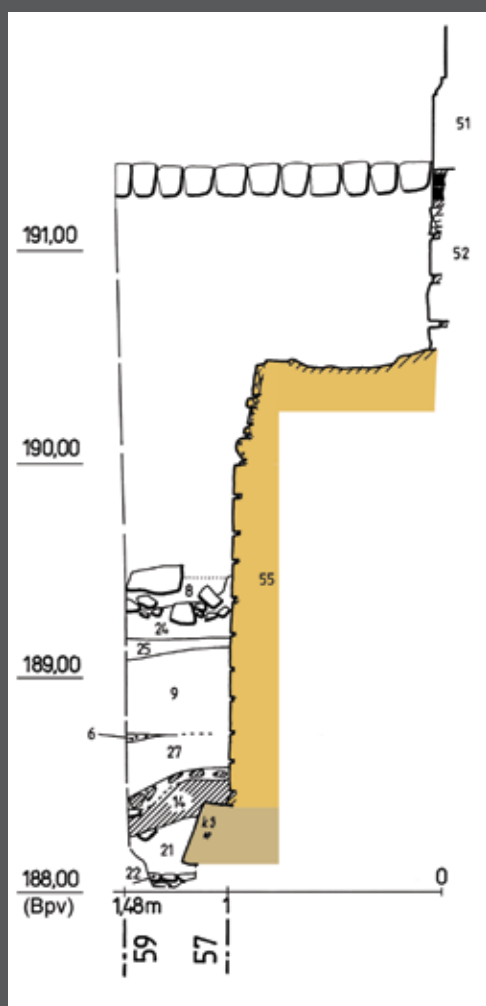
56 Dobroslav Libal tuto zeď interpretoval jako hradební zeď raně gotického města, vystavěnou Přemyslem Otakarem II. (LIBAL 1983, 184). Kubiček se v roce 1954 odvolává na pozůstatky této zdi na zahradě Pálffyovského paláce; zdroj ani tehdejší Kubičkovu lokalizaci zdi v čp. 158/III se mi nepodařilo dohledat.

57 Při pozdějším rozebírání horní části zdi bylo konstatováno, že tzv. kvádříky byly tvořeny většími lomovými kameny nepravidelného půdorysu – nejčastěji trojúhelník či pentagon –, jejichž jen jedna stěna byla zarovnána a precizně upravena do tvaru přesného obdélníku. Hloubka, kterou tyto kameny zasahovaly dovnitř zdi, nebyla pravidelná – obvykle se pohybovala v intervalu 0,3–0,6 metru.

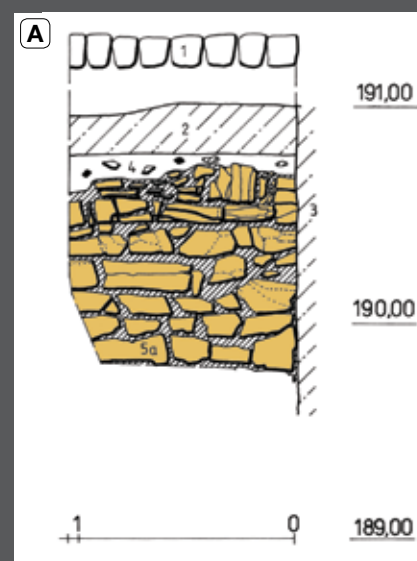
58 Nad kótou 189,32 byl líc kvádříků masivně ohořelý a oprýskaný (7.–13. řádek). Výzkum hradební zdi neproběhl v celé délce tunelu odvětrání, neboť podél části severní obvodové stěny 4. nádvoří stálo lešení. Po jeho odstranění měl výzkum pokračovat až k severnímu obvodu nádvoří. Znovuzahájení prací však stavba neoznámila a při naší namátkové kontrole byl chybějící S úsek výkopu již hotový. Nepodařilo se tak dokumentovat další část románské zdi blíže k nálezu hradby s věžicí zaměřené a fotografované v roce 1957 ve sklepe, o níž bude řeč níže.

Obr. 32. Praha 1-Malá Strana, Valdštejnský palác čp. 17/III. Odkryté úseky kvádříkového vnitřního líce hradby; **A** – v celkovém pohledu od západu; **B** – jejich polohopis. Legenda: **a** – nově zaměřené zdivo odkryté roku 1957 přístupné v kolektoru; **b** – v sondě XI výzkumu 23/99 (hlavní nádvoří); **c** – hradba s věžicí (převzato z ČIHÁKOVÁ 1957), struktura vnitřní stěny hradby neznámá; **d** – v sondě XII výzkumu 23/99, nyní 4. (Feldovské) nádvoří; **e** – mladší parazitní zástavba hradební uličky; **f** – základ sály tereny; **g** – nadzemní zdivo sály tereny (zaměření 1999 a zobrazení M. Müller; grafická úprava M. Ďurica; ČIHÁKOVÁ 2000a).

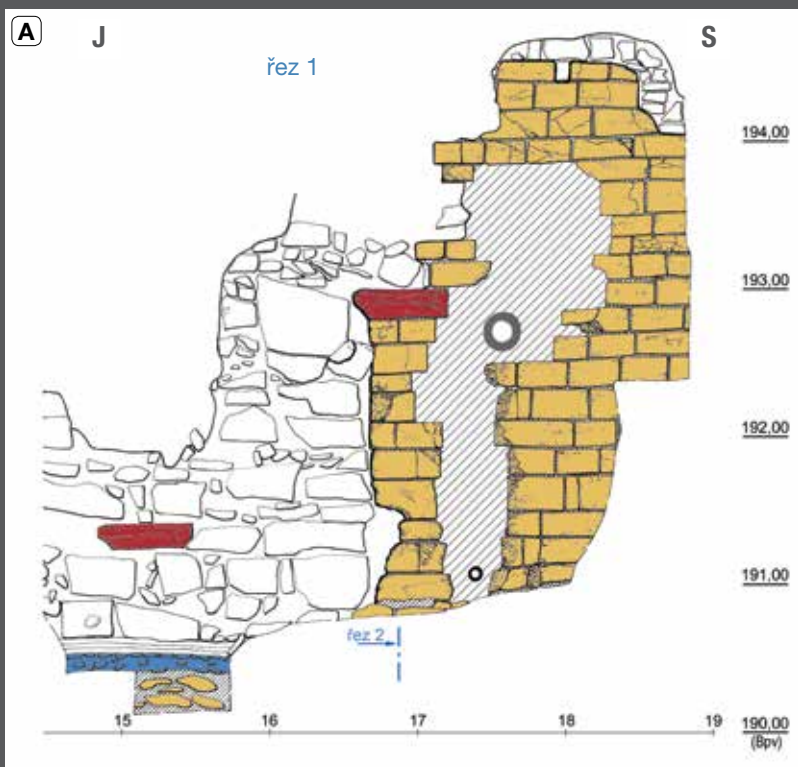

◀ **Obr. 33.** Praha 1-Malá Strana, Valdštejnský palác čp. 17/III., sonda XII, řez 58 pod západní zdí sály tereny. Vr. 55 – profil Z stěny hradby, zdi s litým jádrem a kvádříkovým západním lícem; kámen K3 – základ z řady stojatých opukových kamenů v hlíně; vr. 14 – malta, při povrchu a k západu hojně promísená s hlinou (cca 2 : 1), láme se v hrudkách; vr. 52 – základové zdivo sály tereny (terénní dokumentace J. Čiháková, M. Müller, grafická úprava M. Ďurica).

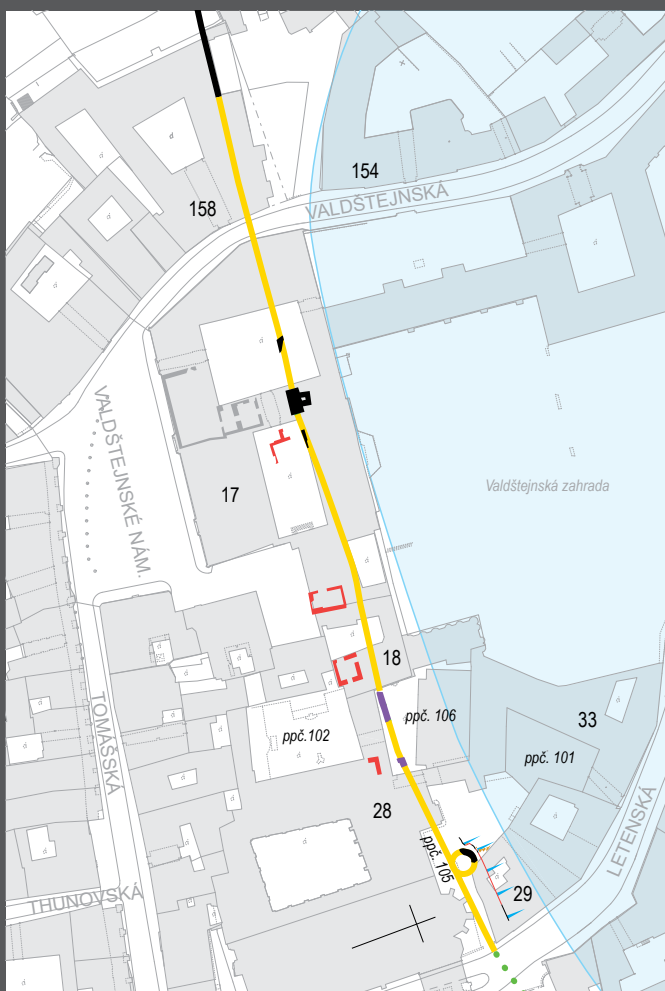

Obr. 34. Praha 1-Malá Strana, Valdštejnský palác čp. 17/III. Sonda XI, řez 52, vnější, východní líc hradby v úseku **a** na obr. 32B: **a**. **A** – kresba řezu 52; **B** – foto F014, pohled od V (oboje M. Müller).

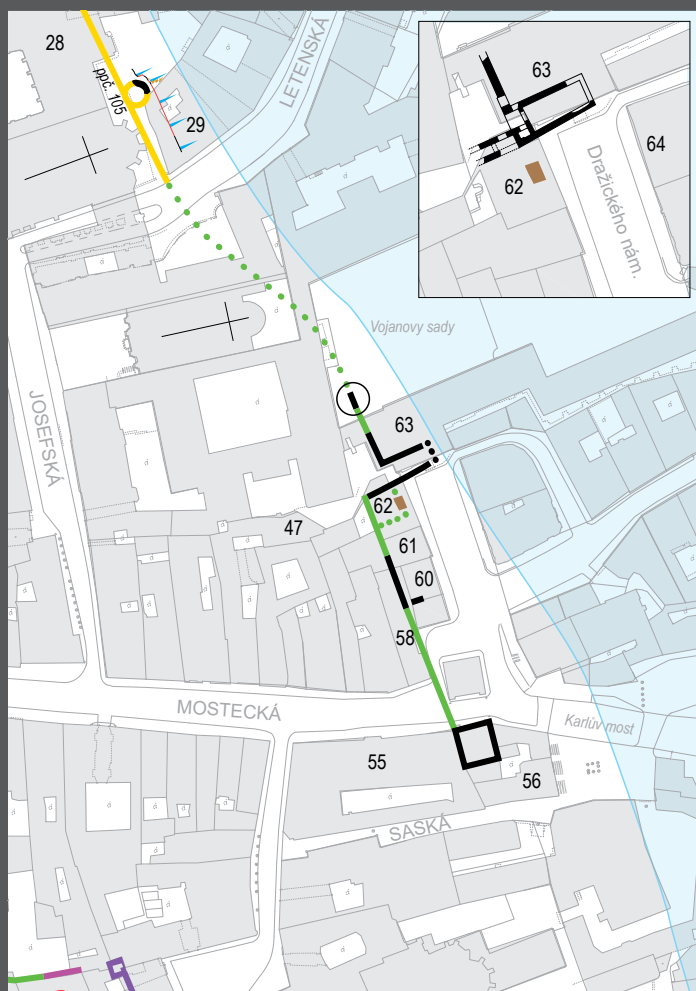

Obr. 35. Praha 1-Malá Strana, Pálffyovský palác čp. 158/III, výzkum NPÚ v Praze č. 22/95 (nově 1995/22). Pohled na vnější, východní líc hradby s průchodem brány, v jejímž okolí byla použita reprezentativnější kvádříková skladba (detail z obr. 29). Červeně – patky klenby z petřínského železného pískovce; modře – valounková dlažba (terénní dokumentace a foto M. Omelka; kresba M. Müller; úprava M. Ďurica).

Obr. 36. Praha 1-Malá Strana, východní rameno městského opevnění – severní úsek. Černě – zastížené románské partie hradby, věží a věžice; fialově – gotická hradba z lomového zdiva v zázemí kláštera u sv. Tomáše; červeně – gotické objekty odkryté stavebněhistorickým nebo archeologickým průzkumem vytvářející hradební uličku; rekonstrukce průběhu severně od Letenské ul. žlutě; v čp. 29/III příkop; zaniklé rameno Vltavy modře (dle pokynů autorky M. Ďurica, S. Babušková).

Obr. 37. Praha 1-Malá Strana, východní rameno městského opevnění – jižní úsek, ve výřezu detail tzv. paláce biskupského dvora. Černě – zastížené románské partie hradby a věže; rekonstrukce průběhu jižně od Letenské ul. zeleně. V kroužku hradba ve Vojanových sadech ppč. 148; v čp. 29/III příkop; zaniklé rameno Vltavy modře. Stavba ve výřezu dle ČAREK 1947, 345; hnědá ve výřezu – základové zdivo neznámé stavby v čp. 62/III; zeleně tečkované – hypotetická věž v čp. 62/III (dle pokynů autorky M. Ďurica, S. Babušková).

paláce ze sondy XI, kde se jej podařilo odkrýt cílenou sondou v délce 1 m do boku výkopu pro kanalizaci (obr. 34). Výškový interval 189,05–189,6/Bpv představuje výšku 0,6–1,15 m nad stavební úrovní vnitřního líce hradby. Největší z kamenů použitých v odkrytém úseku vnějšího líce má čelní rozměry 0,4 × 0,14 metru.

Původní **výška** hradby se nedochovala. Nejvýše bylo hradební zdivo zjištěno v obvodové zdi Pálffyovského paláce, kde byl vnější líc hradby snížen na výšku přibližně 5,5 m nad nejmladší z pochozích úrovní odkrytých v průchodu bránou, která se na kótě cca 190,6/Bpv usadila na konci 12. či počátku 13. století (obr. 35; DRAGOUN/OMELKA 1995; OMELKA 2003).⁵⁹ Vedle průchodu bránou se vnější kvádříkový líc dochoval do výšky 3,8 m, vyplněné dvaceti řádky. Pro srovnání lze uvést výšku románské hradby na východním konci Pražského hradu. Pod Lobkovickým palácem, kde byla hradba založena hluboko ve svahu, převyšovala 13 m. Na severní straně hradu, v prostoru bývalého purkrabství, kde byla založena na hraně ostrožny, dosahovala kompletní výška hradby včetně parapetní zídky ochozu 9 m (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 31).

Základové zdivo bylo na severní straně V linie opevnění poznáno pouze v čp. 17/III v sondě XII, na úseku dlouhém 0,8 m. Překvapivě zde základ pro bezchybně lícovanou kvádříkovou stěnu nadzemního zdiva tvořila jediná řada nastojato postavených opukových lomových kamenů s horní hranou na kótě cca 188,40/Bpv, tj. 3 m pod povrchem nádvoří (obr. 34). Kameny předstupovaly před nadzemní líc hradby o cca 0,12 m a vytvářely útvar srovnatelný s předzákladem. Zastižené 3 základové kameny (K1, K2, K3), vysoké 0,2+x, 0,25 a 0,3 m, se pod lícovanou stěnou směrem dolů rozšiřovaly a jejich báze předstupovala před nadzemní líc zdiva o 0,2 m (K1, K3) a 0,14 m (K2; obr. 33). Mezi základovými kameny zcela chyběla malta, byly na výšku vloženy do homogenní hlinité vrstvy (vr. 21) vyplňující také celou šířku výkopu mikrosondy.⁶⁰ Pod zdí byla mezi kameny K1 a K2 vrstva 21 prokázána ještě ve vzdálenosti 0,1 m za nadzemním kvádříkovým lícem. Nelze rozhodnout, zda vrstva 21 je výplní základového vkopu nebo homogenizující terénní planýrkou. Ze srovnání s poměry v sondě VII vzdálené 2,7 m (ČIHÁKOVÁ/TVRDÍK 2000) se jeví pravděpodobnější první možnost. O drobných opukových kamenech vr. 22 (eventuálně jednom velkém degradovaném kameni), které vrstva 21 na úrovni 188,26/Bpv překrývá, lze jen spekulovat. Mezi povrchem kamenné drti vr. 22 a nepravidelnou základovou spárou jednořadého základu hradby je minimálně několik centimetrů vyplněných hlinitou vrstvou 21.⁶¹ Svrchu byla součástí základu také 0,2 m silná vrstva čisté malty (vr. 14), která zakryla předzáklad z řady na výšku postavených kamenů, vyrovnala jej do výšky 188,5 a pokryla také povrch vrstvy 21 vně hradby v celém odkrytém rozsahu. Do této malty byly kvádříky první nadzemní řady mírně zatlačeny, nad kameny předzákladu zůstalo v líci několik centimetrů malty (obr. 33).

Předzáklad byl obnažen také u brány v Pálffyovském paláci, kde na úrovni 190,9/Bpv předstupoval o 0,07–0,1 m před líc nadzemního kvádříkového zdiva. Předzáklad byl zakreslen do řezu už jen zběžně (obr. 35A). Úprava předzákladu a parametry základového zdiva nebyly blíže dokumentovány, byť byl vyhlouben a dokumentován drobný řez 2 kolmý na základové zdivo.

Hradba kvádříková – jižní část

Městská zeď s kvádříkovým vnitřním (západním) lícem dominuje také na jižním okraji východního ramene opevnění, jižně od areálů dnešního ministerstva financí a přilehlé pošty. Zde byla kvádříková hradba poprvé zastižena v roce 1955 V. Pišou v čp. 58/III (obr. 37; PIŠA 1957 aj.) a podrobně archeologicky zkoumána v roce 1974 na terase Vojanových sadů ppč. 148 L. Hrdličkou (obr. 37: v kroužku; HRDLIČKA 1974; HRDLIČKA 1991).

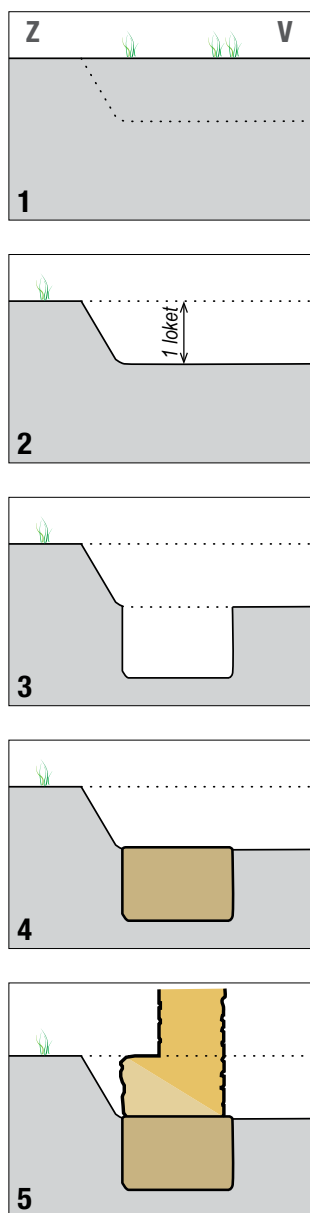
Na terase Vojanových sadů zjišťovací výzkum odkryl 1,8 m širokou kvádříkovou hradbu v délce 4,2 m.⁶² Poskytl první možnost posoudit sníženou korunu a mělký průřez hradbou, se závěrem, že vnitřní kvádříkový i vnější lomový líc vznikly v jediné stavební etapě a jsou současné (HRDLIČKA

59 Pochozí vrstvy v průřezu brány se postupně stlačovaly a propadaly, jak naznačuje úroveň předzákladu na kótě 190,9/Bpv. Výzkum nově objevené brány, vedený M. Omelkou, byl ve stísněném prostoru náročný a nebezpečný; zjistil maximum možného.

60 Šířka mikrosondy v úrovni báze nadzemního zdiva byla 0,46 m, v úrovni báze kamenů základu (základové spáry) 0,2 m.

61 Získané poznatky se vztahují pouze na základové poměry pod kvádříkovým vnitřním lícem hradby. Stísněná mikrosonda postrádala prostorové možnosti k průzkumu opukových štěpů vr. 22 a k boční sondáži pod vlastní zdivo hradby. Nelze proto určit délku základových kamenů a hloubku jejich zapuštění pod zdi. Nelze také zcela vyloučit spojitost spodní kamenné vrstvy 22 se stavbou kvádříkové hradby, i když proložení základového zdiva a předzákladu zdi vrstvou hlíny lze těžko předpokládat. Spíše drť 22 pochází ze starší raně středověké situace, např. z konstrukce blízké dřevohliněné hradby.

62 Zjišťovací výzkum Archeologického ústavu AV ČR z roku 1974 pod vedením L. Hrdličky, vyvolaný zamýšleným projektem výstavby zasedacích síní, probíhal v sondě, která ve směru Z–V měla délku 10 m a šířku 2,5 metru. Při rozebírání byla plocha postupně zmenšována po terasových stupních.

Obr. 38. Praha 1-Malá Strana, Vojanovy sady ppč. 148. Schéma postupu výkopů při stavbě hradby, snížení povrchu vně hradby zvýšilo její výšku (M. Müller).

1974; HRDLÍČKA 1991). Pod povrchem terasy (191,4/Bpv) se snížená koruna hradby dochovala ve výšce 189,3/Bpv (obr. 39A), na jižním okraji sondy poněkud výše (189,88/Bpv). Kvádříkový obklad byl zjištěn na max. 1,6 m vysokém nadzemním zdivu (188,25–189,88/Bpv), vyplněném 8 vrstvami kvádříků výšky 15–24 cm a délky 11–51 cm, pečlivě lícovanými v řádkové skladbě. Malta v kvádříkovém líci byla všude rozrušená, v žádné spáře se nezachovala její původní úprava. Vnější strana hradby byla z lomového zdiva, jehož líc částečně kryla rozetřená malta.

Základové zdivo šířky 2,65 m předstupovalo na západní straně o 0,6 m. Západní předzáklad na kótě 188,2/Bpv z plochých kamenů byl pokryt vrstvou malty; v místech, kde byla odstraněna, se rýsoval velký plochý kámen přes celou šířku předzákladu (obr. 39A). Vlastní západní stěna základu sestávala z lomových, různě velkých, bez systému a nepravidelně kladených kamenů s jílovitohlinitým pojivem. Východní základ byl stavěn odlišně. Východní předzáklad na kótě 187,6/Bpv je užší (0,20–0,35 m), na povrchu s delšími úzkými kameny kladenými vedle sebe kolmo na směr hradby (obr. 39C), prokládanými vrstvou hrubé malty. Předzáklad nebyl nijak zarovnan, ani na něm malta neležela. Východní stěna základu sestává z vrstev stejně vysokých velkých opukových kamenů spojovaných tenkými vrstvami hrubé malty s mnohdy i několika-centimetrovými oblázky (obr. 39B). Základová spára byla zdokumentována na východní straně ve výšce 186,85/Bpv, která přibližně odpovídá úrovni geologického podloží. Na východní (vnější) straně je tak základ vysoký 0,8 m, na straně západní (vnitřní) 1,4 m (obr. 41A). Z nepravidelné hrany základového výkopu lze rekonstruovat postup zakládání (obr. 38). Z povrchu terénu (cca 188,2/Bpv) byl od západu vyhlouben 1 loket (0,5914 m) hluboký výkop směrem k východu přesahující šířku základu, čímž snížil terén před budoucí fortifikací. Ze zásahu zbyla horní, trychtýřovitá část hrany základového výkopu K89 na Z straně hradby (obr. 41B). Ze snížené úrovně byl vyhlouben výkop se svislými stěnami, do něhož byl do výšky východního předzákladu vyzděn základ hradby technikou zdění do výkopu. Na vnější straně byl základ na snížené úrovni ukončen vnějším předzákladem a pokračováno nadzemním zdivem; na straně západní pokračovalo svislé vyzdívání základu až do západní úrovně terénu, kde byl upraven vnitřní předzáklad. Vnější výška hradby se tak zvýšila o cca 1 loket. I jiné proporce hradby byly stanoveny v tehdejších měrných jednotkách český loket: šířka dna výkopu pro základ hradby dle terénní dokumentace pořízené L. Hrdličkou v řezu 1 činí 2,35 m (= 4 lokte), šířka předzákladu na západní vnitřní straně činí 0,6 m (= 1 loket) a šířka nadzemního zdiva hradby (měřená nad povrchem západního předzákladu) činí 1,78 m (= 3 lokte).

Po určité době podlehl vnější líc hradby zásahu, který vedoucí výzkumu interpretuje jako výstavbu renesanční tarasní zdi široké 0,7–1 m, posazené na východní polovinu hradebního tělesa (obr. 40+41: modře). V místě, kde byla tarasní zeď výzkumem rozebrána, nasedala na hradební zeď výrazně šikmou základovou spárou, která na vnějším líci hradby vyklíčuje na výšce 188,4/Bpv, tj. 0,8 m nad vnějším předzákladem hradby. Materiálem tarasní zdi byla výlučně opuka; oproti hradbě má tarasní zeď poněkud odlišný směr. Na severním konci odkrytého úseku byla západní, původní část hradby při zániku exploatována, zatímco nad východní částí zeď zůstala. Její lokální vzhled samostatně stojící zdi se dvěma svislými líci a mírně odlišný průběh odůvodňují autoři interpretaci, že východní zeď je svébytnou (užší) renesanční stavební jednotkou (obr. 39A: a; HRDLÍČKA 1974, 5–6).⁶³

Výzkum na terase Vojanových sadů je jediný na východním rameni fortifikace, kde se podařilo zkoumat stratifikace *ante quem* ev. *ad quem* v bezprostředním dotyku s kvádříkovou hradbou. Stěžejní význam má objekt č. 1/74 zapuštěný východně od hradby do 0,8 m vysokého souvrství z doby 10.–11. století. Zmíněný objekt podle autora výzkumu představuje interiér polozemnice zapuštěný minimálně 1,6 m pod úroveň terénu, z toho 0,9 m pod původní povrch geologických vrstev („podloží“), s nerovným, mírně zvlněným dnem svažujícím se k východu.⁶⁴ Z obvodu předpokládaného interiéru zachytila 2 m široká sonda v jižních dvou třetinách pouze část zahloubené západní stěny objektu. Uprostřed šířky sondy byla stěna obložena torzem opukové zídky o délce 1 m, výšce 1,13 m a šířce 0,5 metru, s korunou na kótě 187,57/Bpv. Autor výzkumu ji interpretuje jako obvodovou plentu, jejíž interiérovou stranu tvořily kvádříky (v. 0,10–0,17 m, dl. 0,19–0,40 m) v řádkové skladbě s osmi dochovanými vrstvami (obr. 39C; 41B). Maltové pojivo

63 S interpretací renesanční tarasní zdi mírně koliduje strmost její základové spáry dosahující hloubky 188,4/Bpv. Tato kóta je shodná s povrchem roury dřevěného vodovodu K18, dle L. Hrdličky renesančního stáří (188,40/Bpv, úroveň záspy K17 na kótě 188,54), vedeného podél východní stěny hradby. Pokud zeď vznikla až v 16. století jako nadzemní, je vodovod vůči patě základové spáry tarasní zdi vysoko (téměř na povrchu terénu), předpokládala bych hlubší zapuštění.

64 V řezu 1 sklon z 186,66/Bpv (u paty stěny) na 186,0/Bpv na délce 2 m, v řezu 3 dno spíše rovné 186,0–185,9/Bpv na délce 1,1 metru.

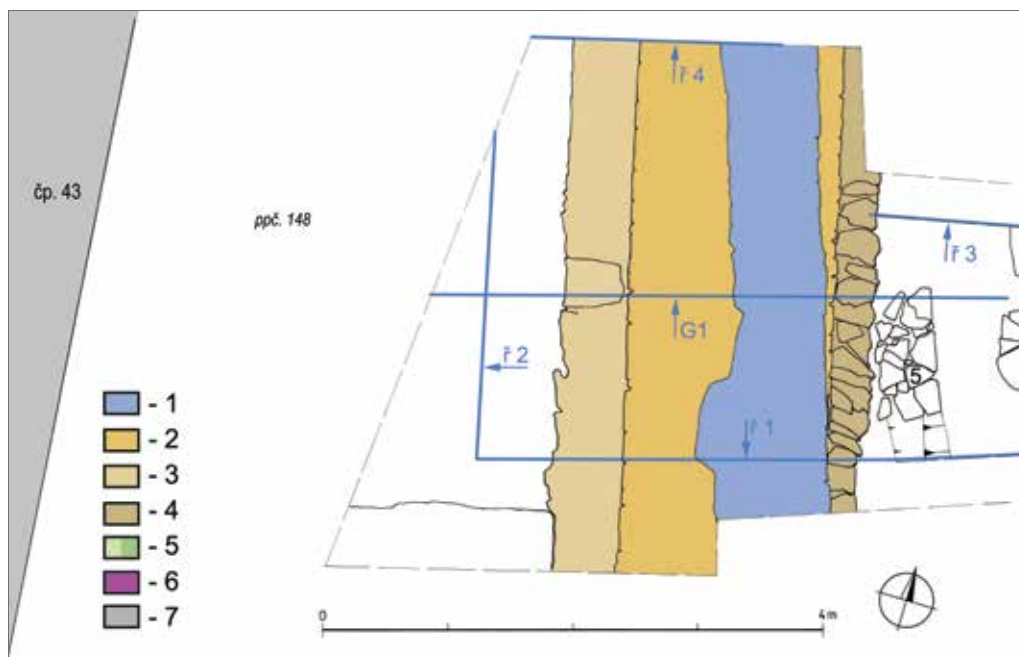

Obr. 39. Praha 1-Malá Strana, Vojanovy sady ppč. 148. **A** – celkový pohled od západu na vnitřní kvádrkový líc hradby (uprostřed), pod ním západní předzáklad široký 0,6 m z velkých plochých nepravidelných opukových desek převážně překrytých pravidelnou vrstvou malty (viz obr. 41). Na severu hradební zeď ubourána do větší hloubky a nahrazena užší renesanční tarasní zídskou (**a**). **B** – pohled od východu na základové zdivo hradby, nahoře boky příčně kladených kamenů předzákladu. **C** – pohled od východu na jižní část sondy ke konci výzkumu; vzadu nahoře příčně kladené kameny předzákladu na vnější straně hradby, uprostřed plenta a její nároží náležející zahloubenému objektu vně hradby. **D** – kameny plenty převyšují vrstvu rozlité malty K87 (foto ARÚ ČSAV, uloženo ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., negativy č.: A – 49.753, J. Salonová; B – 49.739; C – 49.745; D – 49.736, vše L. Hrdlička, 1974).

Obr. 40. Praha 1-Malá Strana, Vojanovy sady ppč. 148. Půdorys hradby se zobrazením skladby kamenů obou předzákladů, polohou koruny plenty a schématem řezů.

Legenda k obr. 40–42:

- 1 – renesanční tarasní zeď;
- 2 – nadzemní zdivo hradby, na Z kvádříkový líc, na V z lomového kamene;
- 3 – na Z základové zdivo, předzáklad na Z byl na vyšší niveletě než na V;
- 4 – část základového zdiva ve stejné hloubce pro obě strany;
- 5 – mladohradištní vrstvy, do nichž byla hradba zapuštěna;
- 6 – staveništní vrstva K87 (nejspíše k obezdění eskarpy;
- 7 – geologický podklad (terénní dokumentace L. Hrdlička, grafická úprava M. Ďurica).

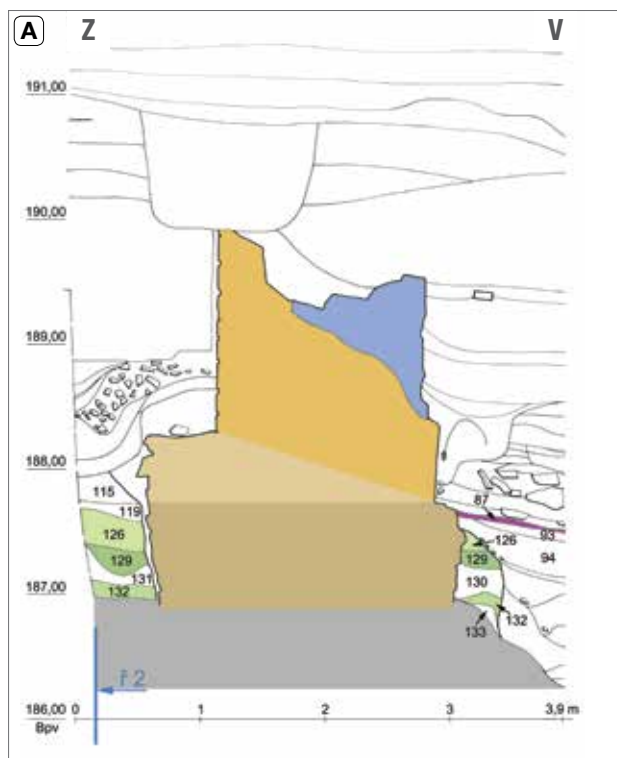

se *in situ* dochovalo pouze v jižním nároží a jeho boční stěně s vyhřezlou maltou, jinde bylo v rozpadlé podobě ve zbytcích po rozrušené části plenty severně od torza zídky. Jižně vedle zídky je v délce 0,3 m svislá, mírně zvlněná stěna polozemnice dokumentovaná řezem 1, která o 0,3 m předstupuje před východní líc hradby. Díky upravenému nároží plenty a mírně zvlněné a klesající profilaci dna L. Hrdlička situaci jižně od plenty interpretuje jako přístup do interiéru s náznaky schodových stupňů (obr. 42). Na řezu 1 mezi stěnou polozemnice a hradbou zůstal zachován 0,8 m vysoký, svislou stěnou polozemnice poškozený blok terénů starších než polozemnice (K126–K133; obr. 41A: 5). Chronologickou následnost (staršího) objektu 1/74 a (mladší) hradby dokládá na řezu 1 svrchní vrstva zásypu polozemnice vr. K94, která překrývá i starší blok a doléhá k základovému zdivu hradby tak, že se jeví základem hradby porušená. Sousední stojící torzo plenty nebylo rozebráno, takže vztah plenta–stěna–hradba v místě plenty zůstal nepoznaný. Složitější je situace v severní třetině stěny polozemnice. Zde byla plenta zničena a kameny a kvádříky rozvlečeny směrem k východu po podlahové vrstvě polozemnice. Dle autora by negativy po kamenech, od západu vytlačených vodou, naznačovaly nenadálou destrukci západní stěny objektu v době, kdy ještě plnil svoji funkci. Měly ji způsobit vsáklé povrchové vody stékající od západu, které pronikly i skrz spodní partii plenty a doslova z ní vytlačily jednotlivé kameny a kvádříky, takže se zřítily.⁶⁵ Průřez touto severní situací dokumentuje řez 3, na němž je zřetelné, že vrstvy, které vyplnily objekt 1/74, plynule pokračují do vzdálenosti min. 18 cm pod východní líc základového zdiva hradby. Západní stěna polozemnice zde však nebyla hledána, a nebyl tak posouzen její stav s přihlédnutím k předpokládanému masivnímu průrazu a stržení stěny povrchovými vodami.⁶⁶ Interpretace řezů 1 a 3 je důležitá kvůli zhodnocení keramického souboru z podlahové vrstvy polozemnice (vr. K107, sáčky nálezů č. 72+75+79/74) – k východu se svažující tmavošedé, uhlíky žíhané jílovitohlinité vrstvy se stopami ohně a s uhlíky na povrchu –, která by měla zaniknout před (při) výstavbou hradby. Byla z ní vyzdvížena šedá, poměrně tenkostěnná, tvrdě pálená keramika s rytým dekorem ve tvaru šroubovice, řádu klasicky zduřelého okraje (a ji doprovázející typy), která se vyskytuje ve 2. polovině 12. a v 1. polovině 13. století (obr. 42).⁶⁷

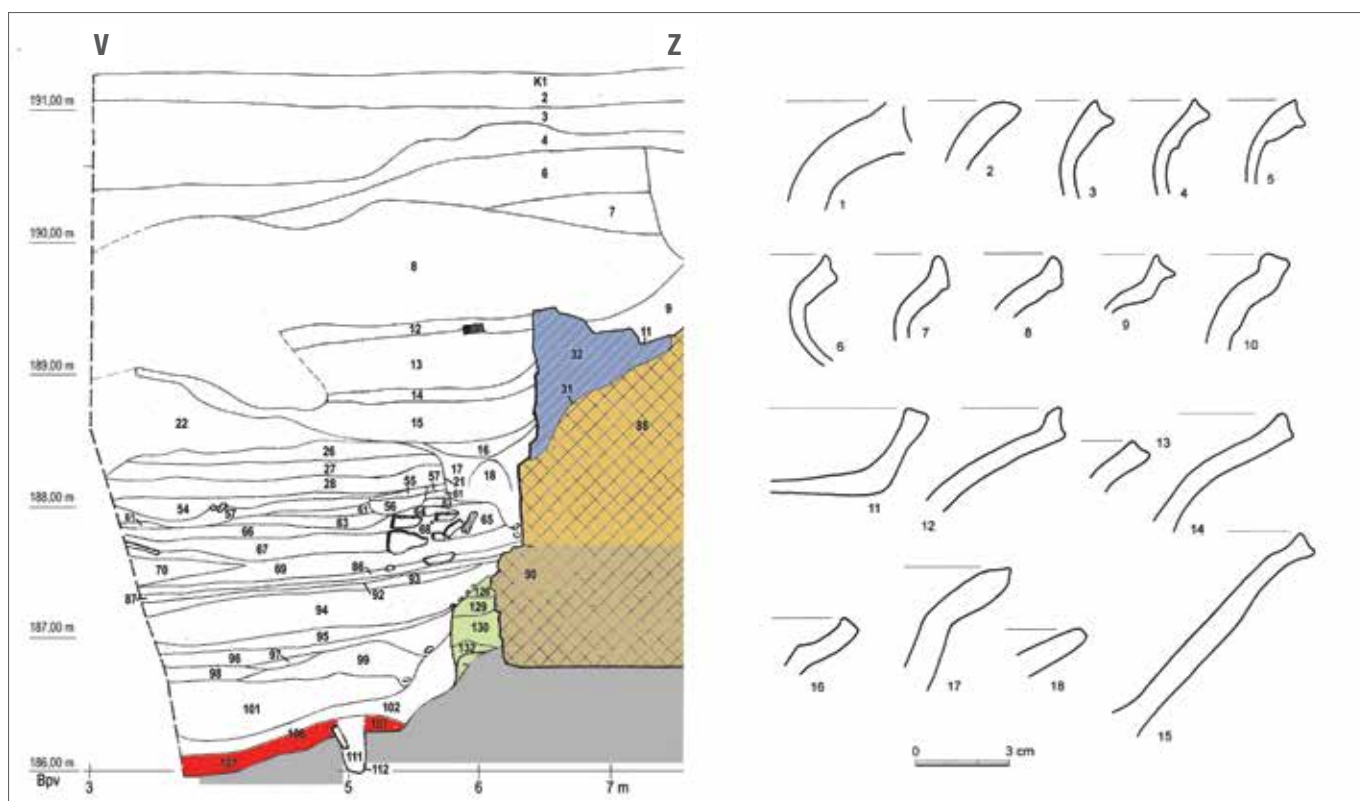
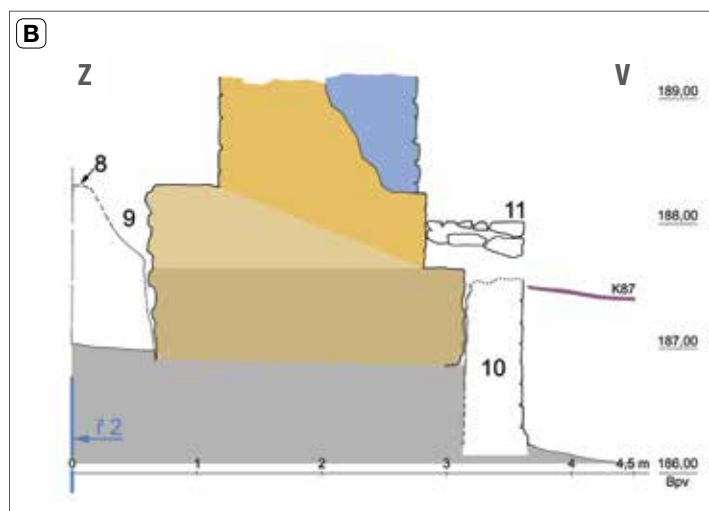
⁶⁵ „Stopy destruktivního působení vody v dutinách a mezerách po vytlačených kamenech uchovala jílovitá výplň. [...] Ne našly se však žádné skutečnosti, které by jednoznačně doložily, že příčinou zániku objektu byla katastrofální povodeň.“ Podružný horizont povrchových vod v období zvýšených vodních srážek dodnes působí problémy zaplavitelním sklepů (Hrdlička 1991).

⁶⁶ Na severním řezu 3 se zdá být jednoznačný vztah (starších) výplňových vrstev polozemnice k (mladšímu) základu hradby. Nemáme však jistotu, že výplňové vrstvy jsou omezeny pouze na interiér polozemnice (vrstvy pod základem patří pouze polozemnici, která by tak byla jednoznačně starší). Druhou možností je, že výplňové vrstvy zaplňují také případnou kavernu za západní stěnou polozemnice, kterou pod zdivem hradby prorazila tlačící se voda (vrstvy pod základem by nepatřily polozemnici, nýbrž kaverně pod hradbou a stěna zemnice by byla zničena). Druhý případ, kdy kaverna je zasypaná současně s polozemnicí, umožňuje, že by polozemnice mohla fungovat paralelně s hradbou jako suterénní prostora konstrukce přisazené k hradbě.

⁶⁷ Chronologické fázování okruhu keramiky s klasicky zduřelým okrajem je úkolem budoucnosti. Až tehdy bude možné se k souboru detailněji vyjádřit.

Obr. 41. Praha 1-Malá Strana, Vojanovy sady ppč. 148. **A** – průřez hradbou na řezu 1 (zrcadlově převrácený). U čísel vrstev je kvůli místu vypuštěn prefix „K“ (korelační číslo vrstvy). Je přidělován při zpracování a je společný pro vrstvu na všech provázaných řezech, neboť na každém řezu měla jedna vrstva původně v terénu jiné číslo. **B** – generalizovaný řez G1: **8** – úroveň uvnitř města, výchozí úroveň před stavbou hradby; **9** – trychtýřovitá část základového výkopu; **10** – řez plentou, vztah k vrstvě K87 podle fotografie (např. obr. 39D); **11** – „zed“ z opukových lomových kamenů zatlačených do vrstev z konce 13. století; **fialové** vr. K87 – staveništní vrstva k obezdění příkopu (na základě terénní dokumentace sestavil M. Müller, grafická úprava M. Ďurica). Barvy viz obr. 40. Dnešní povrch terasy 191,4/Bpv.

Obr. 42. Praha 1-Malá Strana, Vojanovy sady ppč. 148. Řez 1. Vrstva K107 (červeně) na dně „polozemnice“ a keramický soubor, který obsahovala (Hrdlička 2009; grafická úprava M. Ďurica).

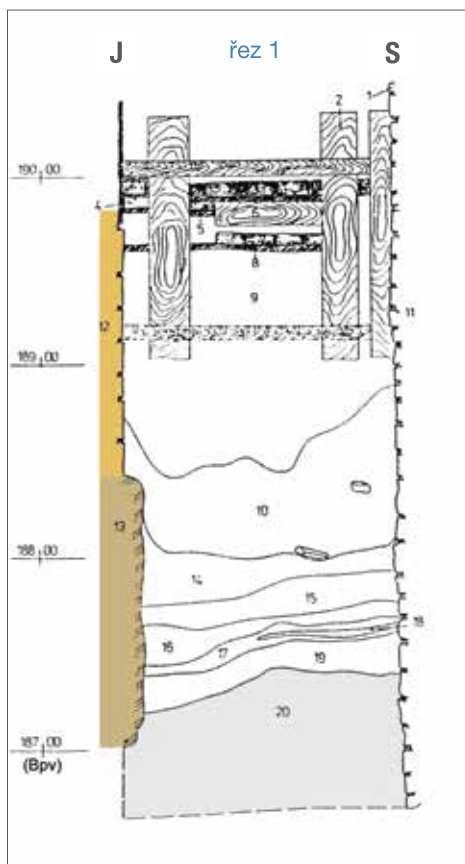
V případě, že vrstva K94 na řezu 1 je porušena základem hradby a vrstvy na řezu 3 vskutku náležejí pouze zásypu polozemnice, předchází keramický soubor z podlahové vrstvy K107 stavbě hradby, zatím datovatelné do širokého intervalu 2. poloviny 12. až 1. poloviny 13. století, který bude jistě časem upřesněn.

Výplň polozemnice je překryta pevnou tenkou terénní vrstvou K93 s uhlíky a oblázky, patrně pohřbeným povrchem (obr. 41). Následuje typická staveništní vrstva K87 s drobnými kousky malty a malými odštěpky opukové tříště, se souvislým povlakem rozlité malty na bázi. Bezprostředně

na ní se ve výškovém intervalu 187,5–187,9/Bpv usadilo odpadkové souvrství K69–K61, v němž lze sledovat vývoj keramiky 2. poloviny 13. století tzv. okruhu Sekanka, s přechodem do století čtrnáctého. Ze stárí odpadkového souvrství odvozuje L. Hrdlička také dobu uložení staveništní vrstvy, kterou interpretuje jako staveništní vrstvu k stavbě hradby, a tím hradbu datuje do 2. poloviny 13. století. Tenká vrstva, která měla vzniknout odpadáváním malty při zdění, však chybí u paty zdi, kde bývá nejsilnější, nepřekrývá ani předzáklad hradby, ani korunu plenty zaniklé polozemnice, kterou v ploše respektuje, dokonce k ní ani nedosahuje. Z fotografií je rovněž patrné, že nad staveništní plochu plenta výrazně vystupuje (obr. 39D). V řezech 1 a 3 dosahuje staveništní vrstva těsně pod povrch předzákladu. „Rozlitá vrstva malty“ na bázi staveništní vrstvy také neodpovídá maltě opadané při zdění. Západně od hradby, na městské straně, pod vrstvami z 2. poloviny 13. století žádná staveništní poloha registrována nebyla. V době, kdy vedoucí výzkumu formuloval své závěry, byla interpretace staveništní vrstvy jako pozůstatku po stavbě hradby nasnadě, v podstatě jediná možná. Po výzkumu fragmentu opevnění v areálu kláštera u sv. Tomáše byly naše znalosti souvislostí a pracovních postupů rozšířeny. Dnes tak můžeme staveništní vrstvu K87 spojit se snížením bermy mezi hradbou a příkopem a výstavbou obezdění příkopu za Přemysla Otakara II., jak o tom budeme mluvit níže. Výzkum na terase Vojanových sadů tak dle mého mínění zastihl hradbu z doby používání klasicky zduřelého okraje z 2. poloviny 12. až 1. poloviny 13. století, stopy zapuštěného objektu (s kamennou plentou) po její vnější straně, buď staršího nebo současného s hradbou, a staveništní vrstvu po zděné úpravě eskarpou příkopu z 2. poloviny 13. století na bermě.

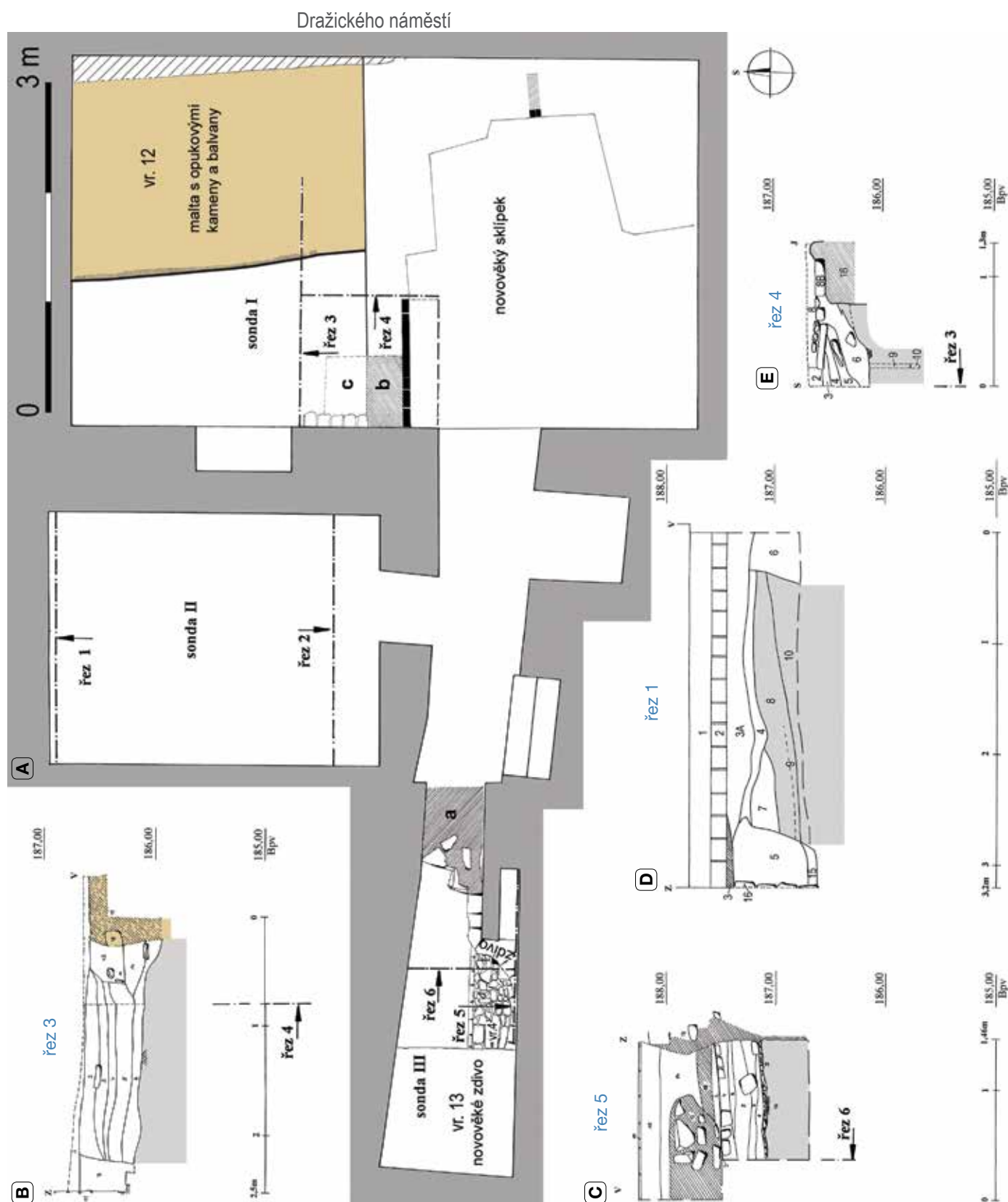
Zatím nejjižnějším místem, kde byla zastížena východní kvádríková hradba, jsou jižně od Vojanových sadů stojící domy čp. 58 a 61/III v bloku mezi Mosteckou ulicí a Dražického náměstím (obr. 37). Hradbu odkryl v rámci stavebněhistorického průzkumu v roce 1955 V. Piša a popsal ji slovy „opuková kvádríková zeď spárovaná podříznutím vyhrzele malty. Kvádríky střední velikosti až malé, jako na sousední mostecké věži...“ (Piša 1969, 106). Nález lokalizuje na chodbu domu čp. 58/III, zmiňuje, že na dvorku byly obnaženy „spodní lomové partie staršího zdiva, na které

Obr. 43. Praha 1-Malá Strana, Dražického náměstí čp. 60/III. Řez 1; zdivo 12 – nadzemní kvádríkové, zdivo 13 – základové; šedě – geologický podklad; lokalizace viz obr. 37 (terénní dokumentace J. Vachuda, úprava S. Babušková; ZAVŘEL 1995a).

kvádríkové zdivo postaveno“ (Piša 1969, 107), a podotýká, že zeď, kterou interpretuje jako Soběslavovu hradbu (Piša 1961, 56), směřuje přesně na vnitřní stěnu mostecké hradební věže zvané Juditina (Piša 1966, 59). Výškové údaje však žádné neuvádí. Ty se dozvídáme až od J. Frolíka, vedoucího výzkumu na zmíněném dvorku v čp. 58/III, který byl jako poslední nepodsklepený prostor domu vytěžen v roce 1993.⁶⁸ Lomové partie staršího zdiva uvedené V. Pišou náležejí zdivu základovému, rozhraní mezi nadzemním a základovým zdivem na západní straně zdi uvádí J. Frolík podle poměrů v místnosti severně od dvorku ve výšce 190,0/Bpv (Frolík 1993, 9). Dále v investorské zprávě formuluje, že románská zeď byla založena do hnojivitého souvrství s nálezy 10.–12. století, jehož povrch by měl být kolem kóty 188,3/Bpv. Hloubku základu v textu explicitně neuvádí, podle ústní informace, za kterou vedoucímu výzkumu děkuji, byl základ zapuštěn do podloží, jehož povrch leží na nivetě 187,15/Bpv. Mocnost základu hradby (na interiérové straně vůči městu) tak byla o něco větší než 2,85 m (190,00–187,15/Bpv). Ačkoli v roce 1993 vedle vytěžení dvorku probíhala generální revitalizace domu, východní stěna hradby v tomto místě dosud nebyla popsána. Hradební zeď interpretuje J. Frolík jako průčelí románské budovy náležející

⁶⁸ Záchraný výzkum dvora do hloubky 4,3 m byl realizován ve dnech 17.–28. 11. 1993 Archeologickým ústavem AV ČR pod vedením J. Frolíka na základě smlouvy č. 791/93. Probíhal ve třísměnném provozu (dodavatelská firma Milan Čermák – Peres). Je dokladem obtížné pozice ochrany archeologických památek v době pražského stavebního boomu, ačkoli námi požadovanou „ochranu“ představovala jen jejich odborná likvidace a dokumentace.

Obr. 44. Praha 1-Malá Strana, Dražického náměstí čp. 62/III. Výběr z dokumentace výzkumu č. 16/98 NPÚ v Praze. **A** – půdorys sklepů se schématem řezů a s objektem vyplněným kameny a nesouvislou maltou (vr. 12, **okrově**), **a** – novověký hluboký zásah v místě linie kvádrkové hradby vyplněný tmavě šedým jilem s polohami popela a občasnými velkými kameny, **b** – zdivo sklípku, **c** – novověká jáma; **B–E** – řezy (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1999).

biskupskému dvoru, jejíž interiér leží východním směrem (FROLÍK 1995, 229). V gotickém období v ní bylo probouráno okno a bylo k ní přistavěno západní křídlo.

Podle zjištění výzkumu v sousedním čp. 60/III vskutku běží východním směrem od výše uvedené hradby v čp. 58/III románská zeď do roku 1992 neznámé zděné konstrukce/stavby.⁶⁹ Výkop pro výtahovou šachtu v JZ koutě nepodsklepené přízemní místnosti čp. 60/III odkryl pod stávající Z–V obvodovou zdí domu přes 2 m dlouhou severní stěnu zdi se základovou spárou ve výšce 187,0/Bpv (obr. 43). Na 1,45 m vysoký základ z lomového zdiva nasedá na kótě 188,45/Bpv stěna s pravidelnými, pečlivě opracovanými opukovými kvádríky o výšce 0,12–0,24 metru. Jednotlivé řádky kvádríků oddělovala v nevydrolených partiích podřezávaná maltová spára. Dochovalo se 8 řad kvádríků ve sloupci o výšce 1,3 m (ZAVŘEL 1995a, 7). Při srovnání parametrů obou blízkých nálezů je nápadný rozdíl 1,55 m ve výšce předzákladu: v čp. 58/III na západní (vnitřní) straně hradby činí 190,0/Bpv, v čp. 60/III ve východním sousedství hradby činí 188,45/Bpv. Stejně jako ve Vojanových sadech, i zde se objevuje výškový rozdíl mezi intravilánem města na vyšší niveletě oproti sníženému povrchu terénu vně hradby. Pokud je pravdivá hloubka základu hradby v čp. 58/III, kde by měla dosahovat 2,85 m, patrně s cílem dospět na pevný geologický podklad, pak na kvalitu a stabilitu obranné zdi byl v tomto místě dán zcela mimořádný důraz.

Směrem k severu je pokračování hradby z čp. 58/III rekonstruováno přes parcely domů čp. 61 a 62/III. V čp. 61/III bylo v 60. letech sondou zjištěno, že východní zeď sklepa je románská a je pokračováním zdi v čp. 58/III (VILÍMKOVÁ 1959, 3).⁷⁰ Ve sklepiích domu čp. 62/III byl realizován archeologický výzkum při obnově v roce 1998, v obtížných podmínkách s prosakující spodní vodou a bahnem na dně sond. Výzkum prokázal neočekávaně rozsáhlé poškození raně i vrcholně středověkých situací, způsobené středověkými zásahy a razantními novověkými přestavbami (obr. 44). Oproti poměrům v nedalekém čp. 60/III, kde zůstaly zachovány pravěké a raně středověké situace až do výšky 188,1/Bpv (povrch geologického podkladu 187,8/Bpv), v čp. 62/III bylo veškeré nadloží východně od předpokládané linie hradby odříznuto až na úroveň 186,6–187,2/Bpv, kde tak zůstaly jen spodní části výplně zahloubených objektů, a západně od téže linie na úroveň 187,1/Bpv. Na západě byly odkryty dvě dlažby. Spodní dlažba, valounková (vr. 9 sondy III, povrch 187,04/Bpv), byla nejspíše ve 13.–14. století po odstranění veškerého nadloží položena na snížený geologický podklad; její stáří nemůže být pro absenci datovatelných nálezů stanoveno. O 0,3 m výše ležící mladší dlažba (vr. 4 řezu 5) představuje nejspíše vrcholně středověkou terénní úpravu z křemencových kamenů a říčních valounů s narezlým jemným pískem, kterou lze pokládat za komunikaci z 14. století procházející v západovýchodním směru biskupským dvorem.⁷¹ Překvapivým zjištěním v linii předpokládané kvádríkové hradby je absence jakýchkoli stop po románském zdivu.⁷² Na průřezu stávající zdi sahající až do hloubky 186,4/Bpv a kolmém k trase hradby bylo zjištěno pouze cihlové novověké zdivo; starší substrukce nalezena nebyla. Srovnáním výškových úrovní základové spáry kvádríkových zdí v okolí⁷³ lze navrhnout hypotézu, že při snižování zdejšího terénu na niveletu 187,0/Bpv, a v trase zdi ještě hlouběji, byla kvádríková hradba beze zbytku rozebrána, terén snížen pod úroveň její základové spáry a na snížené úrovni se rozvíjela nová, vrcholně gotická dispozice. Hluboké terénní změny a úpravy se v době vrcholného středověku projevyly také na bývalém dvorku v čp. 58/III (FROLÍK 1993).

Směrem k jihu není pokračování hradby z čp. 58/III doloženo. Spolu s průchodem do města od Juditina mostu je však možné ho předpokládat, včetně ukončení kvádríkové hradby románskou věží zvanou Juditina (ČIHÁKOVÁ 2001a, 51–52; ČIHÁKOVÁ 2002, 743). Ta dnes tvoří jižní mosteckou věž k pozdně gotické dvouvěžové bráně na malostranské straně Karlova mostu (obr. 37). Srovnáním Juditiny věže s románskými věžemi Pražského hradu byla shledána velká míra podobnosti, zejména s Černou věží, v rozměrech a v stavebních technologických postupech včetně použití

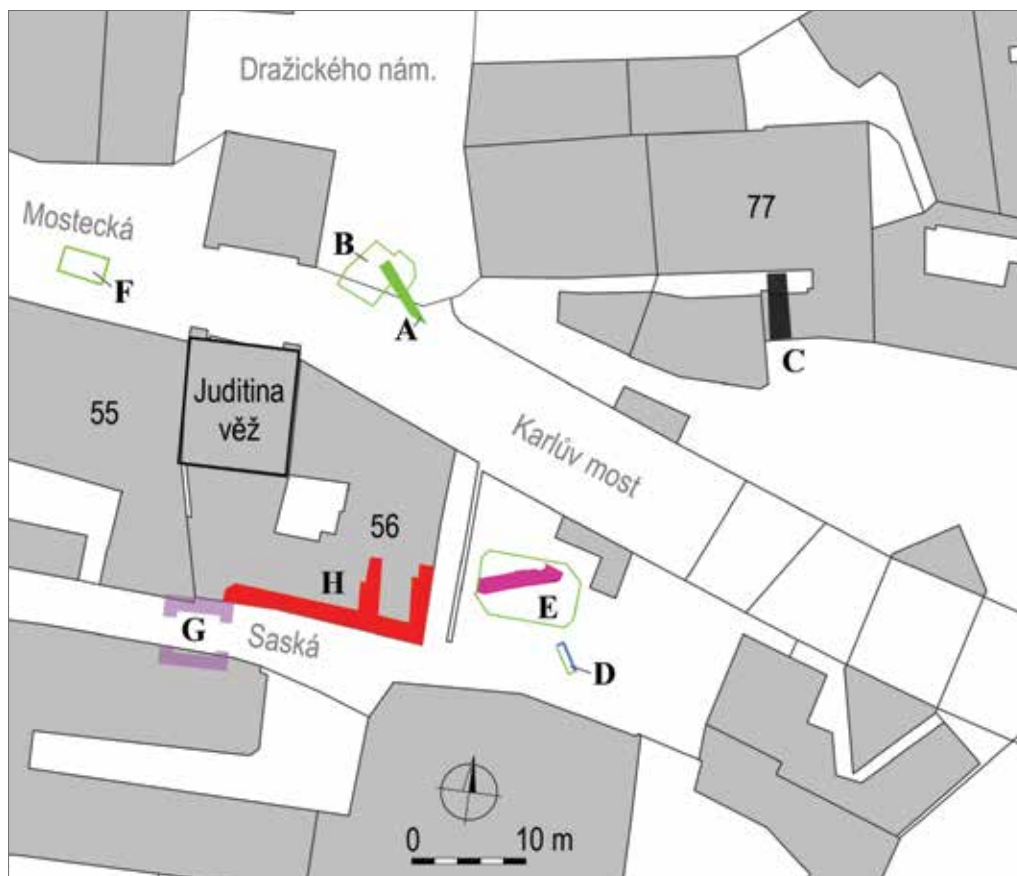
69 Záchranný archeologický výzkum v čp. 60/III pražského pracoviště NPÚ č. 6/92 (nově 1992/06) pod vedením J. Zavřela (ZAVŘEL 1995a). Později v blízkém čp. 62/III proběhl výzkum č. 16/98 pod vedením J. Zavřela (sondy I+II) a J. Čihákové (sonda III; ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1999).

70 Kde byla sonda realizována, ze zprávy nevyplývá. Podle plánu v pasportu domu čp. 61/III jižní polovina západní stěny kvádríkové zdi tvoří obvod sklepa, severní polovina je obezděná v gotice.

71 Její popis je identický s popisem dlažby v západní bráně do biskupského dvora v čp. 47/III odkryté M. Omelkou při výzkumu v roce 1995. Brána byla zbudována po roce 1301 Janem IV. z Dražic (např. DRAGOUN 2002, 156) a dlažba s ní byla patrně současná (OMELKA 1998b). Povrch dlažby v podvěží dosahoval kóty 190,2/Bpv. Pod dlažbou v čp. 62/III (povrch 187,3/Bpv) ležící vrstva staveništního odpadu (malta + štěpiny opuky; vr. 6 řezu 5) může být stopou po přestavbě, např. právě za Jana IV. z Dražic (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1999, 8).

72 V rekonstrukcích biskupského dvora je s linií kvádríkové hradby počítáno jako se západní obvodovou zdí románského dvora (DURDÍK/BOLINA 1996, 291).

73 V čp. 58/III zeď zapuštěna pod povrch podloží na kótě 187,15/Bpv; v čp. 60/III základová spára 187,0/Bpv; ve Vojanových sadech základová spára 186,9/Bpv.

Obr. 45. Praha 1-Malá Strana, nejbližší okolí Juditiny věže.
A – situování výkopu z roku 1973 dozorovaného V. Pišou s negativním výsledkem (NPÚ v Praze č. 1973/01, ADB 2783);
B – obrys plochy archeologického výzkumu 2007/23, 2008/06, 2009+2010/23 (DRAGOUN 2009, 410), kde zdivo Juditina mostu rovněž nebylo nalezeno;
C – půdorys sondy, která odkryla vozovku Juditina mostu v přízemí domu čp. 77/III v ulici U Lužického semináře;
D – Saská ulice ppč. 1045, situování sondy I výzkumu 8/99;
E – situování sondy II výzkumu 8/99 (**obrys zeleně**) a část hradební zdi z roku 1310 vystavěné Jindřichem z Lipé (**fialově**);
F – sonda s.V výzkumu 26/97 v Mostecké ppč. 1035;
G – přibližná poloha a rozměry brány na cestě k brodu (**slabě fialově**, podle VILÍMKOVÁ 1966);
H – gotické zděné konstrukce v čp. 56/III (**červeně**) – hradební zeď s otevřenou věží v koutě (podle NOVOSADOVÁ/MUK 1964).

červeného železitého pískovce (VESELÝ/PATRŇÝ 2008, 27, obr. 36).⁷⁴ Původní konfiguraci struktur v okolí věže v době 12. a 13. století neznáme. Stejně tak nevíme, kde přesně na malostranské straně ústl románský Juditin most, ve 13. století v plném provozu. Dlouhá desetiletí tradovaný předpoklad, že ústl na boku Juditiny věže ve stejném místě jako pozdější most Karlův, byl vyvrácen negativním archeologickým zjištěním, že v trase, kudy by most směřující na bok Juditiny věže musel projít, se stopy po konstrukci mostu nevyskytly (obr. 45: A, B; DRAGOUN 2009).⁷⁵ Jeho nejzápadnější objevenou dochovanou částí je pilíř a vozovka v domě čp. 77/III (naposledy DRAGOUN 2017; obr. 45: C).⁷⁶ Vozovka se sklání k západu, nejnižší zastižený bod mostu leží na kótě přibližně 188,6/Bpv, což je jen o 0,2 m více, než je úroveň terénu (rozhraní základového a nadzemního zdiva) v době stavby již zmíněné románské zdi v čp. 60/III na vnější straně románské hradby, a o 0,6 m více, než je (snížený?) povrch románské dlažby z říčních a opukových valounků před bránou Karlova mostu (188,0/Bpv; obr. 45: F).⁷⁷

Při porovnávání dosud postupně shromažďovaných archeologických údajů lze konstatovat, že minimálně 20 m (19,8 m) vysoká Juditina věž byla postavena na strategicky významném místě (ČIHÁKOVÁ 2018b).⁷⁸ Výškové údaje kót podložních svahovin a pravěkých nálezových situací představují místo Juditiny věže v době její stavby jako mírnou vyvýšeninu v povlnově modelované pobřežní krajině na jihovýchodním okraji malostranské sídelní plochy, ve výšce cca 7–8 m nad

⁷⁴ Podrobnou stavebněhistorickou analýzu Juditiny věže včetně zaměření a popisu viz VESELÝ/PATRŇÝ 2008; VESELÝ 2018.

⁷⁵ Sondy v onom místě východně před průjezdem a severní věží mostní brány sledoval s negativním výsledkem již v roce 1973 V. Piša (obr. 45: A) a v letech 2007–2008 stejně neúspěšně Z. Dragoun a J. Podliska (obr. 45: B). Výzkumy pražského pracoviště NPÚ, z roku 1973 neevidovaný (dodatečně označen 1973/01), z let 2007–2008 č. 2007/23.

⁷⁶ Šířka mostu v západním sousedství pilíře v Čertovce dosahovala 11 m (DRAGOUN 2002, 145), před malostranským vyústěním se most výrazně zúžil. V přízemí čp. 77/III je zachována celá šířka mostu 6,85 m včetně dvakrát odstupňovaného zábradlí, takže provozní část mostovky měla šířku pouhých 4,45 metru. Později byla zvýšena a rozšířena na 5,2 m (DRAGOUN 2002, 147sq.).

⁷⁷ Záchraný archeologický výzkum pražského pracoviště NPÚ v Praze č. 26/97 pod vedením J. Čihákové při výstavbě nového kabelovodu a kabelových komor. Sonda V (5): dnešní vozovka 191,7/Bpv, snížený povrch raně středověké dlažby 188,0/Bpv, dno výkopu pro dlažbu 187,8/Bpv (ČIHÁKOVÁ 2000c; ČIHÁKOVÁ 2010).

⁷⁸ Výška stanovena z rozdílu rekonstruované úrovně podlahy 1. podlaží 188,5/Bpv (výše než snížený povrch dlažby vně věže, viz předchozí poznámka) a nejvyššího dochovaného bodu interiéru (VESELÝ 2018, 4–5). Srovnáním s dochovanou úpravou horního zakončení zdiva Černé věže pak bylo konstatováno, že celková původní výška věže činila více než 23 m (VESELÝ 2018, 6).

proměnlivou hladinou řeky (odůvodnění ČIHÁKOVÁ 2018b, 22) a také více než 4 m nad tehdejší terénem v bezprostředním jižním sousedství věže pod dnešní Saskou ulicí (ČIHÁKOVÁ 2018b, 22),⁷⁹ kde se setkává východní a jižní linie námi sledovaného opevnění města.

Hradba lomová

V úvodu naznačený druhý stavební postup při budování východního ramene městské hradby, jehož výsledek je pro stručnost označován jako hradba lomová, se na východní linii vyskytuje výrazně méně často. Přítomnost zděné konstrukce s jiným než kvádřikovým lícem v trase hradby byla zjištěna již v počátcích poznávání raně gotické městské fortifikace (CHARVÁTOVÁ 1957). Ze zaměření porýzených archeologickým výzkumem na nádvořích Valdštejnského paláce je zřejmá různoběžnost úseků kvádřikové hradby na 1. a na 4. nádvoří (obr. 32B; ČIHÁKOVÁ 2000a). Místo zlomu v průběhu původní románské hradby se nacházelo v prostoru (či v blízkosti) sklepní místnosti mezi oběma nádvořími. Při přestavbě v 50. letech 20. století v ní byl objeven základ čtyřúhelníkové věžice 3,5 m dlouhé (6 českých loket = 3,55 m) z řádkově uspořádaného lomového kamene, která o 2,35 m (tj. 4 české lokte) předstupovala před vnější líc hradby.⁸⁰ Uvnitř věžice byl pravoúhlý dutý prostor 1,2 × 0,85 metru.⁸¹ Hradba o šířce 3,5 m probíhala na celou šířku místnosti, tj. v délce 6,5 m, symetricky na obě strany od věžice. Po hypotetické rekonstrukci pravděpodobných výškových úrovní uvedené sklepní místnosti lze mít za to, že zdivo uvedené jako základové se nalézalo ve výšce, kde se o několik metrů jižněji nachází nadzemní kvádřikový vnitřní líc hradby. Dříve jsem údaj o lomovém zdivu věžice pokládala za doklad příslušnosti k lomové hradbě ze 13. století (ČIHÁKOVÁ 2009, 22), avšak vzhledem k tomu, že věžice vystupuje z vnějšího líce hradby skládaného také z lomového kamene, není zde použití lomového zdiva pro určení příslušnosti k celku (kvádřikové či lomové hradby?) směrodatným vodítkem. Dvě tvarově podobné čtyřúhelníkové věžice byly v 80. letech objeveny na Pražském hradě pod východní částí Lobkovického paláce, konkrétně pod úrovní jeho přízemí. Obě jsou provázané s románskou hradbou, před jejíž vnější kvádřikový líc předstupují o 3,6 m (6 českých loket). Západnější má délku 4,2 m (7 loket = 4,14 m), východnější pak „téměř 5 metrů“; hradbu nepřevyšovaly (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 31, půdorys obr. 2 na s. 24). Archeologicky je potvrzen jejich vznik ve 12. století (IBIDEM, 34). Stavba hradní románské hradby je předpokládána od západu k východu, východní úsek s čtyřúhelníkovými věžicemi by tak měl být vystavěn až v mladší etapě stavby hradby (IBIDEM, 35).

Malostranská hradba z lomového zdiva se zachovala na svém severním konci, pod Lobkovickým palácem na Hradě, kde tvořila jižní ohraničení předbraní nově proražené brány po zazdívce průjezdu v Černé věži někdy okolo poloviny 13. století (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 35; půdorys na obr. 7: 5). Zeď silná 1,5 m „klesala téměř kolmo na vrstevnice“. Pro vlastní základy bylo proto skalní podloží stupňovitě upraveno zasekáním, přesto, jak dokládají trhliny, hradba ujížděla (IBIDEM, 35). Napojení zdi na románskou hradbu hradu bylo zničeno parkánem z doby Karla IV. Severní zeď předbraní objevil dr. Borkovský jako necelý 1 m širokou zeď vycházející ze středu zazdívky Černé věže, technologie severní a jižní zdi předbraní jsou si velmi podobné (IBIDEM, 35). Ke zřízení nového průjezdu do hradu a vzniku předbraní došlo podle I. Borkovského za Václava I., podle autorů spíše v počátcích vlády Přemysla Otakara II. (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 36).

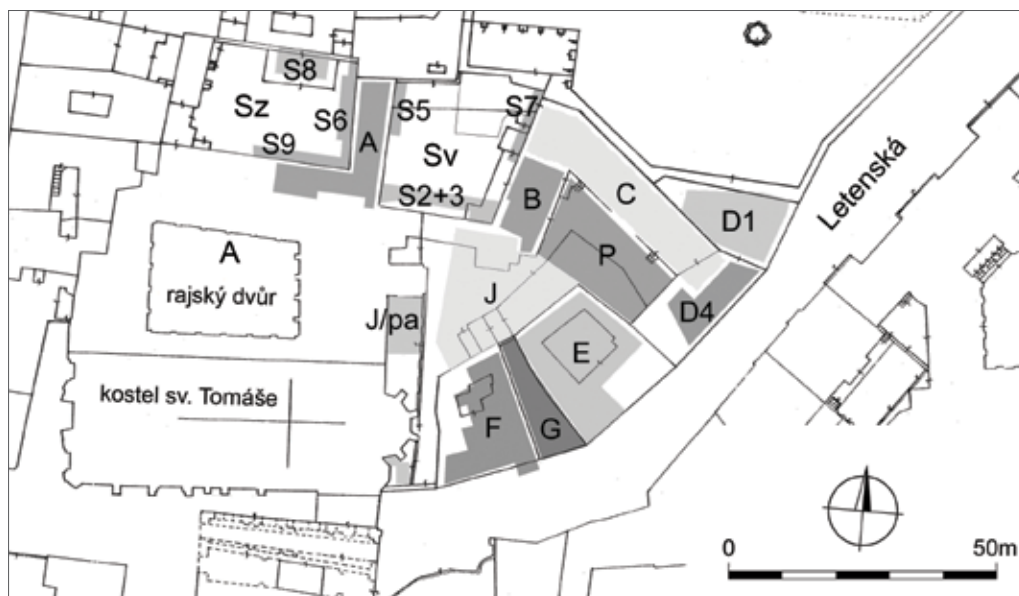
V prostoru města byla lomová hradba detailněji prozkoumána v letech 2006 a 2007 při archeologickém výzkumu v bývalém hospodářském zázemí kláštera augustiniánů eremitů při kostele sv. Tomáše (obr. 46; ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2009a; ČIHÁKOVÁ 2012a),⁸² kde byly na severním dvoře

79 Zatímco severním směrem kóty plynule klesají od 187,8/Bpv (v sondě před branou Karlova mostu) na kótu 187,0 (v čp. 62/III) a západním směrem plynule stoupají, jižně i východně od Juditiny věže úroveň tehdejšího povrchu ležela podstatně níže. V jižním sousedství věže se pohybovali lidé ve 13. století cca 3,2 m (185,3/Bpv) pod přibližným terénem stavby věže (188,0–188,5/Bpv), hlouběji se nalézají náplavy a bahnité sedimenty (do hloubky 184,3), takže povrch doby románské je ještě níže (ČIHÁKOVÁ 2018b, 22).

80 Není zdůvodněno, proč je zdivo interpretováno jako základové. Věžice zůstala pod podlahou sklepní místnosti zachována a v příhodné době může být odkryta a podrobněji zkoumána.

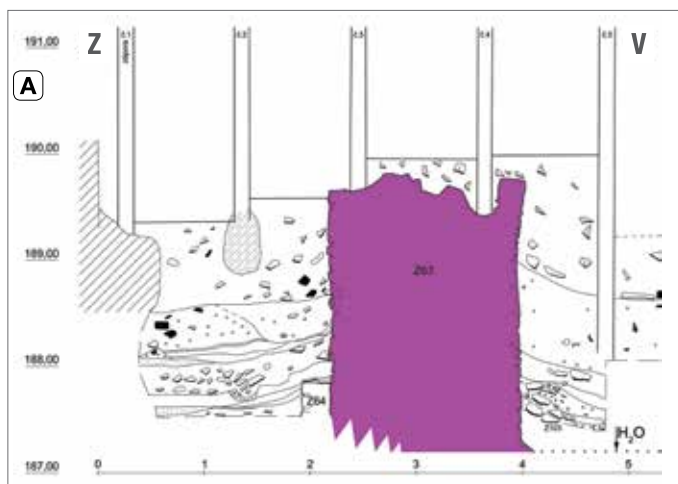
81 Otvor uvnitř tohoto fortifikačního prvku ztěžuje jeho pojmenování, neboť věžice je „plná věž (bez interiéru)“ (RAZÍM 2018, 24). Protože však otvor 1,2 × 0,85 m lze stěží označit jako interiér, setrvám u označení věžice.

82 Plošný záchranný archeologický výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 2006/12, při přestavbě hospodářského zázemí kláštera u sv. Tomáše na hotel, pod vedením J. Čihákové a M. Müllera, v délce trvání 2 let (Letenská čp. 29–33/III a Jo-sefská čp. 28/III). Výkopy zasažená plocha činila zaokrouhleně 2 700 m². Odborně bylo rozebráno 5 655 m³ historických terénů. V měřítku 1:20 bylo zaměřeno 2 450 m² ploch, z toho 1 556 m² profilů. Staveniště v rámci 7 parcel zabíralo 3 domy s vnitřními dvory (čp. 29–32/III, plochy E, F, G), prostor hospodářského zázemí kláštera se třemi budovami pivovaru a třemi velkými dvory (čp. 33/III, plochy B, C, D, J, P, Sv), severní křídlo kláštera, část původní budovy konventu (čp. 28/III, plocha A) a severní klášterní dvůr (plocha Sz). Povrch v době výzkumu klesal od severu (193,4/Bpv u ohradní zdi Valdštejnské zahrady) k jihu (192,2/Bpv u Letenské ulice).

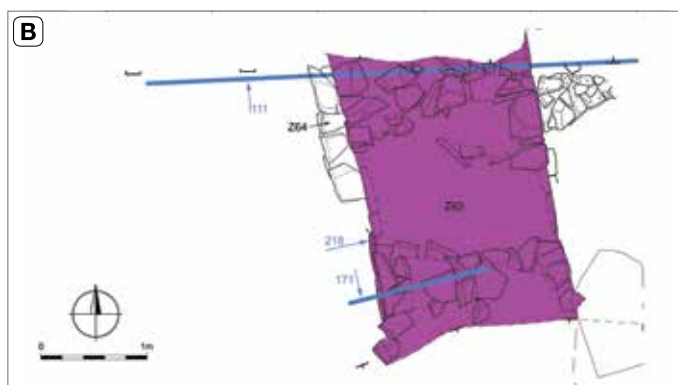

Obr. 46. Praha 1-Malá Strana, Josefská čp. 28/III (klášter) a Letenská č. 29-33/III (hospodářské zázemí kláštera). Rozsah výzkumu 2006/12 a jeho členění na jednotlivé plochy, u plochy S na jednotlivé sondy (do Mapy evidence nemovitostí vložil M. Ďurica).

nalezeny dva úseky městské hradební zdi, v obou případech jako hradba s oběma líci z lomového zdiva. Více informací poskytl v sondě S2 jižní úsek hradby, kde je jako zeď Z63 hradba zachycena v celé své šířce 1,9 m (obr. 47), proražena příčně vedenou kanalizací a v jihovýchodní části značně poničena výkopem pro novověkou studnu (obr. 47B). Konstrukce s oběma líci z lomového zdiva a s jádrem litého charakteru je dochována do výšky 2,6 m nadzemního zdiva (snížená koruna 189,82/Bpv). Západní líc (obr. 48C) je značně poškozený, většina kamenů má lasturovitě lomy (oprýskání následkem požáru?; obr. 31).⁸³ Na kótě 187,25/Bpv vystupuje o 19 cm před západní líc kámen K1 (obr. 48D). Není však jasné, zda lze kámen K1 označit jako předzáklad, neboť výšku tehdejšího povrchu u hradby nelze určit. Ve vzdálenosti 3,5 m od kamene K1 západním směrem byl ve sklepě zastižen snížený geologický podklad s povrchem 187,86/Bpv,⁸⁴ kámen K1 však leží ještě o 0,6 m níže.⁸⁵ Na východní – vnější – straně hradby bylo mikrosondou zjištěno

Obr. 47. Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 33/III, ppč. 106. Hradební zeď Z63 (fialově) v sondě S2+3 výzkumu 2006/12. A – v řezu 111; B – v půdorysu, modře schéma řezů (pro výzkum 2006/12 měřická terénní dokumentace M. Müller a J. Čiháková, digitalizace a úprava M. Ďurica).

83 Sonda S2+S3 na ploše Sv byla vyhloubena pro nově zřízený podzemní průchod, označovaný jako „krček“, spojující budovu kláštera (plocha A) s budovou bývalého pivovaru (plocha B). Pozůstatky hradby zůstaly v průchodu zachovány v podobě obezděných hranolů zužujících průchod.

84 O 15 m západněji odkryl výzkum v prostorách východních sklepů povrch podloží na kótě 188,04/Bpv (povrch svahovin), v ojedinělém případě překrytý půdou s povrchem na kótě 188,26/Bpv.

85 Kámen K1 byl objeven těsně pod hladinou spodní vody mikrosondou pod dno stavby. Kvůli vodě nebyla báze kamene K1 dosažena, ani základová spára hradby, která tak leží hlouběji než 187,28/Bpv. Prostor mezi obvodovým zdivem

Obr. 48. Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 33/III, ppč. 106. Hradební zeď Z63 v sondě S2+3 výzkumu NPÚ v Praze č. 2006/12.

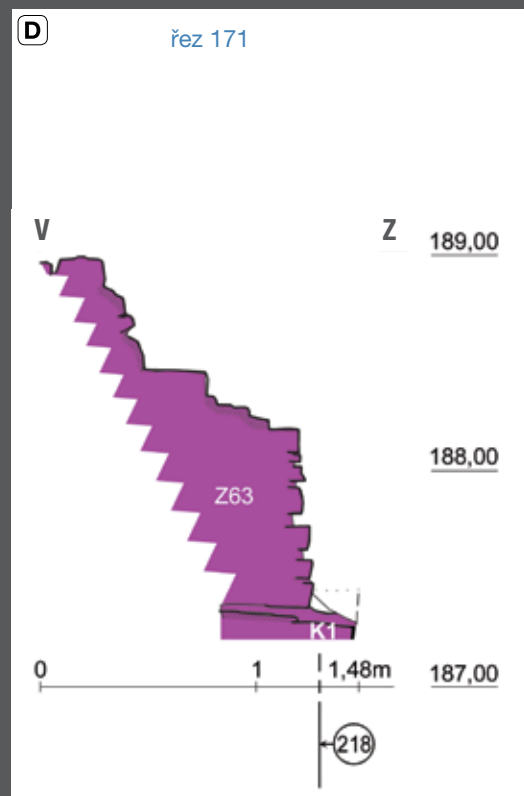
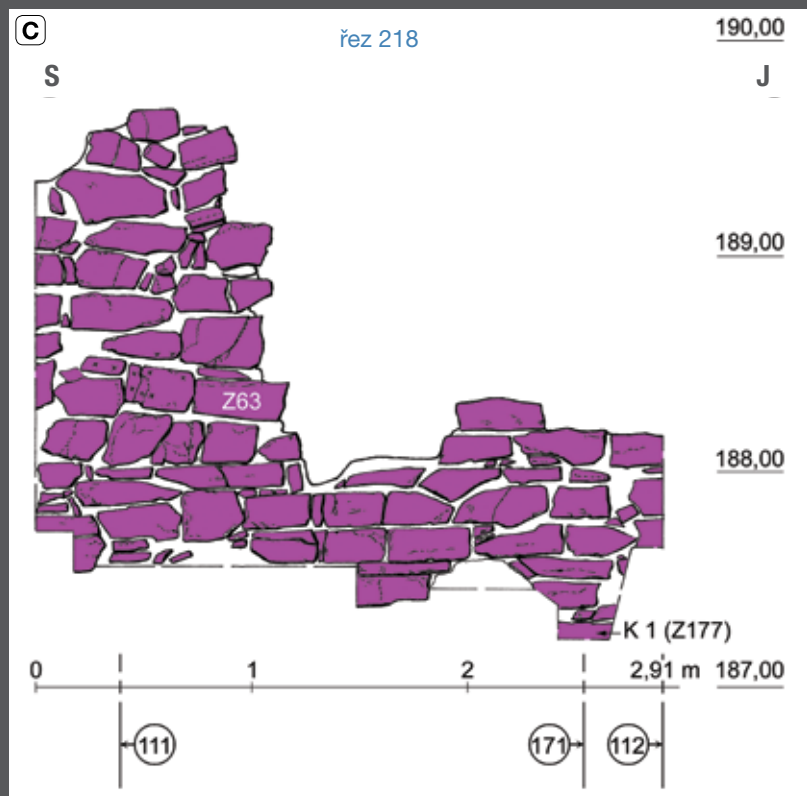
A – východní líc (pohled od V, foto F 2323, 22. 2. 2007);

B – pohled od V na spodní nadzemní část zdi Z63 v mikrosondě pod dnem stavby, vpravo dole zeď 103, půdorys 74 (foto F2487, 3. 3. 2007);

C – západní líc hradby Z63 na řezu 218 v celé šířce sondy, foto viz obr. 31;

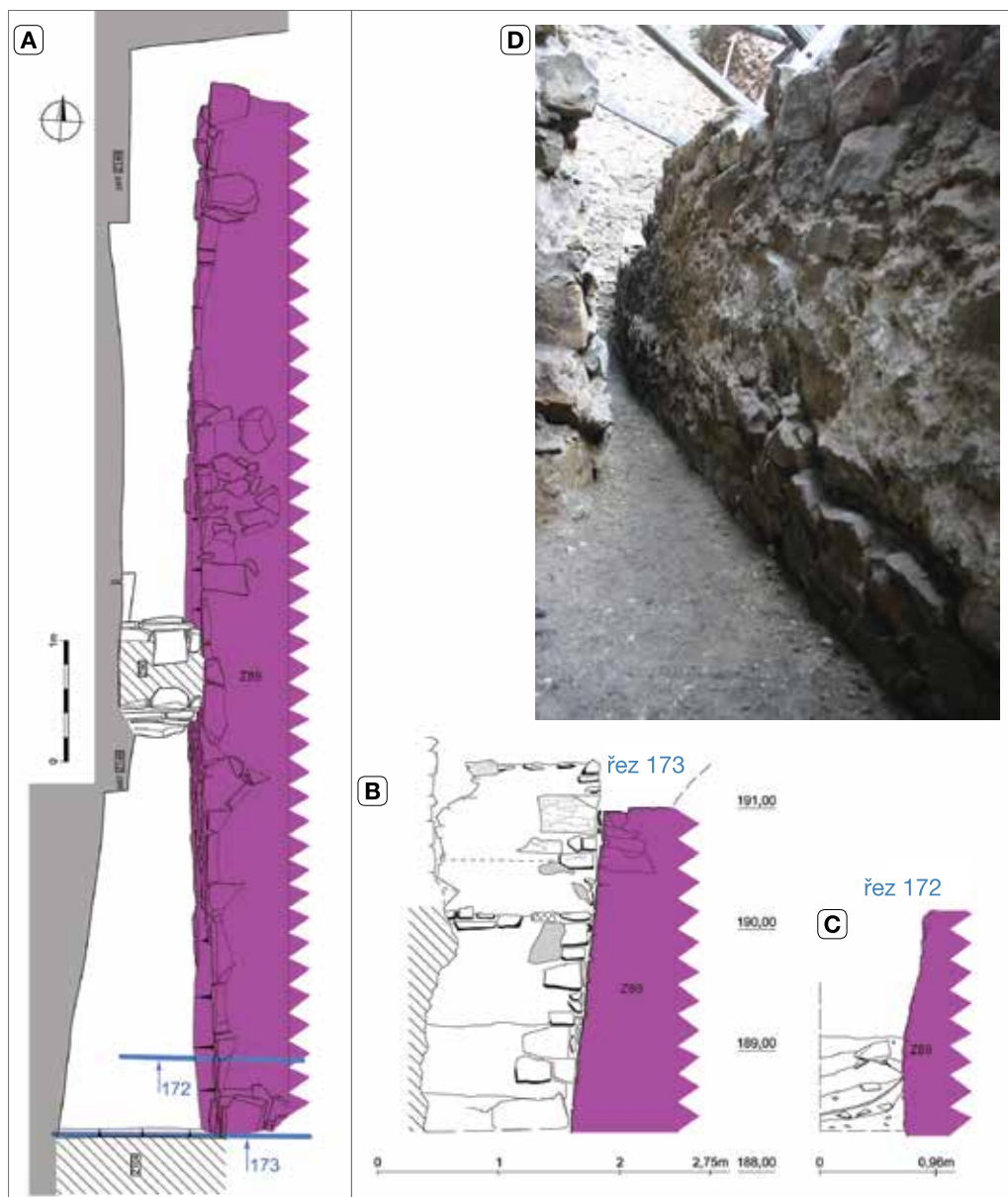
D – řez 171 se zobrazením kamene K1 jako součásti konstrukce Z177, aniž by se dalo rozhodnout, zda Z177 je základem hradby Z63 nebo konstrukcí starší.

(Foto i kresba M. Müller, úprava M. Ďurica.)

pokračování svislého líce zdi k hladině vody 187,20/Bpv, také zde nebylo základové spáry ani podloží dosaženo (obr. 48B). U druhého úseku městské zdi, opět na severním dvoře (sonda S5, zeď Z89; obr. 49D), rovněž nebylo dosaženo podloží, zde však kvůli malé hloubce výkopu pro izolace stěny (dno výkopu 188,2/Bpv) a nesouhlasu vedení stavby s narušením dna výkopu. Z městské zdi byla na výšku 3 m obnažena jen západní (interiérová) strana, vnější strana zůstala mimo výkop (obr. 49A–C).⁸⁶ Koruna zdi Z89 byla nalezena v úrovni 191,0–191,40/Bpv, v hloubce 2,2 m pod povrchem dvora (193,2/Bpv).

Oproti předpokladům, že hradba tvoří východní obvodovou zeď severního křídla kláštera – plochy A (HYZLER 1966, 41, 49), vedla hradba dnešním dvorem východně od severního klášterního křídla. Linie hradby se do půdorysu kláštera a jeho zázemí nepropsala, není ani konstrukčně,

Obr. 49. Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 33/III, ppč. 106. Hradební zeď Z89 (fialově) v sondě S5 výzkumu 2006/12. **A** – půdorys zdi, **šedě** obrys základového zdiva severního křídla kláštera (plochy A); **B+C** – profilace líce hradby na řezech 173 a 172; **D** – poškozený vnitřní západní líc nadzemního zdiva hradby tvořil východní stěnu úzké sondy S5, u dna výkopu líc zachován (foto F2678, M. Müller).

klášterní budovy a hradbou Z63 je do geologického podkladu zapuštěný, nejhlubší dosažené místo má kótu 187,2/Bpv. Hladina vody kolísala mezi 187,3–187,42/Bpv. Podloží se nepodařilo zastihnout ani pedologickou sondýrkou, v níž se pod hladinou vody nic neuchytilo. Těsně vedle jižní hrany sondy S2 v tomto místě leží novověká pivovarská studna (dno 184,2/Bpv, s hladinou vody v roce 2005 na kótě 187,4/Bpv).

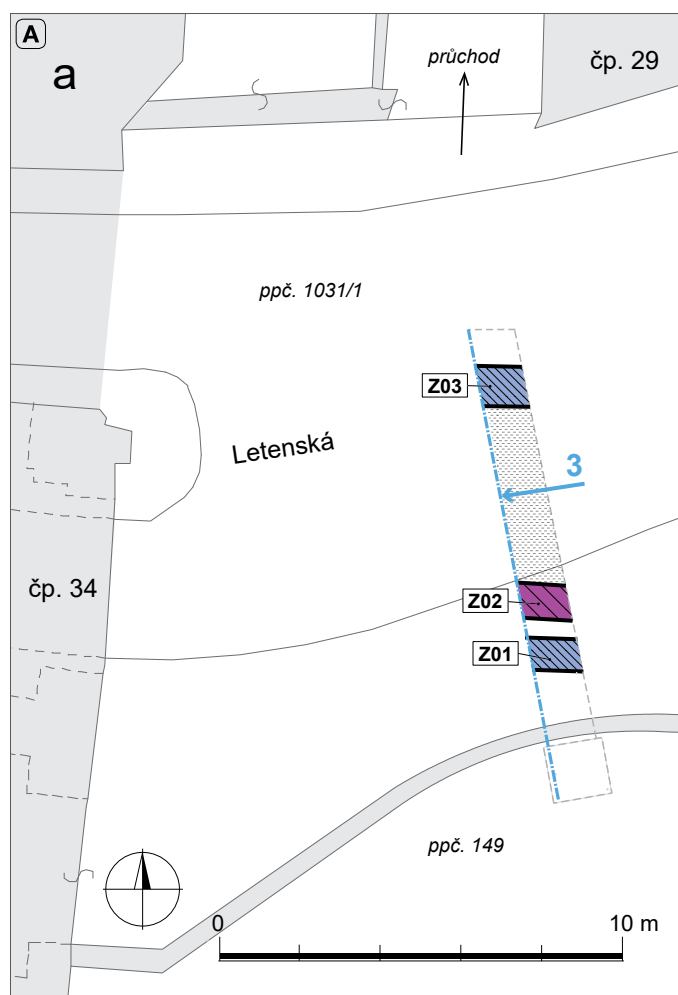
⁸⁶ Odkryt byl pouze šikmý západní líc, tvořící V hranici sondy S7. V místě dochovaného líce se zeď směrem dolů nápadně rozšiřuje (na výškový interval 2,6 m o 0,3 m; obr. 49B). Po celé sledované délce (necelých 9 m) nebyl nalezen jediný okení či dveřní otvor (nepřerušený pás 188,36–190,05/Bpv). Západní líc zdi nese výrazné stopy požáru, na jižní části od výšky 189,70 až po nejvyšší dochované místo 191,40. Torzo mírně narůžovělé omítky zachováno ve výšce 189,80–189,90. Ve zdi byla objevena vylámaná dutina dlouhá 1,6 m, šířky více než 0,6 m, výšky 0,7 m, která se v lici projevovala otvorem výšky jen 0,2 m (v terénní dokumentaci řez 155).

Obr. 50. Praha 1-Malá Strana, Letenská ppč. 1031/1. Šachta a štola (sonda TŠ 4) výzkumu 2005/31 (J. Havrda).

A – lokalizace sondy a zdí příčných vůči linii hradby, s největší pravděpodobností náležejících bráně. **Fialové** – starší zeď Z02 – opuka pojená hlinou, gotika; **modře** – mladší dvojice zdí Z01 a Z03 – opuka pojená maltou, pravděpodobně (nejpozději) renesanční; **a** – východní ukončení jižní lodi kostela sv. Tomáše (tzv. kaple sv. Doroty).

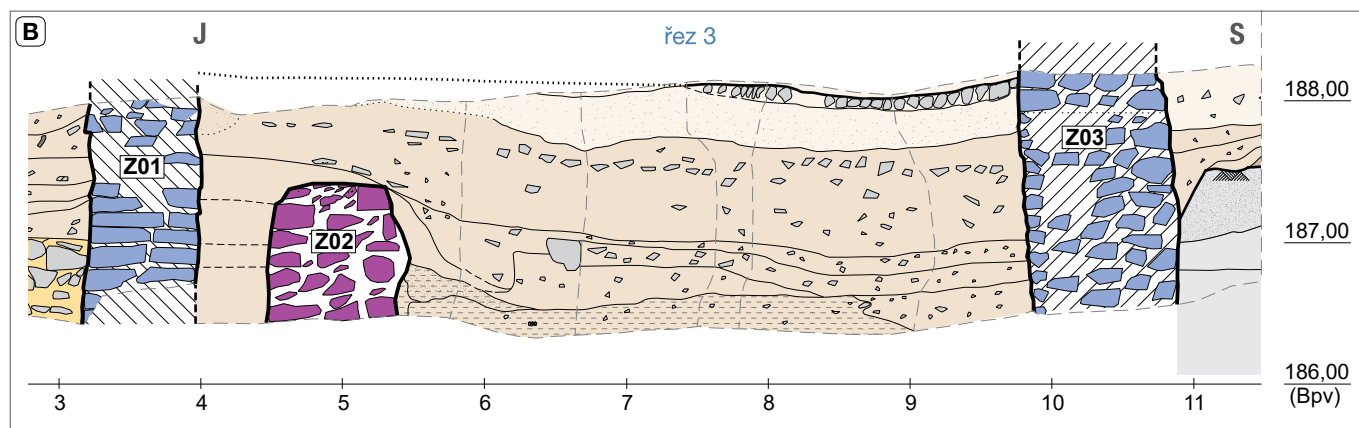
B – západní stěna štoly pod dnešní vozovkou, řez 3 – výřez se zobrazením zdí Z01–Z03. **Sedě** – intaktní geologický podklad. Zeď protilehlá konstrukci Z02 patrně stála v místě Z03. Dnešní povrch 191,75/Bpv, strop západní stěny tunelu je v hloubce 3,7 m pod dnešní vozovkou.

(Terénní dokumentace výzkumu 2005/31 J. Hlavatý; úprava S. Babušková.)

ani osovou orientací provázána s jeho stávajícím půdorysem. Výjimkou je patrně severní část tarasní zidky pozemku ppč. 105 (sonda J/pa) před stávajícím východním průčelím konventu, na jehož nízké a úzké terase s povrchem 193,25/Bpv bylo pohřebiště a bývalá kaple kapitulní síně (ČIHÁKOVÁ 2012a, 180, obr. 8, 10). Základové zdivo kaple nasedalo v hloubce 191,36/Bpv na masivní, blíže neznámou opukovou zeď, pravděpodobně hradbu.⁸⁷

Při pohledu na zaměřené úseky hradby (obr. 36 mezi čp. 17 a 28) je zřejmé, že v místech napojení kvádříkové a lomové zdi došlo k mírné změně směru. Situaci proto interpretujeme jako nahrazení části kvádříkové zdi mladší zdi lomovou, o několik metrů zasunutou do města. Že zeď z lomových kamenů není pouhým ohrazením kláštera, dovozujeme ze skutečnosti, že

západně od městské zdi jsou na pozemcích zázemí kláštera i sousedního paláce registrovány fragmenty několika kamenných gotických domů indukujících hradební uličku (obr. 36: červeně). Vytvářejí přerušovanou linii v konstantní vzdálenosti okolo 5 m od hradby. Jeden z nich, čtvercového půdorysu v domě čp. 18/III, zpravidla interpretovaný jako věž opevnění zatažená na vnitřní stranu hradby, však s hradbou nesouvisí a vzhledem k vzdálenosti od rekonstruované linie hradby je spíše věžovým domem (ČIHÁKOVÁ 2019, 80).

Shodná interpretace jako pro věžový objekt v čp. 18/III – hradební věž zatažená na vnitřní stranu hradby – byla dříve použita pro uspořádání zdí ve východním dvorním křídle Pálffyovského paláce (SOVINOVÁ 1985, 65; RAZÍM 2020, 711), náležejících třem gotickým objektům. Podsklepení

⁸⁷ Zdivo (nejspíše hradbu) nebylo možné blíže prozkoumat ani po snížení pozemku ppč. 105, aby nebylo narušeno podloží parkoviště (povrch 191,9), které zde dnes je.

tohoto útvaru dle autorů pasportu „vylučuje, abychom ho mohli považovat za bývalou baštu či věž“ (PAVLÍK 1969, 42). Směrodatnější než argumentace podlažími v tomto městském prostoru s častým navyšováním úrovně pochozího povrchu je skutečnost, že k vnitřnímu líci hradby jak v zázemí kláštera (2006/12 – sonda S5; obr. 49A), tak v paláci čp. 17/III (23/99 – sonda XII) se přimykaly kolmé zdi, jejichž základová spára byla doposud pokaždé výrazně výše než předzáklad/pata nadzemního zdiva tělesa kvádřikové hradby a byla zapuštěna do vrstev s keramikou 2. poloviny 13. století. Těmito přístavky zanikla (raně?) gotická hradební ulička, nejspíše v celé délce úseku severně od Letenské ulice.

Na objev hradby v zázemí augustiniánského kláštera navazuje přímo v Letenské ulici stavební zásah při zřizování přípojky kanalizace směřující od jižního chodníku k hlavnímu řadu.⁸⁸ Prošel třemi opukovými zdmi Z01–Z03 kolmými na linii hradby a dvěma křemencovými dlažbami (obr. 50A). Prostor mezi zdmi byl zahloben pod povrch podloží (cca 187,4) a pokračoval pod dno štoly (cca 186,5/Bpv). Prostřední zeď Z02 o tloušťce 1 m byla nejstarší, v zastiženém výškovém intervalu 186,45–187,40/Bpv měla zachovalý jižní líc, severní stěna však byla křivá a bez lícových kamenů – původně tak snad byla širší než dochovaný 1 metr (obr. 50B). Vzhledem k úrovni podloží a starších terénů se nejspíše jednalo o zdivo základové. Obě zdi sousední, tenčí a se zachovanými oběma líci, byly mladšího data, zapuštěné do souvrství, které zeď Z02 překrývalo. Zeď Z01 měla tloušťku 0,8 m a korunu sniženu na 188,0/Bpv; Z03 silná 1–1,1 m měla korunu sniženu na 188,2, přičemž na kótě 187,9/Bpv bylo na její severní stěně podle vedoucího výzkumu registrováno rozhraní, patrně nadzemního a základového zdiva. Lze předpokládat, že zastižená zdiva náležejí dvěma fázím „fortny“ uváděné v Letenské ulici. Její mladší fáze (zdi Z01+Z03) by měla světlost cca 5,9 metru (= 10 českých loket) a vnější rozměr 7,7 m (= 13 loket).⁸⁹ Pro období novověku existuje názor, že „branka byla v roce 1732 upravena na chodbu do oratoře“ (WIRTH 1948, 29). Chodba jako součást nárožního domu čp. 34/III leží západněji od nově stanovené linie raně gotické hradební zdi. Patrně s postupnými přestavbami docházelo i ke změně polohy bývalé brány.

Jižně od Letenské ulice je v poznání východního ramene opevnění cezura. V ní, někde na pozemcích ministerstva financí, by v případě, že hradba směřovala k východnímu okraji biskupského dvora, mělo dojít k odchýlení od dosud poměrně přímého průběhu městské hradební zdi (obr. 37). Mezi Letenskou ulicí a Juditinou věží již žádný úsek hradby z lomového zdiva zastižen nebyl – jak bylo uvedeno výše, zde odkryté úseky náležejí pouze hradbě kvádřikové. Odlišný a ojedinělý názor na směřování městské hradební zdi jižně od Letenské ulice uvádí T. Durdík, který hradbu nevede k východnímu okraji, nýbrž před západní konec biskupského dvora a za „hradbu Menšího města pražského“ pokládá parcelní zeď mezi domy čp. 46 a 47/III v severní frontě Mostecké ulice (DURDÍK/BOLINA 1996, obr. 3: 4 na s. 294).⁹⁰

Příkop podél východní strany města a věž

Charakteristika východního **příkopu** není snadná. Oproti západní a jižní straně je strana východní ve své spodní části, podél řeky, určena výrazným terénním stupněm mezi městem ve vyšší poloze a nižší polohou říční nivy, lemované pod svahem geologické terasy prohlubní interpretovanou jako bývalé vltavské rameno (ZÁRUBA/ŠIMEK 1964). Výškový rozdíl může odhadem představovat míru blízkou 7 metrům.⁹¹ O příkopu podél východní strany města nás informuje kronikářská zpráva k roku 1278.⁹² Výzkumem na opyši Pražského hradu byly k této strohé informaci získány

88 Letenská ppč. 1031, výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 2005/31 pod vedením J. Havrdy (HAVRDA 2007). Dnešní povrch cca 191,8/Bpv.

89 Půdorys štoly je převzat z projektové dokumentace, vůči zdívům má být šikmý, proto překvapují naměřené vzdálenosti líců zdí v celých soudobých měrných jednotkách.

90 T. Durdík k tomuto závěru mohla vést rekonstrukce hradební linie vycházející z teorie, že městská hradba je součástí východní obvodové zdi severního křídla konventu augustiniánů u sv. Tomáše a že chór tomášského kostela z hradby vystupuje. V pokračování této linie je totiž několik úseků parcelních rozhraní, které jí dodávají zdání věrohodnosti. Dnes již je výchozí premisa antikvovaná, průběh hradby v severním sousedství Letenské ulice míří jiným směrem, a mění tak i její jižní pokračování.

91 Pro srovnání jsem použila pro 1. polovinu 12. století (období s keramikou s okraji archaicky zduřelými) na řezu uvnitř válcové věže v zázemí kláštera u sv. Tomáše bod 188,7/Bpv (2006/12-řez 180, plocha J) a na jediné stratifikaci v nivě, získané výzkumem souvrství cest v areálu Kolovratského paláce, kótu 181,1/Bpv (výzkum 3/05, vr. 1044). Pro polovinu 13. století je nutné použít vzdálenější bod v ambitu kláštera 189,58/Bpv (výzkum 21/86; ČIHÁKOVÁ/KOVAŘ 2006, 73) či kótu 188,6/Bpv z výzkumu ve Valdštejnském paláci (17/97, sonda G vr. 89, řez 40) a porovnat je s údajem z výzkumu 3/05 v nivě, kde je povrch přibližně soudobé vrstvy 1005 na kótě 182,3/Bpv.

92 „Také toho roku udělány jsou dva příkopy před hradem Pražským, jeden s kamenem a druhý větší bez kamene o šířce 40 loket a hloubce 30. Délka obou vztahovala se od potůčku Brusnice až k Oboře. Obnoven jest také starý, který jest blíže zdi hradské. S jedné strany vystaven jest se zdi vápennou, druhá strana jeho nebyla obnovena, šířka jeho byla

Ivanem Borkovským konkrétní údaje: příkop 12,3 m široký a 7,3 m hluboký, po obou stranách vyzděný; pod svým východním lícem nově vystavěná přemyslovská hradba vyrůstá z vyzdívky eskarpy příkopu jako parkánová zeď; parkán však západně za zdí nebyl, nýbrž dle autora až do 15. století funkční hradištní příkop (BORKOVSKÝ 1959, příloha č. 1, *sine pag.*, po s. 320). Korekci těchto závěrů přinesly výzkumy z 80. let ve východní části Lobkovického paláce (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999). Jednak hradba mezi příkopy, pokládána I. Borkovským za přemyslovskou, je mladšího data, z 15. století (IBIDEM, 40), jednak byla mj. změněna hloubka přemyslovského příkopu. Podle nového profilu pod Lobkovickým palácem lze prokázat vladislavské dodatečné prohloubení dna příkopu o 1,7 m pod základovou spáru obezdění eskarpy (ta leží na úrovni cca 231,0/Bpv). Z eskarpové zdi o šířce 0,6–0,9 m se pod palácem dochovalo jen spodních 5,6 m výšky (snížená koruna 236,6/Bpv), původní úroveň pro hloubení příkopu i přilehlé stratifikace byly již dříve odstraněny (IBIDEM, 37). V místě paláce lze tak pro hloubku příkopu uvést jen míru 5,6+x metru. Příkop probíhá 7–9 m od románské hradby hradu. Autoři předpokládají, že na obezdění eskarpy nasedala parkánová zeď (IBIDEM, 40), později na korunu eskarpy nasedla dochovaná parkánová zeď karlovská. V místě profilu pořízeného dr. Borkovským (BORKOVSKÝ 1959, příloha č. 1; BORKOVSKÝ 1969)⁹³ je prohloubení pod základovou spárou obezdění eskarpy hlubší, a to 3,4 metru.⁹⁴ Jak již bylo řečeno, pro východní hradní Přemyslovův příkop je uváděna hloubka 7,3 m, odpovídající intervalu mezi dnem příkopu a dnešním povrchem zahrady po odečtení vrstvy humusu. Zjištění, že hloubka raně gotického příkopu je dána základovou spárou obezdění jeho eskarpy (cf. i řezu příkopem na západní straně města ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021, obr. 27), však nelze interpretovat tak, že by původní hloubka příkopu činila 3,9 metru (= 7,3 – 3,4). Pro stanovení hloubky Přemyslova příkopu na Opyši je východiskem výškový rozdíl mezi úrovní povrchu z poloviny 13. století (v průjezdu Černé věže byla snížena na rostlý terén) a základovou spárou obezdění eskarpy. Tímto způsobem stanovená původní hloubka příkopu činí (přibližně) 9,5 metru. Velké strategické přestavby 14.–16. století, vznik nové vladislavské hradby a proměny výškových úrovní, např. při stavbě parkánové hradby a barbakánu na sklonku 15. století (MATIÁŠEK 2010, 147), zcela změnila raně gotické výškové uspořádání prostoru východně od románské hradby a mohou tak být zdrojem zkreslených údajů.

K opevnění na východě hradčanského svahu, kam na rozdíl od svahu na západě městská obytná zástavba nedosahovala, se dosud informace získat nepodařilo; terén byl zcela proměněn barokními terasami palácových zahrad. Tam, kde se linie příkopu setkala s říční nivou, byl jistě využit svah terasového stupně jako eskarpa. Jestli v hloubce existoval i umělý protější svah – kontreskarp – nelze zodpovědět. Splnutí navážek zaplňujících bývalý příkop s těmi, které převrstvují bývalou širokou vltavskou nivou, má za důsledek, že příkop lze běžně identifikovat jen zachycením jeho (vnitřní) hrany na straně města. Podařilo se to plošně rozsáhlým výzkumem v zázemí kláštera u sv. Tomáše.⁹⁵ Údaje méně prokazatelné a obtížně ověřitelné, zprostředkované radarovým měřením, pocházejí z nedestruktivního průzkumu nádvoří před jednacím sálem Senátu ve Valdštejnském paláci čp. 17/III.⁹⁶ Analýzou lze z pořízených profilů vyvodit značnou hloubku příkopu, do níž se střed zásypu propadl až o 6 m hlouběji než okraje zásypu, a šířku, která by se mohla pohybovat až v intervalu 40–50 metrů (obr. 51).⁹⁷ Výplní příkopu prošel v roce

40 loket a hloubka 50. S druhé strany hradu, kdež se říká u menší brány, vykopán příkop od potůčku Brusky, a veden přes horu Opyš až ke dvoru páně biskupovu za řekou Vltavou.“ (FRB II – LET. ČES., 302–303)

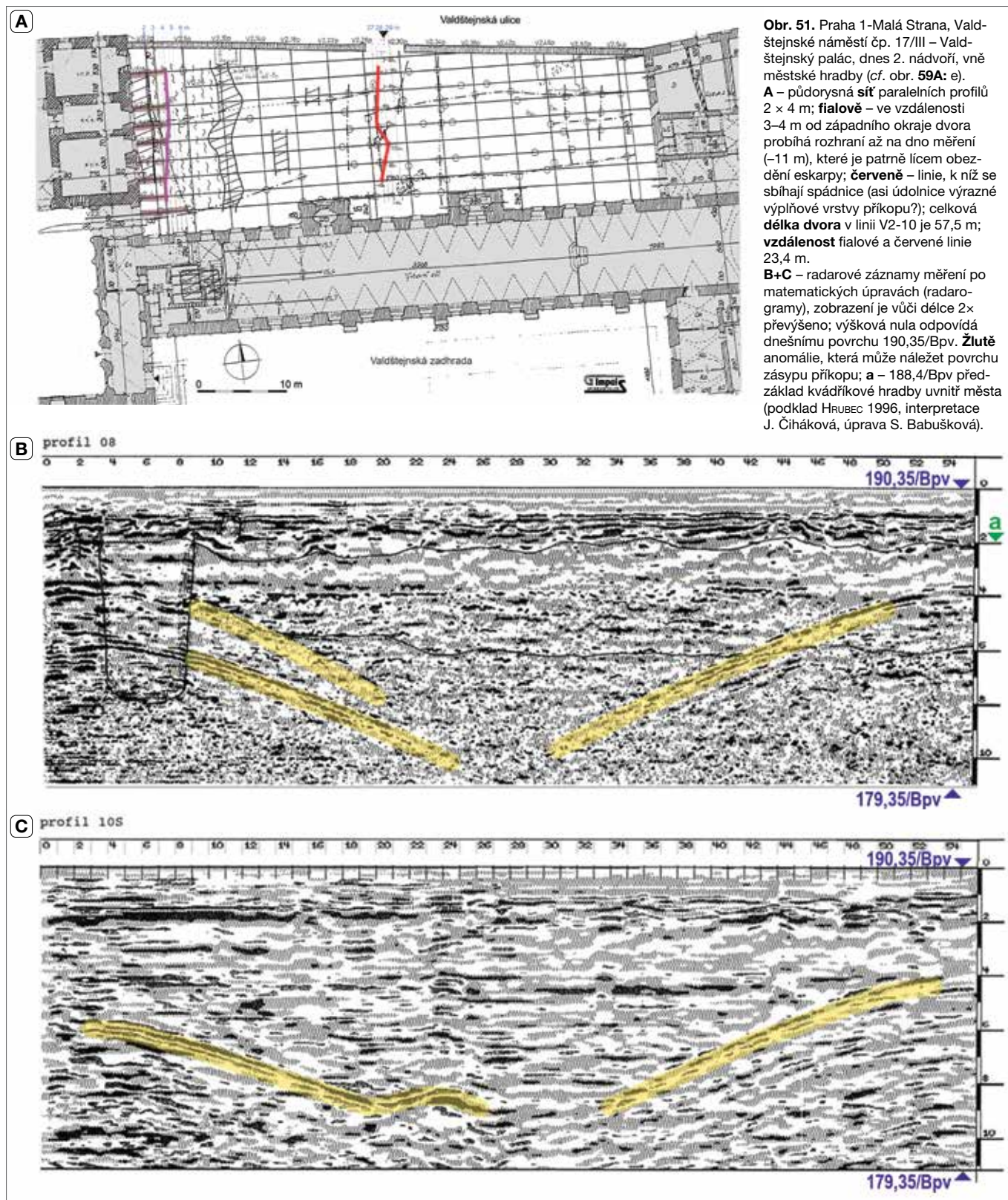
93 BORKOVSKÝ 1969, tentýž profil vložený mezi s. 64–65.

94 Základová spára obezdívky eskarpy v sondě Ivana Borkovského před Černou věží dosahuje 232,9/Bpv, dochoval se tam i nepatrný výběh původního dna příkopu (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 38). Na publikovaném generalizovaném řezu (BORKOVSKÝ 1959, příloha 1) je šikmá obezdívka eskarpy dlouhá 4,7 m (základová spára 233,6/Bpv, koruna 238,0/Bpv, výška 4,5 metru, prohloubené dno příkopu 230,24/Bpv – odečteno podle grafického měřítka). Generalizovaný řez prochází severním přístavkem Černé věže, kde byl odečten povrch geologického podkladu 243,1/Bpv; úroveň povrchu z poloviny 13. století neznám, mohla ležet na vyšší kótě.

95 Ani tato příležitost (výzkum 2006/12) neumožnila rozhodnout, zda hradbu lemoval regulérní příkop nebo jeho roli nahradil geologicky daný svah terénního stupně. Ustálená hladina spodní vody na kótě cca 187,3/Bpv znemožňuje jakékoli hloubkové zásahy. Získání stratifikace cest v nivě výzkumem 3/05 na východní straně Kolovratského paláce až do hloubky 10,5 m na kótu 180,16/Bpv bylo umožněno technologií předběžného vytryskání vany pro senátní garáže (ČIHÁKOVÁ 2007). V menším měřítku byla táž technologie použita pro trafostanici v Saské ulici ppč. 1045, č. výzkumu 8/99 (obr. 45: E).

96 G. Impuls Praha, s. r. o. (HRUBEC 1996).

97 Na 7 profilech (převýšených 2 : 1, avšak nedůsledně) je nápadná anomálie dvou šikmých ploch svažujících se proti sobě do úžlabí, které po zobrazení do plánu nádvoří vytvářejí víceméně přímou linii. Plochy interpretuji jako blíže nespecifikovanou vrstvu překrývající zasypaný příkop, složením se odlišující od vrstev nad i pod, která si spolu s výplní příkopu sesedla a zkopírovala tak průběh úžlabí příkopu, ležící neznámo o kolik metrů hlouběji. Vrstva na povrchu zasypaného příkopu byla původně v hloubce 4 m pod dnešním povrchem (186,6/Bpv), v místě úžlabí příkopu je propadlá do hloubky 10 m pod dnešním povrchem (na úroveň 179,6/Bpv). Pokud je má interpretace dat pořízených radarovým měřením správná, při výškovém rozdílu 6 m mezi okrajem a úžlabím cca ve středu zásypu musí být hloubka zasypaného příkopu značná. Úžlabí na povrchu zásypu probíhá ve vzdálenosti cca 24 m od anomálie, kterou interpretuji jako obezdění eskarpy. Leží-li přibližně uprostřed šířky příkopu, pak by se šíře příkopu pohybovala mezi 40–50 metry.

1997 geologický vrt, který zastihl zlomky cihly v hloubce 4,2 m pod stavební úrovní (předzákladem) vnitřního kvádrkového líce hradby (Čiháková/Zavřel 1998c).⁹⁸

V zázemí augustiniánského kláštera byl příkop poznán jen útržkovitě, a to pouze v sondě J3 za kapitulní síní a v sondě F8 v čp. 29/III. Eskarpa příkopu v sondě J3, nacházející se pod dnem

⁹⁸ Výzkum z let 1995–1996 pražského pracoviště NPÚ č. 17/95, sonda III pod vedením J. Zavřela, vrt III/4. Dnešní povrch 190,9/Bpv, předzáklad kvádrkové hradby (s. XII) 188,4/Bpv, dno vrtu 181,3/Bpv, zastižení prejzu a malty 183,8/Bpv.

Obr. 52. Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 33/III, výzkum 2006/12. Ppč. 101, plocha J, sonda J3. Pohled na korunu (A, C) dochovaného obezdění eskarpy Z114, **A+B** – čelně od východu, **C+D** – shora od jihu; B, D po odebrání svrchní vrstvy kamenů/balvanů obezdění (A: foto F8261, B: F8290, C: F8218, D: F8294; M. Müller).

stavby, mohla být zkoumána jen sérií mikrosond. Vyplynulo z nich, že eskarpa byla vyzděna (průkop s řezem 181), strmá západní stěna s kapsou (vyplněnou přemístěnou svahovou hlinou s ojedinělými hroudami malty) je obezděna velkými opukovými kameny (Z114; obr. 52). Kameny obezdívky byly rozebrány až do hloubky 0,7 m (187,46/Bpv) od rekonstruované tehdejší úrovně (188,2/Bpv „předzáklad“ zdi Z112). Ostatní mikrosondy k poznání eskarpy příkopu byly mělčí a s jedinou výjimkou na případné obezdění nedosáhly. Podél celého odkrytého úseku obvodu příkopu v délce 7 m nebyly nalezeny žádné stopy po existenci parkánové zdi.⁹⁹ Hloubka příkopu je větší než 2,8 m.¹⁰⁰ Podle vyzdění eskarpy – úpravy zjištěné u „příkopu z roku 1278“ na západě města – je možné jej ztotožnit s příkopem zmíněným v *Letopisech českých* k roku 1278 (FRB II – LET. ČES., 303; cf. pozn. 92). Vedle příkopu stála válcová věž v tak těsné blízkosti, že kvůli vzájemnému propojení je potřeba posuzovat společně příkop s nově objevenou věží i bermou.

Nově objevená **věž** u kláštera augustiniánů je rozdělena západní hranicí výkopu na velkém jižním dvoře (plocha J) na odkrytou východní část věže v sondě J3 v sousedství příkopu a na západní část, která zůstala vně hranice výzkumu (obr. 53A).¹⁰¹ Nelze jednoznačně určit, zda věž kruhového tvaru byla válcová nebo půlválcová, podle rekonstruované linie hradební zdi by měla být válcová. Průměry stěn jsou poněkud nepravidelné, nejbližší mají k rozměrům, které při převodu na české lokte představují 7 a 13 loket (průměr vnitřní, d = přibližně 4 m; průměr vnější, d = přibližně 7,7 m). Věž není zbudována jednotnou technologií: vnitřní (přibližně) polovina šířky zdiva byla vystavěna

99 Ve starším příspěvku je uveden závěr archeologické analýzy radarového měření dvora v čp. 17/III (ČIHÁKOVÁ 2009, 23), kde podél západní zdi nádvoří měření registrovalo hmotu širokou až 5 m a hlubokou až na dno měření, tj. 11 m (cca 9 m pod povrch 13. století). Hmota (cf. obr. 51) byla v textu chybně označena jako parkánová zeď, správně mělo být uvedeno, že se nejspíše jedná o šikmou vyzdívku eskarpy příkopu (event. obezdění svahu do nivy) a za ní o materiál geologického podkladu.

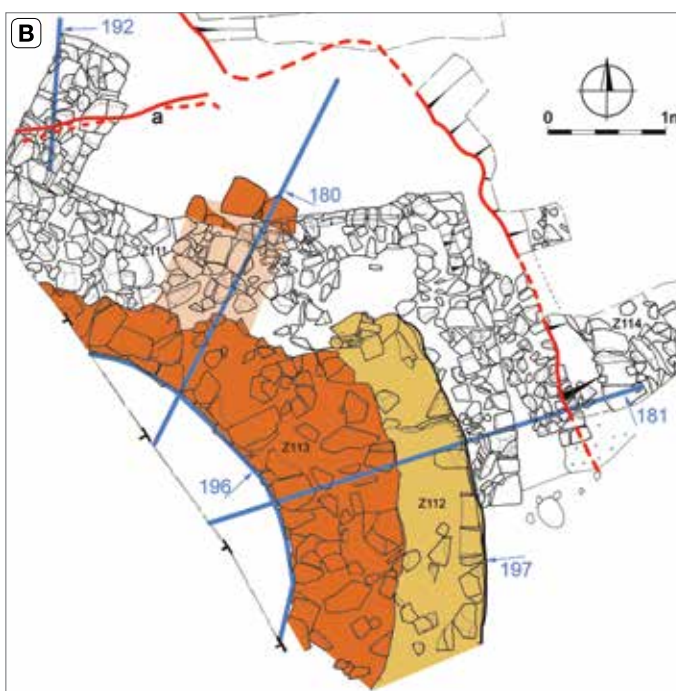
100 Nejhlubší místo výzkumu 2006/12 leží v hloubce 7,7 m pod dnešním povrchem, obtížně zkoumatelné, pod hladinou spodní vody. Od věže (viz následný text) je vzdáleno 30 m, výškový interval vůči předzákladu věže činí 2,8 metru.

101 Jižní dvůr je součástí parcely ppč. 101, v systému je označen jako plocha J, jeho jihozápadní kout s věží pak jako sonda J3. Profil dna stavební jámy měl výškově nezvykle komplikovanou strukturu. Pokud bylo pod dno pokračováno s výzkumem, mohlo se tak dít výlučně drobnými zásahy (mikrosondami), narušování základové spáry nové stavby nebylo dovoleno.

z plochých, deskovitě odlučných letenských drobových břidlic (zeď Z113) a vnější část z opuky (Z112; obr. 53B).¹⁰² Na S a SV straně, kde byla věž postavena na poměrně kypré výplni staršího mladohradištního objektu, byla později výrazně zesílena obezděním s pravoúhlým nárožím (břitem?) zdmi Z110 a Z111.¹⁰³

Vnitřní líc z břidlice se vyznačuje poněkud ledabylou základovou spárou klesající od jihu z kóty 188,32/Bpv ke kótě 188,10 na severu (obr. 54A). Břidlicová část zdi nebyla založena na povrch geologického podkladu, nýbrž na souvrství historických terénů se zahloubenými objekty, a právě na severu se nacházel nejhlubší z nich. Uvnitř věže se dochovalo mladohradištní souvrství do úrovně 188,7/Bpv s tím, že nejmladšími keramickými prvky jsou archaicky združené okraje zastížené nad kótou 188,4.¹⁰⁴ Břidlicové zdivo Z113, vysoké 0,6 m, se převážně dochovalo do výšky 188,6/Bpv, což ve srovnání s povrchem mladohradištního souvrství (188,7/Bpv) poukazuje na to, že bylo zapuštěno do starších terénů jako zdivo základové (obr. 55A) a výškově bylo

pod event. podlahou interiéru věže.¹⁰⁵ Oproti zdi Z113 je vnější zeď Z112 z opuky (obr. 54B) a založena o 0,7 m hlouběji. Její základová spára byla mikrosondou zastížena na kótě 187,41/Bpv, mírně zapuštěná do geologického podkladu. Průřez zdi nebyl nikde přístupný, linie základové spáry proto není známa. Na fotografiích (obr. 57) je na vnější stěně zdi Z112 zřetelně vidět v úrovni 188,2/Bpv mírný ústupek, patrně předzáklad.¹⁰⁶ Opukové zdivo nelemovalo břidlicovou zeď Z113 po celém obvodu, severněji, po částečném odebrání pruhu mladšího zdiva Z110+111, opukové zdivo chybí. Situaci zde dokumentoval řez 180 (obr. 55B), který zastíhl břidlicovou zeď Z113 v celé šířce věže a její základovou spáru vně i uvnitř stavby v jednotné úrovni cca 187,10/Bpv. Podle řezů 180 a 181 interpretujeme náleзовou situaci způsobem, že původně zde stála věž z břidlice, jejíž vnější plášť byl na JV a V straně nahrazen hlouběji založenou „opukovou“ zdí

Obr. 53. Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 33/III, výzkum NPÚ v Praze č. 2006/12. Ppč. 101, plocha J, sonda J3. **A** – foto odkryté části válcové věže s mladšími opravami od východu; **B** – zaměření téže situace se sítí řezů. **Okrově** – opukové zdivo Z112; **oranžově** – zdivo z břidlice Z113; **Z114** – obezdění eskarpy příkopu; **červeně** – hrana příkopu; **a** – hrana ukončující na jihu před věží plochu bermy – viz řez 192 na obr. 56 (foto F2844 M. Müller, úprava M. Ďurica).

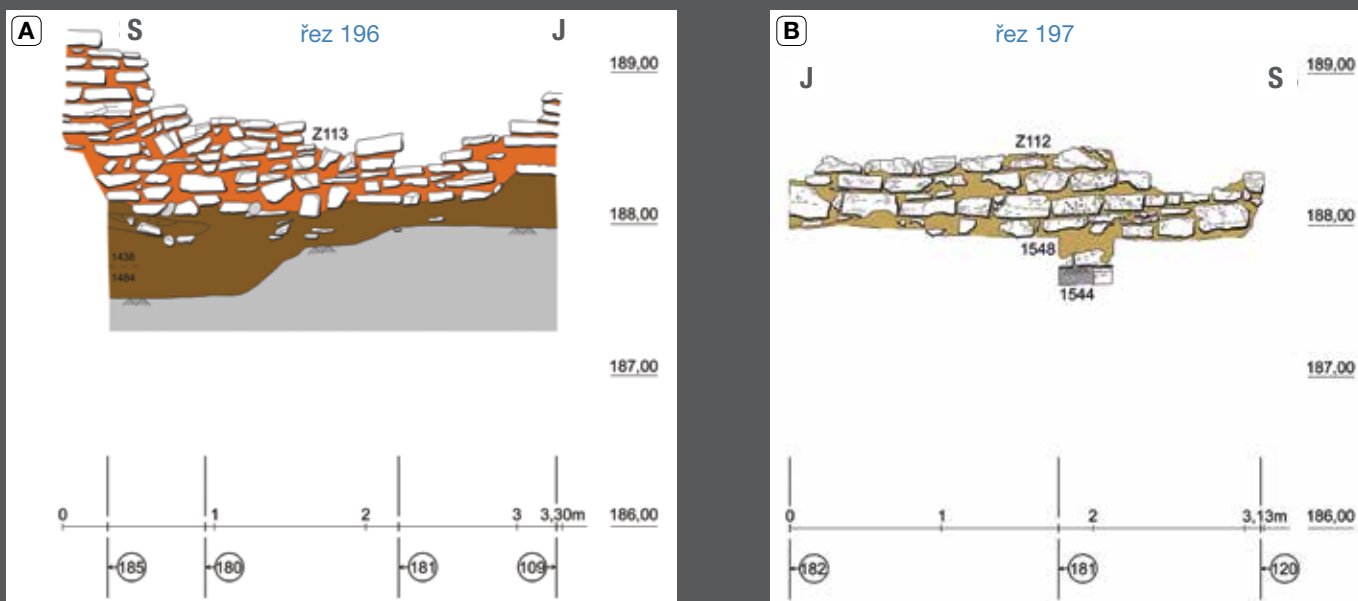
¹⁰² Opuka ve skladbě vnějšího líce a snížené koruny zdi Z112 převažovala, vedle ní se však ve vnějším líci vyskytly 2 kvádříky z letenských drobových břidlic a několik křídových vápenců.

¹⁰³ Na opravu a zpevnění hradební věže bylo použito smíšené, převážně opukové lomové zdivo pojené okrově hnědým plastickým, tzv. mazaniceovým jílem, občas s cihlami $X \times 13,5 \times 8$ cm a často s hroudami/zlomky malty.

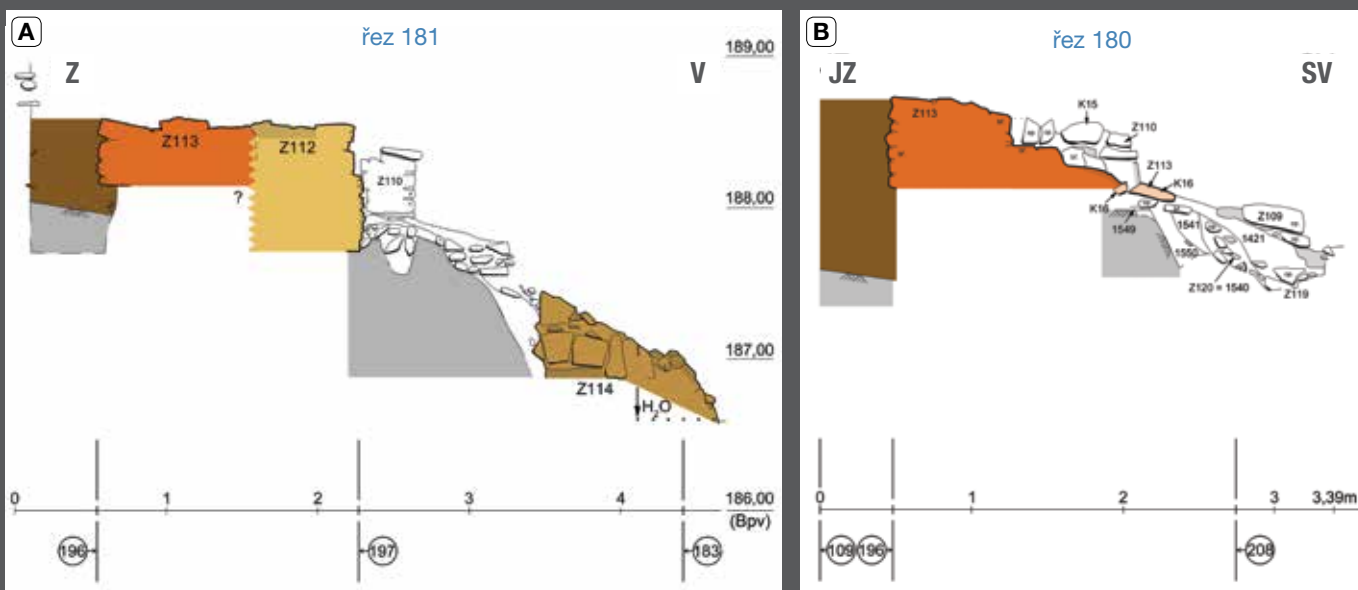
¹⁰⁴ Archaicky združené okraje byly na hrncích aplikovány v závěru 11. a v 1. polovině 12. století.

¹⁰⁵ Pouze u záporové stěny, tvořící západní obvod výkopu plochy J, se břidlicové zdivo Z113 zachovalo do výšky 1,4 metru (189,28/Bpv).

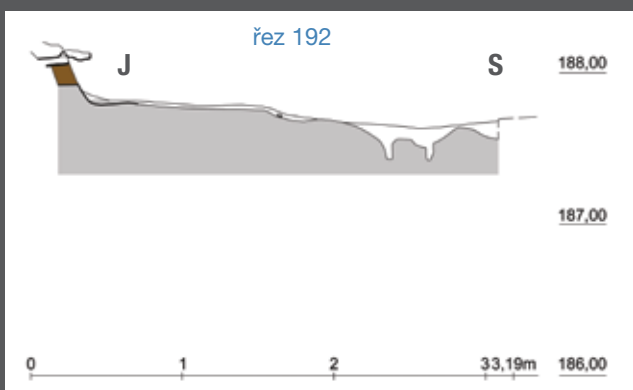
¹⁰⁶ Okolo obvodu zdi Z112 se nacházely pouze situace mladší, které odstranily veškeré terény z doby stavby břidlicové věže i její opravy opukovým zdivem.

Obr. 54. Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 33/III, výzkum 2006/12, sonda J3. Odkrytá část válcové věže, snad 50. léta 13. století. A – rozvinutý vnitřní plášť věže na řezu 196 z břidlicového zdiva Z113, tmavě hnědý starší stratifikace (mladohradištní); B – rozvinutý vnější plášť věže na řezu 197 z opukového zdiva Z112, šedý – geologický podklad (terénní dokumentace M. Müller, digitalizace a úprava M. Ďurica).

Obr. 55. Výškové vztahy jednotlivých zděných a zemních struktur v řezech 181 a 180 – věže, příkopu a obezdění; lokalizaci viz obr. 53B (dle pokynů autorky graficky upravil M. Ďurica).

Obr. 56. Úroveň parkánu zahloubená do geologického podkladu končí v místě vnějšího obvodu zdi Z113, průběh hrany viz obr. 53B: a; hnědý – mladohradištní vrstva (řez 192 graficky upravil M. Ďurica).

Z112. Proč opukou nebyla nahrazena i severní část obvodu, nevíme, časem tam však docházelo k výrazným poškozením stavby a břidlicová konstrukce byla dodatečně obestavěna. Ke které stavební fázi městské hradby válcové věž náleží – zda k hradbě kvádříkové či k hradbě z roku 1257 –, není jasné, neboť stáří věže prozatím nelze určit.¹⁰⁷

Nápadná je anomálie v průběhu hrany příkopu, od severu přímé, která je před věží úkrokem posunuta o 1,3 m k východu způsobem, jako by se věži vyhýbala (obr. 53B).¹⁰⁸ Příkop je k věži položen nezvykle blízko, úzký průchod okolo věže neumožňoval plynulý obousměrný pohyb. Berma se dochovala východně a severně od věže. V nejširším místě mezi příkopem a hranicí výzkumu dosahovala 4 metry (šířka bermy 4+x m).¹⁰⁹ Sloupové a kulové jámy registrované na povrchu bermy byly vesměs mělké. Mohly být i pozůstatkem po konstrukcích mladohradištních, neboť berma vznikla odstraněním veškerého historického nadloží i povrchu podloží. Právě výškový vztah úrovně bermy k úrovni povrchu podloží pod půdorysem věže, dokumentovaný řezem 192, je dalším podnětem k zamyšlení. Berma, odkrytá v délce 3,4 m jako rovná plocha na úrovni 187,6–187,78/Bpv, pod věž nepokračovala. Před břidlicovými kameny věže končila nízkou strmou stěnou raně gotického výkopu (obr. 56; 53B: a), za níž je pod severním obvodem věže zřetelně patrný vyšší povrch geologického podkladu 187,92/Bpv a starší mladohradištní vrstva (povrch 188,10/Bpv). Dle našeho názoru je plochá berma severně od věže součástí výstavby příkopu v roce 1278 a je mladší než věž, kterou respektuje. Pokračování hrany příkopu k severu se již na ploše výzkumu klášterního zázemí nikde nepodařilo detekovat, pokračování k jihu bylo objeveno ve sklepech bývalého domu čp. 29/III (plocha F; na styku sond F7/F8).¹¹⁰ Z blízkosti hrany/stěny příkopu a mladohradištních objektů z 10. století s metalurgickým odpadem po práci se stříbrem v sondě F7 (ZAVŘEL/ČIHÁKOVÁ 2019) je zřejmé, že stěna terénního stupně (či eskarpy mladohradištního příkopu) byla v 10. století výrazně východněji než po polovině 13. století. O kolik, kdy a z jakého důvodu byla hrana příkopu k městu přisunuta, již nebude možné říci.

Obr. 57. Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 33/III, výzkum 2006/12, sonda J3. **A** – čelní foto vnějšího opukového pláště válcové věže Z112, relativně pravidelné kameny skládané v řádcích; **B** – pohled shora od V (foto M. Müller; A: spojení záběrů F2855+2854+2853 S. Babušková, B: F2856).

107 Po skončení výzkumu věž nebyla rozebrána. Byl změněn projekt a věž, překrytá betonovým sarkofágem, zůstala zachována u koutu místnosti nově zřízeného technologického provozu.

108 V místě uskočení je příkop vyhlouben do výplně staršího hlubokého objektu, severně i jižně od úskoku je zahlouben do geologického podkladu.

109 Jižní sousedství věže bylo zničeno kuželem roztekklého bentonitu ze zápor po obvodu stavební jámy.

110 Stěna příkopu se v sondě F8 nachází pod rourou starší kanalizace (odhadem 80.–90. léta 20. století, zřízeno bez přítomnosti povinného archeologického výzkumu). Kvůli složité bezpečnostní situaci vyvolané statickými poruchami patrně v důsledku rozdílného podloží stavby (na západě sondy geologický podklad, na východě měkká výplň příkopu) bylo nutné provést výzkum rychle a pouze v rozsahu stavební jámy. Nebylo proto možné realizovat mikrosondy pro řešení otázek, které se nabízely, např. ohledně sklonu a úpravy stěny příkopu.

Obr. 58. Praha 1-Malá Strana, Dražického náměstí čp. 62/III, sonda I výzkumu 16/98 (sklepní místnost při náměstí; cf. obr. 44A). Do podloží zapuštěná západní stěna kamenité výplně (16/98-vr. 12) neznámého objektu – hypoteticky snad Z líc základového zdiva o tloušťce (Z–V) rovné nebo větší než 2,4 metru (foto J. Zavřel, 1998).

Zdivo leží jižně od tzv. paláce na S–J linii hradby prokázané severně od „paláce“ (obr. 37). Pokračování hradby jižně od „paláce“ v čp. 61+58/III je však přibližně 5 m západně od uvedené linie. Z existence dvou linií hradby vyvozují zcela hypotetickou interpretaci, že kamenitá vrstva 16/98-vr. 12 by mohla být základovým zdivem bytelné stavby/věže v SZ koutě (nejspíše uzavřeného) prostoru u ústí Juditina mostu, kde by se tak mohla nacházet věž protilehlá věži Juditině.

Spornou nálezovou situací, u níž je detekce příkopu opevnění jen méně pravděpodobnou z interpretačních možností, zastihl již dříve zmíněný výzkum č. 16/98 v domě čp. 62/III na Dražického náměstí. Ve sklepech při náměstí odkryl přímo, 3 m dlouhou část z hrany zapuštěného objektu s poměrně svislou stěnou (obr. 44B, 58). Objekt byl vyplněn neuspořádaně zaklíněnými opukovitými kameny a balvany nesouvisle prolitými maltou, jejichž východní líc nebyl ani ve vzdálenosti 2,4 m od hrany dosažen (obr. 44A; ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1999). Situace zůstala pod dnem stavby zachována, nebyla jí proto věnována větší pozornost. Charakteristikou skladby je výplň objektu podobná struktuře jádra raně gotické městské hradby i obezdění eskarpy příkopu. Připouštím interpretaci, že mohlo jít o bytelný základ specifické konstrukce, nikoli o vyzdívku eskarpy či výplň příkopu. V 90. letech jsme situaci chybně interpretovali jako výplň vltavského ramene.

Brány a další struktury východní strany opevnění

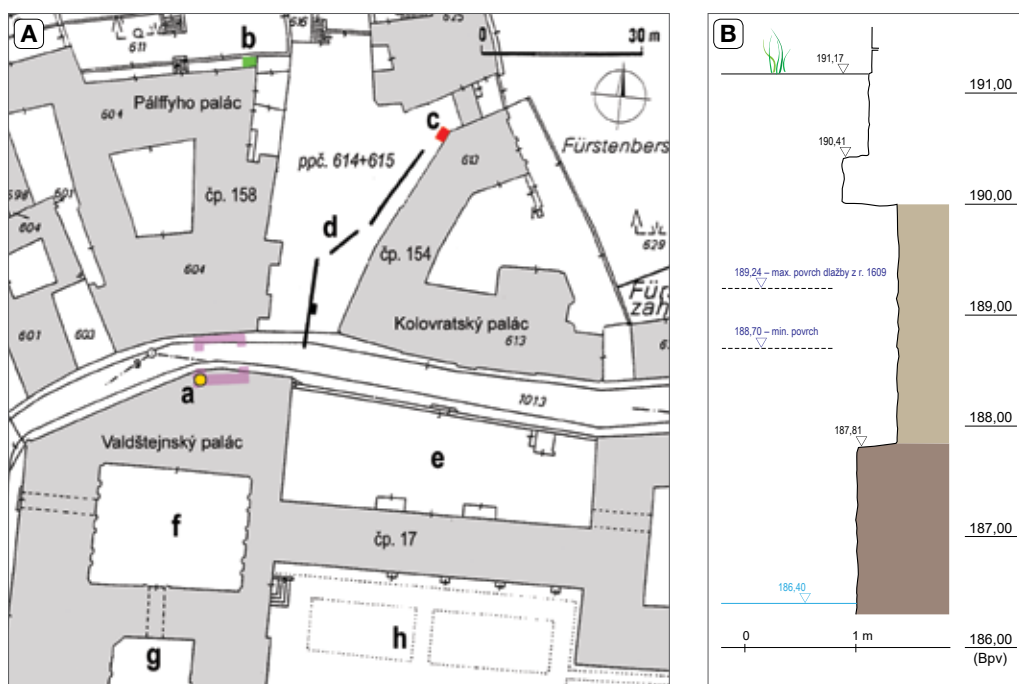
Na východní straně města pro příchod od severu a severovýchodu sloužila Písecká **brána** v dnešní Valdštejnské ulici (obr. 59) mezi paláci Valdštejnským (čp. 17/III) a Pálffyovským (čp. 158/III), stržená ve 20. letech 17. století při stavbě paláce čp. 17/III. Výše jsme se již zabývali románskou bránou odkrytou severněji v Pálffyovském paláci, k níž směřovalo souvrství dlážděných cest prokládaných nánosy povodní, odkryté při hloubení podzemních garáží v Kolovratském paláci čp. 154/III (ČIHÁKOVÁ 2007; ČIHÁKOVÁ 2012b, 103, 112–115).¹¹¹ Mnohokrát opravované kamenné vozovky v místě přibližně 50 m před románskou bránou vytvořily od 10. století 2,4 m vysokou stratifikaci, jejíž nárůst na dlouhou dobu přerušila mocná povodeň, která ve 2. polovině 13. století nejmladší vozovku zanesla 1 m vysokým jednorázovým náplavem, následovaným nánosy po dalších, opakujících se kalamitách. Pracuji s hypotézou, že pohřbení přístupové cesty povodňovými nánosy vedlo k přeložení trasy cesty, a tím k ráznému přerušení tradičního směru od Vltavy přes románskou bránu v paláci čp. 158/III do dnešní ulice U Zlaté studně. Trasa byla svedena do dnešní Valdštejnské ulice, kde byla vystavěna nová – Písecká – brána. Došlo tak ke zcela novému komunikačnímu řešení v této části města a nasměrování příchodích přímo na náměstí. Kdy ke katastrofální povodni a jejím důsledkům došlo, zda v 50. letech před výstavbou hradeb nebo později, nelze zatím přesněji určit. Nelze tak stanovit, zda Písecká brána byla primárním vstupem do nově opevněného přemyslovského města nebo vznikla až přestavbou tohoto úseku. Původní románská brána v Pálffyovském paláci pak od vzniku Písecké brány do roku 1595 sloužila jako fortna (LANCINGER 1969, 4). Z Písecké brány má být zachováno vřetenové schodiště využitě v organismu protějšího Valdštejnského paláce čp. 17/III. V Pálffyovském paláci se z Písecké brány nedochovalo nic, část paláce u ulice je kompletní renesanční novostavbou (PAVLÍK 1969, 41sq.). Archeologický výzkum Píseckou bránu dosud nedetekoval.

Vzhled prostoru před východní hradbou, zda byl **parkánem nebo bermou**, nelze za současného stavu znalostí určit. Z obezdění příkopu zjištěného výzkumem v zázemí augustiniánského kláštera by bylo možné uvažovat i o parkánové zdi navazující na obezdění eskarpy, avšak je to jen hypotéza. Šířka plochy mezi rekonstruovanou linií hradby a příkopem na dvoře J v zázemí augustiniánského kláštera činí 7 metrů. V druhém případě, pod západní stěnou nádvoří před senátní sněmovnou (bývalými valdštejnskými konírny), je přítomnost pohřbené obezdívky eskarpy vysoce pravděpodobná, jak se zdá z profilů nádvoří získaných radarovým měřením (obr. 51). Berma (či parkán?) v těsné blízkosti Písecké brány by tak dosahovala šířky přibližně 13 metrů od západního konce brány (vřetenového schodiště; obr. 59A).

Kde mimo nivu probíhala **vnější hranice** východního fortifikačního pásu na hradním svahu, není úplně jasné. V *Schedelově kronice* z roku 1493 zobrazená dvojice zdí podobné výšky, sbíhající po svahu od hradu k pobřežní nivě, připouští složitější řešení hlavní a vnější hradby (obr. 59).¹¹² Nejedná se o dvojici hlavní a parkánové hradby v neproporčním vyobrazení, neboť mezi zdmi je naznačen příkop (SCHEDEL 1493, CCXXX; obr. 60), nikoli plocha parkánu. Při této příležitosti je možné zmínit nezvyklou nálezovou situaci při severním obvodu Kolovratského paláce čp. 154/III z roku 1976, o jejímž funkčním ani časovém kontextu zatím nejsme schopni rozhodnout. V geologické sondě u SZ vnější stěny paláce (obr. 59A: c) bylo pod jeho barokními základy odhaleno nadzemní a základové zdivo starší zděné konstrukce, jehož základové spáry

¹¹¹ Záchranný plošný archeologický výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 3/05 při výstavbě podzemních garáží Senátu Parlamentu ČR pod vedením J. Čihákové a M. Müllera. Výzkum od dnešního povrchu 190,6/Bpv do hloubky 10,5 m, v severní třetině plochy v místě točny pro auta na kótu 180,16/Bpv. Generalizovaný sklon mezi dlažbou v garážích Senátu a dlažbou v bráně čp. 158/III je identický se sklonem průjezdu v Černé věži, který byl zrušen již v době Václava I., snad pro špatnou sjízdnost.

¹¹² V celé *Schedelově kronice* je motiv dvojité hradby ojedinělý, na dřevořeze žádného jiného města nebyl použit.

Obr. 59. Praha 1-Malá Strana, Valdštejnská čp. 154/III, ppč. 614+615. **A** – topografická situace na východním úpatí hradčanského svahu. Legenda: **a** – vřetenové schodiště (žlutě) interpretované jako pozůstatek Písecké brány (**slabě fialové**, odhadem) v čp. 17/III; **b** – románská brána v čp. 158/III; **c** – statická sonda z roku 1976; **d** – výkop pro kanalizaci dokumentovaný výzkumy 24/98 a 4/99, severní úsek se nezahluhoval pod renesanční dlažbu z roku 1609; **e-h** – Valdštejnský palác čp. 17/III; **e** – nádvoří před sněmovnou; **f** – 1. nádvoří (výzkum 23/99 sonda XI); **g** – Feldovské nádvoří (sondy VII a XII); **h** – Valdštejnská zahrada (kompletace zdrojů M. Müller; úprava S. Babušková). **B** – základové (**tmavě**) a nadzemní (**světle**) zdivo neznámé konstrukce, které má více interpretací, z nichž jednou může být vnější hradba (podle Bratršovská 1976; úprava S. Babušková).

nebylo dosaženo kvůli hladině spodní vody 186,40/Bpv. Pod úrovní terénu (191,2/Bpv v roce 1976) se dochovalo 2,2 m výšky staršího nadzemního zdiva (190,01–187,81/Bpv) a více než 1,5 m zdiva základového (obr. 59B; Bratršovská 1976). Ze zprávy v BZO (Ječný 1981) plyne, že nadzemní líc sestával z větších kamenů klínovaných drobnými štěpinami a že „terény tvoří humózní splachové hlíny“. ¹¹³ Předzáklad na kótě 187,8/Bpv by mohl nasvědčovat poměrně starému založení, neboť bahnitě sedimenty vyplňující blíže neznámou depresi (příkop?), zastížené v roce 1999 výzkumem 4/99 jižněji, blízko ulice, ¹¹⁴ dosahují svého povrchu výše – na kótě 188,14/Bpv. ¹¹⁵ Geologická sonda z roku 1976 je však o několik metrů východněji než výkopy výzkumu 4/99 a nevíme, zda se i zde neprojevuje efekt proklesávání povrchu výplně příkopu směrem k jeho údolnici, jak zachytil radarový průzkum nádvoří Valdštejnského paláce před jednacím sálem Senátu.

SOUHRN

Máme-li shrnout dosavadní přehled různorodých pramenů k raně gotickému opevnění pozdějšího Menšího města pražského, je možné s větší či menší opatrností formulovat současný stav poznání z hlediska průběhu, struktury, stavební podoby a periodizace opevnění.

Průběh a struktura opevnění

Přesný **průběh** přemyslovského opevnění dokážeme určit na západní straně a na ni navazující západní části jižní strany města – od západního opevnění Hradu až ke Karmelitské ulici. Východně od Karmelitské ulice a jižně od ulice Letenské – v dlouhé linii jihovýchodního obvodu města – se potýkáme s nedostatkem bodů vedoucím k různým hypotézám, a přesnou linii hradby tak zde zobrazujeme jen s obtížemi. Severněji, od Letenské ulice až k Hradu, lze říci, že průběh raně gotického opevnění je opět víceméně známý (viz dále obr. 62).

Jak bylo již uvedeno, zpravidla se na jižním úseku jihovýchodního obvodu města předpokládá trasa hradby na spojnici mezi Újezdskou bránou a Saskou uličkou a jižně před hradbou pak samostatné opevnění johanitské komendy. Letopisec k roku 1253 uvádí, že komendu král nechal

¹¹³ Archeologický výzkum Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody (dnes pražského pracoviště NPÚ) č. 1976/40-05 realizovaný D. Bratršovskou (Ječný 1981).

¹¹⁴ Valdštejnská čp. 154/III, ppč. 614+615; archeologický výzkum pražského pracoviště NPÚ č. 4/99 (nově 1999/04) při pokládce nové kanalizace, pod vedením J. Čihákové (Čiháková 2000b; Čiháková 2001b).

¹¹⁵ Předzáklad na kótě 187,8/Bpv je níže než povrch sedimentů v sondě 1 výzkumu 4/99 ve výšce 188,14/Bpv, který je jen nepatrně nižší (o 0,3 m) než terén, z něhož byla uvnitř města, v sondě XII na 4. nádvoří Valdštejnského paláce, založena kvádrková hradební zeď (188,44/Bpv). Úroveň pro stavbu bytelné obvodové zdi dnes zaniklého domu čp. 157/III ze závěru 16. století leží ve výšce 189,1/Bpv; položení křemencové dlažby v roce 1609 proběhlo na úrovni okolní, tehdy obvyklé výšky terénu (na nejvyšším místě u zdi domu 189,24/Bpv).

opevnit náspem, zdí a baštami (FRB II, 291).¹¹⁶ V různém stavu dochování registrujeme tři věže (v čp. 289, 482 a 476/III) na západní straně komendy, přičemž jižní věž v čp. 476/III byla věží nárožní, od níž hradba široká 1,6 m pokračovala k východu (SOVINOVA 1985, 61). Zdivo severní věže v čp. 289 je lomové (cf. obr. 26), kvádry použité v nároží mají pečlivě opracovanou čelní stěnu (ČIHÁKOVÁ 2009, 21, obr. 30B). Zdivo západní hradební zdi komendy, a to její vnější (západní) stěnu z lomového zdiva (obr. 25), jsme odkryli v jediném místě.¹¹⁷ Vnitřní stěnu hradby z roku 1253 se v současné době odkrýt nepodařilo. Příkop byl zastižen jihozápadně od věže v čp. 289 výše analyzovaným výzkumem v čp. 292/III (obr. 22, 24). V prostoru východně od této věže nebyl na severní straně komendy doložen žádný nesporný pozůstatek jejího opevnění vůči městu ani v archeologických, ani v archivních pramenech.¹¹⁸ Dle mého mínění dosahoval městský prostor, a tím i opevnění města, západně od komendy až k hranici johanitského areálu a město spolu s komendou byly v polovině 13. století chráněny společným příkopem, podle dislokace fortifikačních prvků v prostoru čp. 292, 274, 289/III a jejich vzájemné blízkosti je nejspíše také chránila společná hradba, jejíž městská část by se přímo napojila na věž komendy v čp. 289/III, od níž pokračovala už jako hradba komendy k jihu, stejně jako příkop. Otázkou je východní opevnění komendy i města v jižním sousedství Juditiny věže, kde později v letech 1309–1310 vybudoval při ústí brodu Jindřich z Lipé svou „tvrz“, z níž ovládal ústí mostu i brodu a kterou dokážeme částečně lokalizovat podle archeologicky detekované části vápencovo-opukové hradby (obr. 45: E). Juditina věž nebyla věží, která by stála v nároží raně gotického městského prostoru. Jak jsem již zmínila, stála na vyvýšenině, avšak městské pozemky zasahovaly i jižně od ní, minimálně k cestě od brodu. Patrně v nárožní pozici byla v čp. 56/III J. Mukem objevena rohová bašta dovnitř otevřená. Sousední brána v Saské uličce, která cestu od brodu uzavírala, je zmíněna u východního konce paláce čp. 55/III (MERHOUT 1947, 20, 25; SOVINOVA 1985, 84), a stála tak v linii kvádríkové hradby v čp. 58/III a západní zdi Juditiny věže. Není vyloučeno, že nároží města mohlo být až v jižním sousedství této brány.

Složitější je situace na protější – severní – straně mostu, na východní části jihovýchodního obvodu města. Zde známe pouze dva úseky kvádríkové hradby (čp. 58+61/III; terasa Vojanových sadů), krátký úsek kolmého kvádríkového zdiva (čp. 60/III) a na severojižní linii hradby kolmou, protáhlou budovu 15 × 7 m z kvádríkového zdiva, výrazně před hradbu vystupující, v literatuře známou jako románský palác biskupského dvora (čp. 63/III; ČAREK 1947, 346; MERHAUTOVÁ 1971, 271). Vzhledem k poloze budovy vně hradeb lze spíše uvažovat o jiné funkci než reprezentativního obydlí. Svou délkou budova na severu pravouhle uzavírá malostranské předpolí Juditina mostu, (patrně) neprodyšně odděluje komunikační prostor u mostu od bermy opevnění, kam také vede jediný zaměřený průchod v obvodu tzv. paláce (obr. 37). Vzhledem ke svému románskému stáří vstupuje biskupský dvůr do písemných pramenů pozdě, až v roce 1249, již ve spojení s církevními hodnostáři. Čemu objekt sloužil dříve, není známo, o jeho románském stáří se nepochybuje. Již před časem jsem navrhla (ČIHÁKOVÁ 2009, 23, popis obr. 33), že budova nezvyklé lokalizace i půdorysu by mohla souviset s provozem románského mostu, např. k dohledu nad pohybem na mostě, k jeho ochraně nebo jako místo k uplatnění fiskálního práva panovníka (mýtné, celnice, daň z prodeje aj.), jehož funkce mohla být později přenesena – např. do staroměstského Ungeltu k etablovajícímu se pražskému tržnímu centru – a poté místo mohlo ztratit pro panovníka význam. Ještě v polovině 13. století měl areál biskupského dvora zvláštní status, nebyl majetkem biskupství, neboť byl „zcizen biskupu Mikuláši pražskému“ roku 1253 Václavem I. a spolu s johanitskou komendou jím opevněn náspy a baštami (FRB II, 291). Později byl biskupovi vrácen. Dosud se pro biskupský dvůr nepodařilo identifikovat žádný úsek z králem realizovaných opevňovacích prací, žádná bašta z tohoto prostoru není známa, valy byly jistě později zplanýrovány a zdi (hradby) letopisec neuvádí. Dokonce ani obvod dvora po trvalém rozchvácení jeho pozemků v 15. století není známý a chybějící vodítka k jeho rekonstrukci. Nesrozumitelné je i vlastní situování dvora vzhledem k existenci kvádríkové hradby a východně od ní svahu terénního stupně do nivy (cf. ČIHÁKOVÁ 2019, 78) – není jasné, zda ve svých počátcích měl

116 „... biskupský dvůr, stojící na konci mostu, byl zcizen biskupu Mikuláši pražskému a opevněn náspy a baštami. Také kostel Panny Marie křížovníků byl opevněn náspem, zdí a baštami.“ (FRB II – LET.ČES., 290–291)

117 Sonda II záchranného výzkumu v čp. 478/III pražského pracoviště NPÚ č. 19/01 dokumentující statickou sondu pod vedením J. Čihákové za přítomnosti M. Kováře (ČIHÁKOVÁ 2004, 352).

118 „Nesporným“ mám na mysli pozůstatek ve formě příkopu či věže mezi městem a komendou. Tloušťku zdiva zde nepovažuji za relevantní indicii, neboť síla zdi může vycházet např. z podstaty palácového typu stavby. Právě ve zdejších prostoru se kumulují paláce elit, odlišné od běžné měšťanské zástavby, které z nedostatku starších písemných pramenů známe až pro 14. století. Svou roli mohla hrát i nutnost statického zabezpečení obytné stavby čp. 55/III nad blízkou terénní hranou, pod níž vedla okolo kovářny cesta k brodu.

být dvůr východně či západně od kvádříkové hradby a kde mohl být jeho severní konec. Také není jasné, kdy přesněji v gotickém období kvádříková hradba přestala být hranicí, stala se součástí intravilánu dvora a byla sekundárně využita jako zeď obývaného (?) objektu, jak by dokládá skrz ni proražený okenní otvor (FROLÍK 1993).

Na vymezení hranic sídel měly obecně vliv lokální georeliéf s hydrologickým systémem. Západní část jižní hranice města byla určena neširokým údolím Malostranského potoka lemujícího severní, poměrně strmý svah Petřina. Proto nepřekvapí, že tato část obvodu Nového města pod hradem Pražským ze 13. století, mezi osadou Obora a Karmelitskou ulicí, se přibližně kryje s hranicí raně středověkého města z 10. a části 11. století.¹¹⁹ Z té doby známe na celé jižní hranici několik linií zahloubených příkopů i linií stop po nadzemních dřevohliněných konstrukcích. Nevíme však, jak jejich proměnlivý výskyt interpretovat. Znamená postupně se posunující přestavby opevnění, nebo jsou všechny linie pozůstatkem jednoho či dvou složitěji strukturovaných fortifikačních pásů?¹²⁰ Oproti nejstarší Z–V trase příkopu vedoucí pod pozdější jižní frontou náměstí (ČIHÁKOVÁ 2001a, příkop 2) je příkop 13. století situován jižněji, pod severní frontou ulice Tržiště. Nevíme, zda můžeme říci, že posun k jihu je dokladem rozšíření sídelní plochy ve 13. století, neboť na jižní straně porušil příkop 13. století výplň staršího příkopu raně středověkého (obr. 10), a pro jistou dobu tak vnější obrysy příkopu mladohradištního a raně gotického splývají. Západněji od čp. 259/III probíhala zeď, kterou by snad bylo možné interpretovat jako vnější hradbu (čp. 305–309/III), ve velmi těsné blízkosti jižního okraje raně středověkého příkopu (HAVRDA/PODLISKA 2022, obr. 39), i zde by tak jižní ukončení fortifikace splývalo. Severní petřínský svah končil u tradiční komunikace (dnešní Karmelitské ulice), kde se stočil k jihu. Navazující východní svah vymezil kromě zmíněné cesty na jeho úpatí také přibližně 230–240 m široký S–J pás mezi svahem a Vitavou, členěný pokračováním Malostranského potoka a nejspíše také vyvýšeným hřbetem v severním sousedství vodoteče. V plochem pásu se mohly hranice opevněné plochy snadno měnit. Po část raného středověku byl tento jižní výběžek na západě lemován podél svahu příkopem, který zanikl již ve značně pokročilém 11. století (HAVRDA/PODLISKA 2022, 431, pozn. 46), a na jihu ukončen velkým příkopem v severním sousedství dnešní Hellichovy ulice (např. ČIHÁKOVÁ 2009, obr. 6+8+11; HAVRDA/PODLISKA 2022, obr. 1). Zánik příkopu nejspíše znamená návrat hranice od Hellichovy ulice zpět k severu, snad kvůli obtížné obraně Z strany tohoto jižního útvaru. Mezi lety 1158–1169 vytvořil panovník pro toto slabé místo podhradní aglomerace nárazníkovou zónu a v severní části jižního výběžku založil klášter johanitů. Neznáme tehdejší rozsah jeho pozemků ani formu jejich zabezpečení, v podstatě mu však byla svěřena obrana choulostivé východní části jižní hranice „města“. Specifikovat vývoj na rozhraní protoměsta 12. století a kláštera, lokalizovat toto rozhraní a srovnat ho se situací 13. století je otázkou budoucnosti. Součástí města se jižní výběžek opět stal až za Karla IV.

Zda západní strana městské fortifikace 13. století navázala na trasu staršího předchůdce, není možné říci. Starší dřevohliněnou konstrukci pod parkánem z roku 1278, zkoumanou v čp. 192/III, zatím nelze jednoznačně interpretovat; široký obezděný příkop mohl zničit starší objekty téže funkce. Ohledně západního ramene opevnění 10. století se dosud pohybujeme v rovině hypotéz. Podle mého mínění je pravděpodobnější, že trasa západního opevnění ve 13. století byla obnověním staršího průběhu. Na východní straně města je známa jediná situace interpretovatelná jako stopa po opevnění z 10. století. Nachází se na tzv. Feldovském nádvoří Valdštejnského paláce (sonda VII; ČIHÁKOVÁ/TVRDIK 2000; obr. 59: g) 2,7 m západně od kvádříkového líce románské hradby v sondě XII. V augustiniánském klášteře a jeho zázemí raně středověká hradba ani terény nebyly nalezeny v důsledku odstranění povrchu podloží již ve středověku. Pokud byla dřevohliněná hradba doprovázena příkopem, probíhal východněji než příkop raně gotický, jak dokládá přítomnost zahloubených objektů z 10. století bezprostředně vedle hrany příkopu 13. století v sondě F8 (výzkumu 2006/12 v čp. 29/III). V souhrnu se tak trasy opevnění z 10. a z 2. poloviny 13. století prokazatelně shodují pouze v Z části jižního obvodu. Na východě v prostoru Valdštejnského paláce čp. 17/III došlo ke shodě mezi situací 10. století a románskou. Pro zbylé části obvodu nemáme data, abychom mohli konkretizovat, a tak i porovnat, průběh fortifikace buď jednoho, nebo i obou (či tří)

119 Výraz *město* pro označení pražské sídlištní aglomerace v 60. letech 10. století použil Ibráhím ibn Jakúb. Běžné je označována jako podhradí, což je pro situaci 9.–11. století raného středověku termín nevhodný, s konkrétní náplní typickou až pro vrcholný středověk a novověk. Navrhuji termín *jižní předhradí*, analogicky polohám na jiných českých hradištích situovaným níže než akropole.

120 V roce 2001 jsem na jižní hranici malostranského raně středověkého sídlištního útvaru definovala tři následné raně středověké fortifikační systémy (ČIHÁKOVÁ 2001a; příkopy 1–3). Nálezy interpretované jako pozůstatky fortifikace, které zde od té doby přibýly, dosud nebyly vyhodnoceny tak, aby byly zapojeny do prostorových a chronologických souvislostí; tomuto problému se nevěnovala ani práce nejnovější (HAVRDA/PODLISKA 2022).

časových období. Nevíme, zda zjištěné shody znamenají přežívání reliktů opevnění z 10.–11. do poloviny 13. století, jak naznačují PODLIŠKA/HAVRDA/KOVÁŘ 2003, 51,¹²¹ nebo zda bylo povědomí o přesnějším průběhu zprostředkováno dosud nerozpoznaným mladším fortifikačním systémem.

Opevnění Přemyslova nového města pod jeho sídelním hradem (obr. 62) zaujímal značnou část plochy dnešní Malé Strany, jak ji známe po karlovském rozšíření města jižně až k Újezdu. V době Přemysla Otakara II. městská hradba obepínala město menší, o rozloze 17,5 hektaru, s délkou hlavní hradby 1 650 m (na mapě).¹²² **Struktura** raně gotického opevnění se díky nárůstu archeologicky získaných informací začíná zvolna rýsovat a zdá se, že by mohla být po celém obvodu jednotná. Tři strany obvodu města lemoval pás sestávající z městské zdi/hlavní hradby, příkopu, plochy mezi hlavní hradbou a příkopem (bermy/parkánu) a není zcela vyloučeno, že vnější hranice opevňovacího pásu snad mohla vymezovat vnější hradba jako další výšková překážka. Součástí byly také stavby umožňující průchod opevněním – brány a mostky přes příkop (včetně ústí mostu přes Vltavu), eventuálně jejich předpolí.

Stavební podoba opevnění

Stavební podobu hradby jako zdi s více méně pravidelně předstupujícími flankovacími věžemi, ať již hranolového, nebo válcového tvaru (cf. obr. 2), dosud nemůžeme potvrdit. Ze stavebních konstrukcí pokládaných za reliktů raně gotického opevnění jižní strany města (hradba v čp. 264, 258, 302, 256, 555, 249/III, **věž** v čp. 260/III; např. HLAVSA/VANČURA 1983, 28; SOVINOVA 1985) obstál v čase jen úsek hradby v čp. 258 a s jistou pochybností snad zeď v čp. 264/III, ale nikoli útvar interpretovaný jako věž v čp. 260/III. Věž na západní straně města zmíněná v písemných pramelech a objevená archeologickým výzkumem v areálu čp. 192/III v Thunovské ulici se ukázala být průjezdnou hranolovou bránou, a tak dosud jediná prokazatelná, před hradbu předstupující raně gotická věž byla odkryta výzkumem 2006/12 v hospodářském zázemí augustiniánského kláštera severně od Letenské ulice jako věž válcová o vnějším průměru 7,7 m (13 loket) a síle zdi 1,8 m (3 lokte). Je vzdálena 26 m severně od zděné konstrukce pod vozovkou Letenské ulice,¹²³ kterou lze pokládat za pozůstatek brány. Na Sadelerově prospektu je zobrazena v J hradbě věž západně od brány V koutě a od věže v čp. 258/III (cf. obr. 6). Na Z straně johanitské komendy byly obě z dochovaných hranolových věží (čp. 289 a 476/III) vyšší než 6,6 m, se sílou zdi 1,35 m (čp. 289/III).

Raně gotická hradba vznikla v začátcích institucionalizovaného města v 50.–60. letech 13. století jako 2 m široká opuková zeď z lomového zdiva s jádrem z velkých kamenů jen nedůsledně pojených hroudami malty, s četnými vzduchovými mezerami a mnoha čistými plochami kamenů bez malty. V čp. 249 a 260/III byla v jejím základu lokálně použita i jílovitá hlína. Dosud byla hradba z lomového zdiva odkryta v čp. 192 a 249/III na západní straně, v čp. 258, 259, 260/III a pod vozovkou dnešní Karmelitské ulice ppč. 1050 na jižní straně a na pozemcích zázemí kláštera (čp. 29–33/III) na východní straně města. Její šířka byla 1,92–2 m v areálu Thunovská a v čp. 249/III na západní straně města; na jižní straně 2,3 m (základové zdivo v čp. 260); na východní straně 1,8–1,9 m (zázemí kláštera u sv. Tomáše); a pod Lobkovickým palácem na Hradě, blízko napojení na hradní románskou hradbu, pouhých 1,5 metru. Základová spára hradby klesá po tesaných stupních. Na jižní straně, kde je svah povlnnější, jsou stupně delší než na strmém hradčanském svahu.¹²⁴ Základové zdivo je poměrně mělké (0,4–0,6 m, v čp. 249/III pak 0,8 m) bez ohledu na kvalitu úložných poměrů, proto bylo často založeno do svrchní části antropogenních stratifikací, a nikoli na geologický podklad. Předzáklad prokazatelně chybí hradbě v areálu Thunovská, naopak v čp. 249/III dosahuje šířky 0,2 m, v čp. 260/III se projevil jen na krátkém úseku na vnitřní straně. Líce lomové hradby jsou víceméně svislé, pouze vnitřní strana hradby v sondě S5 v zázemí kláštera se výrazně rozšiřuje odklonem 6° od svislice (obr. 49B). Nedosahuje takového odklonu jako oba pilíře s odklonem 12° na vnější, jižní stěně zdi stojící na rozhraní domů čp. 274 a 292/III v těsném západním sousedství věže johanitské komendy v čp. 289/III. Z uvedeného úseku – svislé stěny mezi dvěma pilíři – je znám pouze vnější povrch, chybí znalost jádra i šířky zdi, její interpretace jako přemyslovské hradební zdi je dle mého mínění pravděpodobná (opačný

121 V čp. 249/III je uvažováno o zapuštění hradby 13. století do mohutné opukové destrukce z 10. století, snad opevnění (PODLIŠKA/HAVRDA/KOVÁŘ 2003, 51). Ná vaznost některých úseků na dřevohliněné opevnění uvádí DRAGON (2002, 61).

122 Délka hradby cca 1 650 m zahrnuje i 320 m obvodu komendy (její Z, J a V strana). Po zpřesnění průběhu městské hradby na 1 330 m měří západní rameno přibližně 200 m, jižní 550 m (bez komendy) a východní 580 metrů.

123 Od severního líce severní zdi mladší stavební fáze brány.

124 V čp. 260/III má základová spára delší než 7 m jednotnou, k západu (proti svahu) plynule se nepatrně svažující úroveň, představující minimální délku jednoho stupně. Oproti tomu na západním svahu v areálu Thunovská čp. 192/III hradba nasedala na stupně dlouhé 2–2,5 m (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021, obr. 4).

názor RAZÍM 2020, 742). Původními výškovými parametry hradby nedisponujeme, nejvyšší fragment o výšce 8,15 m byl dokumentován v areálu Thunovská na západě města.

Raně gotická fortifikace využila a zapojila do svého systému i zeď stavěnou technologií typickou pro stavby románské, částečně dochovanou na východní straně města. Zeď s kvádřikovým lícem na vnitřní straně a z lomového řádkového zdíva na vnější straně se dochovala mezi severním koncem Pálffyovského paláce čp. 158/III a Feldovským domem na jižním konci Valdštejnského paláce čp. 17/III. Druhý úsek pak jižněji na terase Vojanových sadů a v čp. 58+61/III, k němu náleží i relikt v čp. 60/III a románská Juditina věž vedle mostu, která před kvádřikovou zeď předstupuje. Východní, nadzemní vnější stěnu kvádřikové zdi známe z Vojanových sadů jako stěnu z lomových kamenů kladených v řádcích. V čp. 58/III ji neznáme. Nevíme, do jaké míry můžeme pracovat s hypotézou, že románský Juditin most ústil do víceméně uzavřeného prostoru ze severu vymezeného tzv. palácem biskupského dvora, čelně ohraničeného kvádřikovou zdí v čp. 58+61/III, s věží v SZ koutě, a na JZ přibližně 23 m vysokou věží zvanou Juditinou. Stěny vymezující tento prostor by patrně byly esteticky pojaty, z kvádříků. V obou místech, kde je známa úroveň předzákladu z obou stran kvádřikové hradby, je prokázána vyšší úroveň na straně města a snížená vně hradby. Ve Vojanových sadech činí rozdíl 0,6 m, mezi čp. 58 a 60/III dokonce 1,55 m. Základové zdivo zde dosahovalo až do geologického podkladu, ačkoli v případě čp. 58 to znamenalo hloubku základu téměř 3 m a v čp. 60 hloubku 1,44 metru. V severním úseku výskytu hradby srovnání nemáme. Tam základ známe jen ze sondy XII v čp. 17/III, kde kvádřiková stěna nasedá na řádek opukových kamenů svisle zatlačených do hlíny a přikrytých silnou vrstvou malty, aniž bychom mohli vyloučit lokální anomálii.

Příkop byl nejlépe prozkoumán rovněž v areálu Thunovská, kde byl zbudován „v roce“ 1278 v místě příkopu staršího. Současně s příkopem na západní straně byl stavěn i ten na straně východní, nevíme však, zda i východní měl svého předchůdce či zda se zde jednalo o novostavbu. Západní příkop v prudkém svahu (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021, 106–117) měl opukou obezděné obě stěny výkopu do skály – kontreskarpa zdí širokou dole 0,6, nahoře 0,9 m; eskarpa zdí širokou v dolní polovině 1,1 m, v nejvyšším místě 1,9 m, což vytvořilo dostatečně široký základ pro stavbu parkánové zdi. Šířka příkopu činila v první fázi, již byl výkop do skály, u dna 6 m (10 loket; řez 75), v nejvyšším a nejširším místě 14,1+x m (řez 195). Ve druhé fázi, tj. po výstavbě obezdění, činila světlost příkopu mezi zdmi obezdívky u dna 4,44 m (7,5 loket), v nejširším místě 12,2+x metrů. Hloubka příkopu o něco přesahovala 5,4 m, dno příkopu nebylo dlážděno. Výraznější hloubka se nacházela před bránou pod mostem přes příkop v místě Zámeckých schodů, kde 10 m pod bránou ležela vyzděná koruna přepážky (obezděného uměle vytesaného terénního stupně) a v hloubce 14 m dno příkopu před čelem této zděné přepážky. Současně se západním příkopem budovaný příkop na východní straně hradu měl šířku také větší než 12,3 m, zeď obezdění eskarpy o síle 0,6–0,9 m, hloubku v místě Lobkovického paláce 5,6+x m a hloubku před vjezdem do hradu v blízkosti Černé věže 9,5 metru. Z letopisu víme, že stavba příkopu v roce 1278 pokračovala přes Opyš až k biskupskému dvoru. Drobný úsek příkopu odkrytý v zázemí augustiniánského kláštera u sv. Tomáše odpovídá představě příkopu s obezděnou eskarpou. Jak však byl řešen příkop v nivě, pod svahem terénního stupně, zůstává otázkou, neboť kvůli vysoké hladině spodní vody a velmi výrazným výškovým nárůstům nelze příkop zkoumat běžnými archeologickými postupy. Na jižní straně města mezi johanitskou komendou a osadou Obora vypadá příkop odlišně, chybí zde obezdění eskarpy. Jeho šířku nedovedeme stanovit, patrně se mohla pohybovat okolo 18 metrů, hloubka přesahovala 5,9 metru. Na rozdíl od poměrů na pražském pravobřeží zde kvůli svažitosti malostranského reliéfu nelze využívat a transponovat data na vzdálenosti větší než malé.

Prostor mezi hradbou a příkopem náležel ploše, která na západě města byla vymezena parkánovou zdí, dokládající na západní straně města existenci **parkánu**. Vnější okraj příkopu v areálu Thunovská ležel (v jediném měřitelném místě) ve vzdálenosti 26,3 metru od vnější stěny hradební zdi, prostor před hradbou se dělil mezi šířku příkopu (14,1+x nebo jinde 12,6+x m) a šířku parkánu (12,2–x nebo jinde 13,7–x m). Průběh hradby nebyl rovnoběžný s průběhem příkopu, proto šířka parkánu kolísala podle zalomení hradby i příkopu. Pochozí úroveň parkánu byla odstraněna. V jediném místě, kde se parkánová zeď zachovala (čp. 192/III), naopak tato úroveň zůstala pod dnem výzkumu, kam z bezpečnostních důvodů nemohlo být pokračováno. Jižně od Nerudovy ulice bylo výzkumem v čp. 249/III prokázáno, že příkop byl od hradby vzdálen více než 9,5 metru.

Na opačné straně města, na východě, není přítomnost parkánu explicitně potvrzena. Na východní straně hradu činí vzdálenost příkopu od románské hradby hradu 7–9 metrů, ovšem ani zde

se nedochoval výchozí povrch pro hloubení příkopu, takže skutečná šířka bude poněkud menší. Jediné místo na východní straně města, kde je možné rekonstruovat šířku (patrně **bermy**, je v okolí válcové věže za kostelem sv. Tomáše (výzkum 2066/12). Největší vzdálenost příkopu od rekonstruovaného průběhu hradby zde prochází skrz věž a činí 6,8 metru. V severním sousedství věže, v místě úskoku hrany příkopu k západu, činí 5 m, naopak v nejjižnějším zastiženém místě hrany příkopu, ve sklepech *plocha F* téhož výzkumu (obr. 46), činí 6,5+x metru. Příkop s obezděnou eskarpou je věži tak blízko, že na parkánovou hradbu, která by mohla na eskarpu navázat, nezbyvá prostor. Povrch bermy vedle věže, i v sousedním sklepech *plocha F*, vznikl bez další úpravy snížením původního povrchu geologického podkladu. Pokud budeme o něco severněji akceptovat profily vytvořené radarovým měřením na nádvoří před senátní sněmovnou v paláci čp. 17/III, pak by před hradbou v sousedství Písecké brány probíhal pás terénu (parkán/berma?) široký cca 13 metrů. Na jižní straně města je ve svažité, husté měšťanské zástavbě možnost rekonstruovat realie z poloviny 13. století velmi sporadická a jen s jistou mírou pravděpodobnosti. Protože zde chybí obezdění eskarpy, patrně zde parkán s parkánovou zdí nebyl aplikován. Podle údajů výzkumu v paláci čp. 259/III se dá uvažovat o šířce bermy mezi hradbou a příkopem okolo 9 metrů. Dosud poslední dokumentované místo, kde lze tento interval změřit, je mezi západní hradbou johanitské komendy vedle věže v čp. 289/III a hranou příkopu v čp. 292/III. Šířka terénu cca 15 m i zde nejspíše náleží bermě, neboť ani v čp. 292 nebyly nalezeny stopy po obezdění východní eskarpy.

Otázka **pohledu zvenčí** na příkop a vlastně na celý fortifikační pás je otevřená. Na západní straně města mezi hradem a Nerudovou ulicí převyšoval město i jeho opevnění dodnes zachovaný velký a vysoký blok skály, směrem k jihu uměle snížený. Patrně zasahoval ještě do jižní fronty Nerudovy ulice, kde je v místě čp. 244/III na konci 15. století v kupní smlouvě uvedena zahrádka na valu (HOLANOVÁ/KAŠIČKA 1969, 1, 20). Ve zkoumané části dnešní zahrady čp. 192/III je pata skalního bloku vzdálena zmíněných 26,3 m od hradby, vzdálenost východní parcelní hranice domu čp. 244/III (resp. zmíněného valu) od linie hradby činí 24 metrů. Na západní straně hradu a města měla fortifikace složitější strukturu než jen hradbu, parkán a příkop pod skalním blokem. Pás opevnění byl na západní straně skály rozšířen o další, dle ikonografie mohutný příkop zmíněný k roku 1278, vedoucí od potoka Brusnice k osadě Obora (FRB II, 301).¹²⁵ Jak uchopit západovýchodní masivní zeď na jihozápadním nároží města, dokumentovanou pod domy čp. 305–309/III v severní frontě Břetislavovy ulice ve vzdálenosti 61 m od rekonstruované linie jižní městské hradby, nevím.¹²⁶ Stejně tak interpretovat kresbu východního opevnění města v *Schedelově kronice* (obr. 60), s dvojitou hradbou (městskou a vnější hradební zdí) a příkopem uprostřed, také bude otázkou budoucích výzkumů.

Dosavadní bádání pracuje s představou, že se do města vcházelo třemi hlavními **branami**: Píseckou na východě, Újezdskou na jihu a Strahovskou na západě.¹²⁷ Všechny tři představovaly podle ikonografie průjezdné hranolové věže. Hmotné pozůstatky byly dosud odkryty jen u Újezdské brány, s vnějšími rozměry 15 × 15 loket (= strana 8,87 m) a s vnitřními rozměry 5,8 × cca 5,1 m, s tím, že šířka portálu byla rekonstruována jako maximálně 3,6 m (6 loket). Tyto hlavní brány mělo doplňovat několik branek/forten umožňujících průchod pěším osobám, známých z mladších archivních zpráv. Jako fortna byla označena brána v kvádrkové hradbě v Pálffyovském paláci čp. 158/III, v Letenské ulici vedle augustiniánského kláštera u sv. Tomáše a v Saské ulici v jižním sousedství mostu – všechny ve směru od východu. Do brány v čp. 158/III směřovala dlouho používaná série kameny dlážděných vozovek, sloužících do 2. poloviny 13. století pro pohyb vozů. Také vnitřní šířka mladší fáze brány v Letenské ulici 4,5 m¹²⁸ i situování brány v Saské ulici na cestě od brodu a od kovářny předpokládá, že byly stavěny pro průjezd vozů, nikoli pro pouhý průchod pěších. Vývoj a funkčnost všech těchto tří tzv. fortén byly limitovány nárůsty terénu a změnami a navyšováním pochozích úrovní vlivem vltavských náplav. U brány v čp. 158/III zanikla přístupová cesta převrstvením mocným nánosem povodňového náplavu, u zbylých dvou bran se navyšováním okolního povrchu snižovala výška portálu, která nakonec nejspíše pro průjezd vozů už nepostačovala. Jestliže pomineme vjezd do komendy johanitů, byla na jižní straně města v provozu vedle Újezdské brány také tzv. fortna v dnešním paláci čp. 259/III,

125 Poznání tohoto příkopu je více než fragmentární, a to pouze v oblasti hradu. Pražské pracoviště NPÚ k němu nezískalo žádné terénní informace. Při analýze opevnění města ho kvůli absenci dat nezohledňují.

126 Patrně je pouhou náhodou, že délka 61 metrů přesně odpovídá dvěma provazcům pražské míry k roku 1400 (1 provazec pražské míry = 52 českých loket = 30,75 m; HLAVÁČEK/KAŠPAR/NOVÝ 2002, 171).

127 Propojení města s hradem zde není řešeno, stejně jako raně gotické předpolí Juditina mostu, k němuž, často ve spojení s biskupským dvorem, existuje poměrně obsáhlá literatura.

128 Severní zeď starší fáze brány pod Letenskou ulicí se nedochovala.

Obr. 60. Vyobrazení Prahy z roku 1493 se zvýrazněným východním opevněním města na hradním svahu (Schedel 1493, CCXXX).

zvaná V koutě. Výše v textu je zdůvodněno, proč do roku 1700 její šířka cca 3,7 m odpovídala parametrům brány. Takřka stejnou světlost – 3,6 m = 6 loket (při patě mezi odrazníky 3,3 m) – má portál nedávno objevené Valentinské brány ve východním opevnění Starého města pražského z 2. poloviny 13. století (DRAGOUN/PODLISKA/STAREC 2019, 31). Také vzdálenost nároží (nejspíše světlost východního portálu) branské věže objevené v areálu Thunovská čp. 192/III (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021, 101) jako součásti západního ramene opevnění činí 3,6 m (6 loket = přesně 3,55 m), stejnou světlost jsme rekonstruovali pro portály Újezdské brány. K branské věži poskytl archeologický výzkum Thunovská informaci o tloušťce boční severní zdi 3 lokte (1,8 m) a o pravděpodobných vnějších rozměrech půdorysu 12 × 12 loket (7,1 m). Podobu brány na horním konci Zámeckých schodů, sloužící pěším a jezdcům pro spojení města a hradu, z ikonografických pramenů neznáme; prostor pod padacím mostem na západě doplňující (nejspíše) dvouobloukový most přes příkop však bránu vyžaduje. Mohu konstatovat, že mezi průchody hradbou není registrován žádný, který by v době své stavby odpovídal představě fortny/branky pouze pro pěší. Všechny zmíněných 9 průchodů mělo původně parametry městských bran pro průjezd vozů, nebyly však všechny v provozu současně. Brány měly boční zdivo silnější než věže johanitské komendy.¹²⁹

Sporadické údaje k **předbraní** jsou známy jen u tří bran. Do brány na Zámeckých schodech se vjíždělo přes kamenný můstek a padací most v celkové délce 18 m (v případě dvouobloukového můstku). Z Újezdské brány vedl opukový most, který musel překonat délku větší než 22 m,¹³⁰ a z mostu vedoucího ze Strahovské brány byly zastiženy (patrně) fragmenty zábradlí v celkové délce 27 metrů. Hloubku příkopu před bránou jsme zjistili na horním konci Zámeckých schodů u západní strany hradu, kde dosahovala 10 m na lokálně dlážděné dno příkopu a jižně vedle svislé stěny 14 m na dno. Na opačné, východní straně hradu byla nově odečtena hloubka Přemyslova obezděného příkopu na severní straně Černé věže (v té době již brány bývalé) 9,5 metru.¹³¹

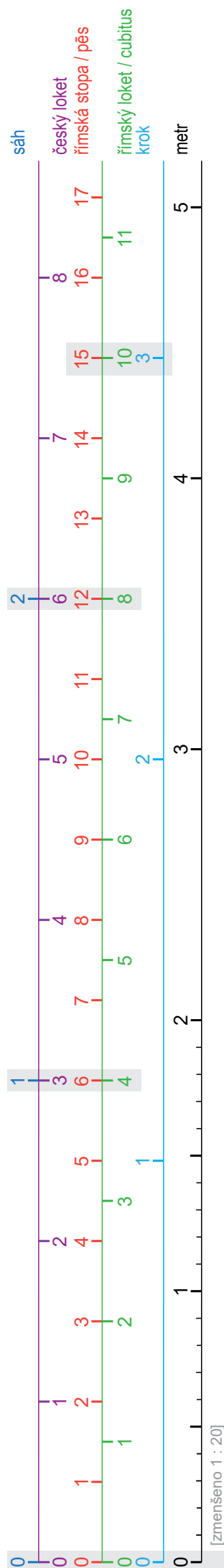
Metrologie

Po výtce, že ve společných pracích s Martinem Müllerem jsme se při geometrických analýzách románských a předrománských staveb zaměřili na používání míry český loket, což má být závadějící, jsem M. Müllera požádala o reakci na názor, že český loket byl délkovou obchodní mírou platnou až od oficiálního zavedení v roce 1268, zatímco ve stavitelství se používaly míry římské (antické). O praktických důvodech, proč ve svých pracích používáme pro zjednodušení právě loket jako měrnou jednotku, a nikoli antickou římskou stopu, jsme psali (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2015, 5). Tím hlavním důvodem je jeho velikost (čím větší jednotka, tím je průkaznější, pokud se jedná o celé míry). Při zavedení míry českého lokte (dále **č.l.**) Přemysl Otakar II. ve 2. polovině

¹²⁹ Známe sílu bočních stěn u brány z 50. let 13. století v čp. 192/III (archeologicky: 1,8 m = 3 lokte), Strahovské brány (archivní zdroje: 5,5 loket = 3,3 m) a Újezdské brány (pasportizace: 1,9 m). Neznáme sílu bočních zdí u Písecké brány a bran v Letenské, v Saské a V koutě, brána v čp. 158 mohla být kulisová. U dvou bran – johanitské komendy proti bazilice Panny Marie pod řetězem a brány na most – neznáme ani jejich přesnější lokalizaci.

¹³⁰ Vzdálenost výplně příkopu v nárožním domě čp. 372/III.

¹³¹ Stavebně složitý byl patrně příjezd do brány Písecké. Pokud počítáme s její délkou cca 8 m (podle brány Újezdské) od vřetenového schodiště dochovaného ve Valdštejnském paláci k východu, pak mezi hranou příkopu a východní stěnou brány byl prostor cca 5 m, za nímž musel následovat most do nivy dlouhý tak, aby překročil široký příkop a aby byla jeho šikmá vozovka sjízdná.

13. století navázal na určitou tradici, jejíž otisky, jak se nám jeví, nacházíme nejen v 11. století (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2020, např. 41–43, 157, 161), nýbrž až do 10. století (IBIDEM, např. 266, 413). Dle autorů příručky (HLAVÁČEK/KAŠPAR/NOVÝ 2002, 162) je č.l. v celé Evropě metricky výjimečný, neboť vždy odpovídal dvěma římským stopám a vypovídá kompatibilitou s antickými mírami o své starobylosti. Předpokládáme, že v době horlivého zakládání měst si příchozí noví obyvatelé z nejrůznějších německých oblastí přinášeli své zvyky i sobě obvyklé měrné jednotky, a pro fungování státu tak bylo zapotřebí zavést pořádek a míry sjednotit. Nepřekvapí, že jako délkovou měrnou jednotku český král zvolil tu, o níž můžeme prohlásit, že v českých zemích ona (č.l.) nebo její přesná polovina (římská stopa) byla jednotkou již delší dobu používanou.

Po čase věnovaném zajímavému a podnětnému názoru dospěl M. Müller k následujícím zjištěním. Nelze vyloučit, že se před uzákoněním českého lokte jako závazné míry v roce 1268 využívaly i jiné délkové míry římské délkové soustavy, protože antický systém délkových měr je matematicky dokonale provázán, byť na první ani druhý pohled není propojení jednotek patrné. Důkazem tohoto tvrzení je fakt, že délka **20 římských loket cubitus** (8,88 m) = **5 sáhů** = **6 kroků** = **30 stop pēs** = **120 dlaní palmus** = **480 palců digitus**. Tato délka současně představuje **15 českých loket**. Protože všechny hodnoty tohoto konkrétního převodu jsou v celých mírách beze zbytku, nelze jednoznačně určit, v jakých jednotkách bylo měřeno. Podobně i u jiných hodnot českého či římského lokte (obr. 61). Jedná se totiž o kompaktní systém umožňující počítat v celých mírách volbou různých jednotek navzájem matematicky provázaných. Nám, pohybujícím se v metrické soustavě, kde z jediné základní jednotky metr jsou všechny jeho násobky a díly odvozeny na základě desítkového systému, je soustava antických měr myšlenkově natolik vzdálena, že si její praktické využití jen stěží dokážeme představit.

Je možné, že plynulou orientaci v převodech délkových měr běžně zvládali jen vybraní příslušníci intelektuálních elit – specialisté v technických oborech. Loňského roku jsme upozornili na rozpor v rozměrech příkopu na západní straně města mezi soudobým záznamem kronikáře a reálnými rozměry odkrytými archeologickým výzkumem (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021, 116sq.). K příkopu z roku 1278 uvádí letopisec šířku 40 loket a hloubku 50 loket (*cubitorum*). V přepočtu na metry údaje představují šířku ($40 \times 0,5914$) 23,7 m při českých a 17,8 m při římských loktech ($40 \times 0,444$); hloubku 29,57 m v českých a 22,2 m v římských loktech. Mezi soudobým záznamem a reálnými rozměry se tak objevil velký rozpor. Údaje blízké realitě poskytla možnost, že kronikář mohl rozměry 40 a 50 loket mínit v římských stopách: šířku $40 \times 0,296 = 11,8$ m (v řezu 195 dochováno blízko původního povrchu 12,2 m) a hloubku $50 \times 0,296 = 14,8$ metru (rekonstrukce hloubky od paty brány před můstkem až po vyzděné dno příkopu u jižní stěny přepážky činí právě 14 m).

stopa pēs	(m)	loket římský cubitus	krok	sáh	loket český
1	0,296				0,5
2	0,591				1
3	0,888	2			1,5
4	1,184				2
5	1,48		1		2,5
6	1,776	4		1	3
7	2,072				3,5
8	2,368				4
9	2,664	6			4,5
10	2,96		2		5
11	3,256				5,5
12	3,552	8		2	6
13	3,848				6,5
14	4,144				7
15	4,44	10	3		7,5
16	4,736				8
17	5,032				8,5
18	5,328	12		3	9
19	5,624				9,5
20	5,92		4		10

loket římský cubitus	(m)	stopa pēs	krok	sáh	loket český
1	0,444	1,5			
2	0,888	3			1,5
3	1,332	4,5			
4	1,776	6		1	3
5	2,22	7,5	1,5		
6	2,664	9			4,5
7	3,108	10,5			
8	3,552	12		2	6
9	3,996	13,5			
10	4,44	15	3		7,5
11	4,884	16,5			
12	5,328	18		3	9
13	5,772	19,5			
14	6,216	21			10,5
15	6,66	22,5	4,5		
16	7,104	24		4	12
17	7,548	25,5			
18	7,992	27			13,5
19	8,436	28,5			
20	8,88	30	6	5	15

Obr. 61. Systém délkových jednotek antických (řeckých a římských) s českým loktem (rozměry dle HLAVÁČEK/KAŠPAR/NOVÝ 2002, 170sq.). Jejich matematický vztah a převodní systém v grafickém zobrazení a v tabulkové formě (M. Müller).

Periodizace

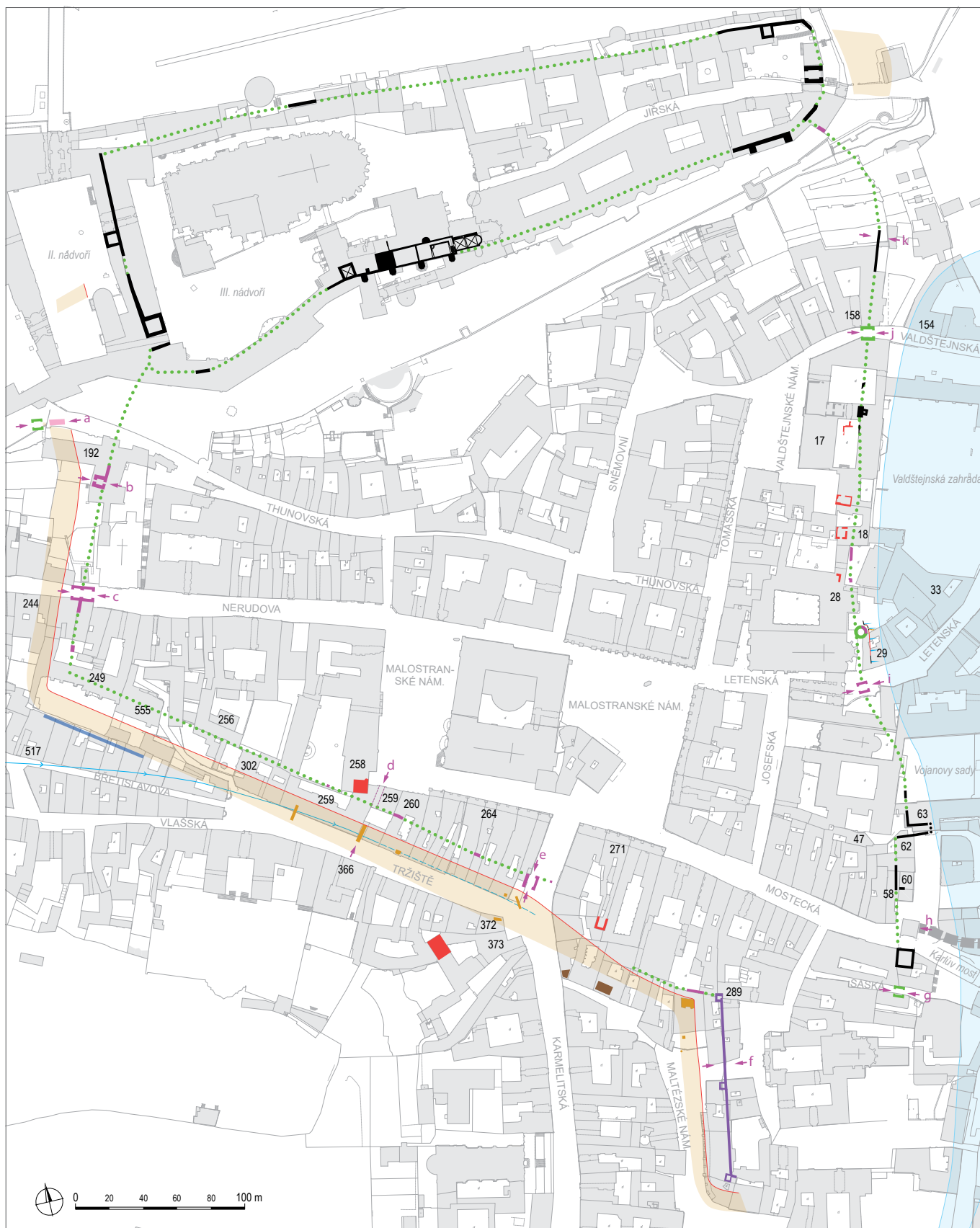
Ojedinelé písemné zmínky o úpravě raně gotické malostranské fortifikace, vzácné případy stratifikace někde vertikální, jinde horizontální a nejednotnost stavební podoby dokládají periodizaci v opevnění Nového města pod hradem Pražským. Impulz k výstavbě kamenné pevnosti dal Václav I. roku 1253, když nechal opevnit biskupský dvůr náspy a baštami a johanitskou komendu náspem, zdí a baštami. Současně byla dokončována stavba opevnění Většího (Starého) města pražského hradbou podél řeky.¹³² Přemysl Otakar II. v roce 1257 vytvořil na Malé Straně podmínky pro založení institucionalizovaného města a podle časové posloupnosti lze předpokládat, že stavební hutě plynule přešly ze staroměstského na malostranský břeh, kde ve stavbě opevnění pokračovaly. Ke konci 50. let byla budována hradba z lomového zdiva na jižní a západní straně města spolu s příkopem a bermou širokou okolo 10 metrů. Stěny příkopu zůstaly neobezděny, s parkánovou hradbou se pro onu dobu nepočítalo. Zda byl budován i příkop na straně východní, nevíme.

V 70. letech prošlo malostranské opevnění výraznou obnovou, která byla na západní a východní straně města v roce 1278 dokončena. Zda měla pokračovat i na jižní straně města, nelze říci, králova smrt eventuální plány zhatila. Nejnapadnější změnou nejspíše byly obezděné příkopy, jejichž rozměry zaujaly i letopisce. Na západě města došlo k výraznější změně i stavbou parkánu a přeložením komunikace vedoucí do prostoru před hradem – zanikla brána nově objevená archeologickým výzkumem v čp. 192/III a její funkci převzala nová brána s padacím mostem na Zámeckých schodech. Nejpozději v této době také zanikla na východní straně města funkce brány v dnešním Pálffyovském paláci, jež se stala fortnou, zatímco nadále až do 17. století se projíždělo bránou Píseckou v nedaleké Valdštejnské ulici. Dataci vzniku Písecké brány nedokážeme přesně určit, stejně jako brány Újezdské v jižní hradbě města, kde v její blízkosti přetrvávala brána v dnešním čp. 259/III (V koutě) se starou mladohradištní tradicí. Obezdní eskarpy umožnilo vztyčení parkánové hradby, kterou se podařilo na západní straně prokázat; parkán na východní straně města dosud doložit nemůžeme. Při obezdívání eskarpy východního příkopu od Brusky k biskupskému dvoru byl v 70. letech 13. století upraven pás bermy podél vnější stěny východní hradby, prokázána je tato úprava jak před hradbou lomovou za kostelem sv. Tomáše, tak před hradbou kvádríkovou ve Vojanových sadech. Východně od chóru kostela sv. Tomáše, nedaleko brány v Letenské ulici, byla do opevnění zapojena na bermě stojící válcová věž, starší než úprava bermy v 70. letech. Věž z rádkového lomového zdiva měla patrně dvě fáze výstavby, ale zda pochází z 50. let nebo je starší, se zjistit nepodařilo. Úsek východní městské hradby z lomového zdiva v sousedství augustiniánského kláštera u sv. Tomáše dokládá lokální raně gotickou přestavbu kvádríkové městské zdi, o níž bude řeč níže.

Kdy došlo k zesílení obrany Újezdské brány, není zřejmé. „Na straně do města zřejmě otevřená“ věž odkrytá v čp. 271/III směřuje úvahy do 1. poloviny 14. století (LÍBAL 1964, 22). Hradební zeď z 50. let 13. století pod dnešní vozovkou Karmelitské ulice podlehlá razantní přestavbě, která mohla proběhnout v 70. letech, ale i později (obr. 12D). Ke stáří stavby v čp. 373/III později využívané jako vinný lis, jež by mohla být součástí fortifikace, a zdi s cimbuřím v jejím okolí (obr. 19) se vyjádřit nelze. Totéž platí i o zdi se dvěma pilíři na rozhraní parcel domů čp. 274 a 292/III, ve (velmi) těsném západním sousedství věže johanitské komendy v čp. 289/III. Nejspíše je pozůstatkem opevnění (opačný názor RAZÍM 2020, 742 obr. 57, 752 pozn. 102), a v tom případě by pro ni zatím platilo jen datum *ante quem* polovina 14. století. Naproti tomu je dobře datována zeď na prostranství ppč. 1045 (obr. 45: E) v sousedství Karlova mostu, postavená roku 1310 Jindřichem z Lipé jako hradba jeho dobře opevněného „hradu“ (FRB IV, 131). Neznáme její časovou souvislost se strukturou v čp. 56/III interpretovanou jako jižní opevnění Juditiny věže s rohovou baštou dovnitř otevřenou (obr. 45: H). Stejně jako věž v čp. 271/III i bašta/věž v čp. 56/III se řadí svým typem do 14. století a mohla by naznačovat po zániku „hradu“ pána z Lipé potřebné zesílení slabého místa ochrany mostu, na které Jindřich z Lipé poukázal.

Ukončení pásu opevnění vnější hradbou je zatím pracovní hypotézou inspirovanou dřevorytem z roku 1493, na němž lze identifikovat pro východní stranu města strukturu nejasného stáří sestávající z hlavní hradby, příkopu a vnější hradby. Nevylučuji, že vnější hradba by mohla souviset až s výrazným zdokonalením obrany východního konce hradu za Vladislava II. Jagellonského. Podobnou zeď v severních domech Břetislavovy ulice nedaleko JZ nároží hradeb nelze datovat přesněji než *ante quem* 1591, kdy, podle pasportu, město koupilo zdejší zahradu a rozparcelovalo ji na stavební parcely, ovšem po polovině 14. století a posunu městského opevnění k jihu by výstavba vnější hradby uvnitř města již sotva dávala smysl.

132 K roku 1253 „zděno jest město Pražské proti půlnoci a západu“ (FRB II – LET. ČES., 290).

Obr. 62. Celkový plán opevnění levobřežní pevnosti zahrnující Pražský hrad, Nové město pod hradem Pražským (Malá Strana) a komendu johanitů v závěru panování krále Přemysla Otakara II. (1253–1278). **Fialové** – prokázané zděné konstrukce raně gotické hradby (50. a 70. léta 13. století); **ružové** – most přes příkop na dnešních Zámeckých schodech; **černě** – úseky budované románskou technologií, starší než polovina 13. století; **zeleně** – rekonstrukce průběhu hlavní hradby; **světle okrově** – návrh průběhu příkopu; **tmavě modře** – hypotetická vnější hradba; **červené obrysy** mezi čp. 17 a 28/III – gotické domy a podél nich hradební ulička; **hnědě** – plochy mimo vnější okraj příkopu; **světle modře** – Malostranský potok. **Brány:** detekované (**fialové**), rekonstruované (**zeleně**); **a** – na Zámeckých schodech, **b** – v čp. 192/III, **c** – Strahovská v Nerudově ulici, **d** – V koutě (v čp. 259/III), **e** – Újezdská v Karmelitské ulici, **f** – vstup do komendy, **g** – v Saské ulici, **h** – od Juditina mostu, **i** – v Letenské ulici, **j** – Písecká ve Valdštejnské ulici, **k** – románská v čp. 158/III; průchody označeny šipkami (J. Čiháková, S. Babuškova).

Hlavní **hradba na východní straně města** se svou stavební podobou hradby s kvádřikovým lícem na straně města od úseků hradební zdi na západním a jižním obvodu města zásadně liší. Zatímco k východnímu příkopu můžeme použít písemný údaj vztahující se k roku 1278 a k určení doby používání bermy podél příkopu slouží keramické zlomky z 2. poloviny 13. století, názor na datování východní hlavní hradby prodělává dlouhodobý vývoj. Po první krátké indiferentní informaci o objevu v čp. 17/III (KUBIČEK 1954) další úsek kvádřikové hradební zdi registroval v čp. 58/III V. Píša a konstatoval její souvislost s menší mosteckou věží zv. Juditinou. Tu interpretoval jako „součást opevnění hradu a podhradí v době, kdy Soběslav modernizoval svoje sídlo a dal postavit též známou Černou věž při východní straně Hradu. Mostecká věž by tehdy ovšem byla postavena k dřevěnému mostu.“ (PÍŠA 1966, 59). Převážil však názor D. Líbala, že 2 m silná hradba s kvádřikovým obkladem, odkrytá na 1. nádvoří Valdštejnského paláce (čp. 17/III), je dokladem používání románské technologie stavění hradebních zdí ještě za Přemysla Otakara II. (LÍBAL 1983, 184).¹³³ Ještě v letech 1994 (VARHANÍK/ZAVŘEL 1994, 151) a 2003 bylo akceptováno pro vznik kvádřikové hradby jen o několik let starší vročení do roku 1253, které bylo posuzováno jako první fáze výstavby opevnění (PODLISKA/HAVERDA/KOVÁŘ 2003, 51). Jestliže pracuji s premisou, že stavební hutě dokončující stavbu opevnění Starého města pražského plynule přecházely v 50. letech 13. století ze staroměstského na malostranský břeh, kde před rokem 1253 zahájily stavbu levobřežní fortifikace, pak stavební podoba staroměstské hradby z lomového zdiva vylučuje dataci malostranské kvádřikové hradby do doby po roce cca 1230, kdy výstavba staroměstského opevnění nejspíše začala.¹³⁴

V současnosti jsou evidovány paralely v rozměrech Juditiny věže u mostu a Černé věže na hradě (VESELÝ/PATRŇ 2008; VESELÝ 2018), u nichž románské stáří není rozporováno. Již byla také publikována podobnost v parametrech a v použití architektonického prvku z červeného pískovce v patě klenby u brány v Pálffyovském paláci¹³⁵ a v průjezdu Černé věže (DRAGOUN 2002, 61; ČIHÁKOVÁ 2009, obr. 32). Nově lze upozornit na dvě čtverhranné věžice stavebně provázané s románskou hradbou na východním konci hradu (poprvé DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 31) a jejich podobnost s věžicí ve Valdštejnském paláci čp. 17/III.¹³⁶ Je zřejmé, že malostranská kvádřiková zeď disponuje vícero styčnými body s románskou hradbou hradu. Kvádřiková hradba nemůže pocházet z doby Soběslava I. (1125–1140), jak míní V. Píša, neboť Soběslav stavbu zděného opevnění hradu zahájil teprve v roce 1135, a zažil tak jen její počátky. Hubert Ječný ji spojuje s králem Vladislavem I. a s jeho zkušenostmi s ochranou evropských i maloasijských měst, kterých nabyl na válečných i křížáckých výpravách (JEČNÝ 2007, 319sq.). Při předpokládaném postupu stavby hradního opevnění od západu k východu byl úsek se čtverhrannými věžicemi pod Lobkovickým palácem budován jako jeden z posledních. Výstavba hradního opevnění se protáhla, za dokončení výstavby románského hradu bývá považován rok 1185 (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 35), 13 let po smrti krále Vladislava I. a minimálně tolik let od zprovoznění Juditina mostu. Dle mého mínění krátce po stavbě východního konce hradního opevnění byla mezi Černou věží hradu a Juditinou věží u řeky postavena i kvádřiková hradba, která mohla dělat důstojné pozadí ambicióznímu mostnímu dílu. Tento názor však není obecně sdílen (cf. naposled RAZÍM 2020, 738).

Kvádřiková zeď východního ramene opevnění je sporná nejen z hlediska stáří, ale i funkce. Osobně ji interpretuji jako hradební zeď. Oproti tomu podle V. Razíma útržky hypotetické románské hradby mohou představovat pozůstatky podhradní zástavby, zakomponované a druhotně využitě v gotické městské hradbě (RAZÍM 2020, 738).¹³⁷ Šířka zdi a chybějící otvory nepodporují interpretaci obytné stavby. Souvislost zdi s bránou v čp. 158/III a se sérií kamenných cest od 10. do 2. poloviny 13. století do brány směřujících, doložených na severním konci pozemku čp. 154/III, nepodporuje myšlenku pouhého ohrazení dvorce.

Zcela bezradní se můžeme cítit při hledání souvislosti pro oboustranně kvádřikovou zeď v bloku Maltézské náměstí–Mostecká na rozhraní pozemků mezi čp. 292 a 274/III, která byla předchůdkyní dodnes stojící gotické zdi se dvěma pilíři, někdy interpretované jako přemyslovská

133 E. Janská nález hradby na nádvoří Valdštejnského paláce čp. 17/III uvádí (JANSKÁ 1973, 51sq.), podle A. KUBIČKA (1954) zmiňuje jeho souvislost s nálezem v čp. 18/III a v čp. 158/III, ale k chronologii se nevyjadřuje.

134 U zděných domů a paláců mohla románská stavební technologie na Starém městě pražském ve 13. století přežívat, dle současného názoru se obě technologie zdění – s kvádřikovým i lomovým lícem – v průběhu 1. poloviny 13. století prolínaly. Na stavbě staroměstského opevnění s královským investorem, která měla zcela jiný provoz, náklady a lhůty, se však nejspíše podílely specializované stavební hutě s jinou tradicí, které románský způsob zdění již nepoužily.

135 Foto nároží s římsou z červeného pískovce viz DRAGOUN 2002, 61.

136 T. Durdík a P. Chotěbor citují D. Menclovou, že „správně poukázala na francouzské genetické souvislosti věžic, které jsou ve střední Evropě neobvyklým, zjevně importovaným fortifikačním článkem“ (DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999, 34).

137 Případ zdi s kombinací kvádřikového zdiva pro interiérovou a lomového zdiva pro exteriér je pro středověkou Prahu zcela výjimečný. Jiný takový případ nezná ani Zdeněk Dragoun, ani Michal Tryml, ani Miroslav Kovář či Matouš Semerád. Všem jmenovaným za konzultaci děkuji.

hradba.¹³⁸ Její výskyt by mohl stvrzovat názor K. Benešovské, že „by bylo logické, že s výstavbou velkých církevních komplexů (komenda johanitů, premonstrátský klášter na Strahově, dvůr pražského biskupa) již souviselo i předpokládané románské opevnění celého podhradí“ (BENEŠOVSKÁ 1999, 28).¹³⁹

Východní kvádríkovou zeď pokládám za 1. fázi výstavby kamenné městské hradby. Nejspíše vznikla v době vlády silného panovníka, což nebylo období zvýšených výdajů v době sporů mezi rychle se střídajícími nástupci krále Vladislava (tj. v době 1172–1197). Předpokládám její stavbu až po ukončení opevňování hradu (je přijímáno cca 1185), ale v takové časové blízkosti, aby ještě byla aktuální estetická a technologická podobnost románských věžic na hradě a v čp. 17/III a zejména Černé a Juditiny věže. Více než král Vladislav by tak v naznačené časové lince jako stavebník východní hradby vyhovoval Přemysl I. (1197–1230). Nevylučuji, že on by nepojímal východní hradbu za kulisu kamennému mostu, jak by přicházelo v úvahu u Vladislava II., nýbrž za počátek širšího, avšak nedokončeného stavebního počínu. Tím mohlo být plánované ohrazení levobřežního „protoměsta“. Plány mohla změnit zvyšující se koncentrace zámožných obyvatel na pravobřeží, navýšená i v důsledku bojů o trůn, která by obrátila panovníkovy priority.¹⁴⁰ Přemysl I. by tak byl tvůrcem podmínek pro stavbu a koncepcí pražského opevnění a Václav I. jejím realizátorem. Na levobřeží se opevňovací práce vrátily až „v roce 1253“, kdy byla ukončena 2. fáze výstavby opevněním komendy a biskupského dvora. Po dokončení staroměstského opevnění následovala rozsáhlá 3. fáze (v 50. letech) – opevnění nově lokovaného města cca 1257 – a ve 4. fázi jeho zdokonalení parkánem a obezděním příkopů, dokončené v roce 1278. V 5. fázi pak probíhalo jeho další vylepšování, zejména při válkách po roce 1306.

Po polovině 13. století představoval sídelní hrad Přemysla Otakara II. s jeho podhradím kompaktní pevnost. Přestavba jejího opevnění v 70. letech byla podstatně širšího rozsahu, než by se mohlo ze slov kronikáře zdát. Jen nejnápadnější z akcí – zřízení čtyř nových příkopů a vyzdění dvou z nich – byla v dynamickém terénu náročným inženýrským dílem, k jehož realizaci byly vynaloženy z našeho pohledu obrovské lidské a materiální zdroje. Zejména pokud budeme částečně akceptovat kronikářův údaj, že všechny západní příkopy spolu s příkopem východním vznikly v jednom roce – i ve třech či čtyřech letech by se jednalo o heroický výkon. Vzhledem k rozsahu opevnění, podle písemné zprávy i rychlosti provedení a úspěšné realizaci v náročném strmém terénu nepočítám s místním technickým vedením stavby, nýbrž s účastí zkušených, dnes bychom řekli zahraničních inženýrů. Je zřejmé, že i právě nastíněný obraz není konečný a časem bude podroben konfrontaci s nově objevenými nálezy.

Z pohledu pracovníka na poli ochrany historického kulturního dědictví je vedlejším přínosem bádání nad raně gotickou fortifikací Nového města pod hradem Pražským konstatování, že počet případů dochování vrcholně středověkých situací v běžné měšťanské zástavbě v této centrální části Malé Strany je velmi omezen. Nízká pravděpodobnost „přežití“ je alarmující a vyžaduje zvýšenou zodpovědnost při realizaci archeologických a v nedávné současnosti zcela opomíjených stavebněhistorických výzkumů v této oblasti. Při formulování příspěvku jsem opět musela vzdát úctu velkolepému dílu pasportizace jednotlivých staveb Pražské památkové rezervace, která dala solidní základ pro další posun poznávání. Třebaže interpretace jsou poplatné tehdejšímu stavu poznání a konkrétně v tématu opevnění již jsou některé názory antikvovány, pasportizace poskytla východisko k dalším diskusím, porozumění dílčím i širším souvislostem a odrazový můstek pro další bádání.

138 Na rozdíl od východní hradby má románská zeď v čp. 292/III oba líce z kvádríků. Je otázkou, jestli nehrálo roli umístění zdi, která na jižní straně města není orientována vůči nepříteli, jako je tomu na východní straně města, nýbrž její vnější líc směřuje do předměstské zástavby, s největší pravděpodobností do johanitského areálu.

139 Pro úplnost dlužno zmínit, že v českých městech se vyskytuje ještě jeden případ zdi z románských kvádríků, kde šířka zdi 1,8 m a lokalizace jejích fragmentů zavdávají některým badatelům podnět k úvaze, že se jedná o městskou hradbu (sporné) první lokace mezi lety 1219–1228 (KOTYZA/TOMAS 1995). Nálezy jsou z města Litoměřice, v té době velmi významného, které bylo odvolacím městem pro města založená na magdeburském právu, včetně Malé Strany. Na základovou plotnu o šířce 2,3 m tvořenou velkými, hrubě opracovanými bloky opuky, byly vystavěny obě lícni zdi z menších opukových kvádríků pospojovaných tvrdou vápennou maltou a prostor mezi nimi byl vyplněn hrubými, málo opracovanými opukovými kameny a zalit maltou (naposled KOTYZA ET AL. 2022, 137). Interpretace zdi a její ověření je úkolem do budoucna. Kamenné plotny v základových partiích nejsou součástí běžného stavebního postupu. Jeden případ je znám také z Prahy. V mladším románském kostele sv. Jana Křtitele Na Zábřadlích (centrále) byly na exponovaných místech (nároží a kouty) aplikovány břidlicové desky, z nich největší měly rozměry 0,7 × 0,9 × 0,1 m a 0,8 × 1 × 0,1 m. Byly použity i 2 desky na sobě. Na rozdíl od Litoměřic desky nenahrazovaly základové zdivo, nýbrž byly položeny na korunu základu, na rozhraní základového a nadzemního zdiva (PODLISKA 2002).

140 Odchod na staroměstský břeh mohl urychlit např. i pětiměsíční obléhání Pražského hradu vojskem biskupa Jindřicha Břetislava v roce 1193.

PRAMENY

- BRATRŠOVSKÁ 1976 — Dana BRATRŠOVSKÁ: Praha 1-Malá Strana, Valdštejnská ul. čp. 154/III (Kolovratský palác) : Terénní dokumentace k stavebně-historickému výzkumu PÚPP č. XL-5 (nově 1976/40-05). Praha 1976, rukopis. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, odbor archeologie.
- ČIHÁKOVÁ 1996 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Praha 1-Malá Strana, Tržiště čp. 259/III : nálezová zpráva o výzkumu 12/93 PÚPP. Praha 1996, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 6053/96.
- ČIHÁKOVÁ 2000a — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Praha 1-Malá Strana, Valdštejnské nám. čp. 17/III : nálezová zpráva o archeologickém výzkumu PÚPP 23/99 (sondy XI + XII). Praha 2000, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 10084/00.
- ČIHÁKOVÁ 2001b — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Praha 1-Malá Strana, Valdštejnská čp. 154/III (Kolovratský palác) + Valdštejnské náměstí čp. 17/III – sonda X : nálezová zpráva o výzkumu v severovýchodním předhradí 4/99 + 17/97 (sonda X) PÚPP. Praha 2001, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 5279/01.
- ČIHÁKOVÁ 2010 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Praha 1-Malá Strana, Mostecká p. p. č. 1035 : nálezová zpráva o výzkumu NPÚ v hl. m. Praze č. 26/97. Praha 2010, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. TX-2012-2298.
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2012 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Záchranný archeologický výzkum Praha 1-Malá Strana, Letenská čp. 28–33/III : výzkum NPÚ ÚOP v hl. m. Praze č. 2006/12 : Zpráva pro investora. Praha 2012, rukopis. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, odbor archeologie.
- ČIHÁKOVÁ/TRYML 2006 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Michal TRYML: Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí p. p. č. 993 před čp. 258/III : nálezová zpráva o výzkumu 9/91 PÚPP. Praha 2006, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 10882/06.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998a — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Praha-1 Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 266/III : nálezová zpráva o výzkumu 22/97 PÚPP. Praha 1998, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 4296/98.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1999 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu Praha 1-Malá Strana, Dražického náměstí čp. 62/III : výzkum Pražského ústavu památkové péče č. 16/98. Praha 1999, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 2615/99.
- FRB II – LET. ČES. — Josef EMLER (ed.), překlad V. V. Tomek: Letopisy české od roku 1196 do roku 1278. In: *Fontes rerum Bohemicarum II. : Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus*. Pragae 1874, 282–303.
- FRB IV — Josef EMLER (ed.): Petra Žitavského kronika zbraslavská. In: *Fontes rerum Bohemicarum IV*, Praha 1884, 1–337.
- FROLÍK 1993 — Jan FROLÍK: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu, prováděném na základě smlouvy č. 791/93 na lokalitě Mostecká čp. 58–9, Praha 1-Malá Strana. Uloženo: ARÚ Praha AV ČR, archiv NZ, čj. 3937/93.
- HAVRDA 2005 — Jan HAVRDA: Nálezová zpráva : záchranný archeologický výzkum NPÚ ÚOP HMP č. 2003/19 : Praha 1-Malá Strana, Břetislavova čp. 304/III, 305/III, 306/III. Praha 2005, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 5443/05.
- HAVRDA 2017 — Jan HAVRDA ET AL.: Nálezová zpráva : zjišťovací archeologický výzkum NPÚ ÚOP v Praze 2016/25 : Praha 1-Malá Strana, Tržiště ppč. 61/2. Praha 2017, rukopis. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, odbor archeologie, čj. 311/9903/2017.
- HAVRDA 2021 — Jan HAVRDA: Nálezová zpráva : zjišťovací archeologický výzkum NPÚ ÚOP v Praze 2016/15 : Praha 1-Malá Strana, Tržiště čp. 555, ppč. 57, 58/2. Praha 2021, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. C-TX-202100608. Dostupné na: <<https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-202100608>>.
- HRDLIČKA 1974 — Ladislav HRDLIČKA: Praha 1-Malá Strana, Vojanovy sady, ppč. 148 : slovanské sídliště, středověké městiště : zpráva závěrečná. Praha 1974, rukopis, 7 stran. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 9199/74.
- HRDLIČKA 1991 — Ladislav HRDLIČKA: Praha 1-Malá Strana, Vojanovy sady ppč. 148 : Nálezová zpráva o zjišťovacím výzkumu v roce 1974. Praha 1991, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 4284/91.
- HRDLIČKA 2009 — Ladislav HRDLIČKA: podklady pro přednášku proslovenou na konferenci *Praha – město UNESCO a jeho archeologické dědictví*, která se konala ve dnech 19.–21. 5. 2009. Uloženo: archiv autorky.
- HRUBEC 1996 — Karel HRUBEC: Valdštejnský palác : Technická zpráva o radarovém měření : G. Impuls Praha s. r. o. Praha 1996, strojopis. Uloženo: 1) Kancelář Senátu ČR, 2) NPÚ ÚOP v Praze, odbor archeologie.
- CHARVÁTOVÁ 1957 — Antonie CHARVÁTOVÁ: Nálezová zpráva k stavebně archeologické a historické dokumentaci nálezů ve Valdštejnském paláci v Praze 1, čp. 17/III, Valdštejnské náměstí. Praha 1957, strojopis. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, odbor archeologie.
- PODLISKA 2002 — Jaroslav PODLISKA: Nálezová zpráva a archeologickém výzkumu Praha 1-Staré Město, Na Zábradlí 1, čp. 205/I, výzkum SPÚ HMP č. 3/01. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. TX-200208696.
- PODLISKA/CYMBALAK 2009 — Jaroslav PODLISKA / Tomasz CYMBALAK: Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 260/III : nálezová zpráva o výzkumu NPÚ ú. o. p. v hl. m. Praze č. 2006/21. Praha 2009, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 713/10.
- SCHEDL 1493 — Michael WOHLGEMUTH / Wilhelm PLEYDENWURF: Praga. In: Hartmann Schedel: *Weltchronik : Kolorierte und kommentierte Gesamtausgabe von 1493*. Augsburg: Weltbild GmbH, 2005.

ZAVŘEL 1995a — Jan ZAVŘEL: Nálezová zpráva o archeologickém výzkumu Praha 1-Malá Strana, Dražického náměstí čp. 60/III : výzkum PÚPP č. 6/92. Praha 1995, rukopis. Uloženo: ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i, archiv NZ, čj. 3104/96.

ZAVŘEL 1995b — Jan ZAVŘEL: Nálezová zpráva o archeologickém dohledu Praha 1-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 267/III : výzkum PÚPP č. 18/94. Praha 1995, rukopis. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, odbor archeologie.

ZAVŘEL 2001 — Jan ZAVŘEL: Geologie a geomorfologie lokality. In: ČIHÁKOVÁ 2001b, 2–4.

Terénní dokumentace k výzkumům bez nálezové zprávy. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, odbor archeologie.¹⁴¹

LXXIX (nově 1978/79) – Tržiště čp. 372/III

2/87 (1987/02) – Tržiště čp. 301/III

3/05 (2005/03) – Valdštejská čp. 154/III (Kolovratský palác)

5/86 (1986, 1987, 1988, 1989, 1990/5) – Břetislavova ulice čp. 303–309/III

8/90–93 (1990, 1991, 1992, 1993/08) – Malostranské náměstí čp. 258/III

8/99 (1999/08) – Saská ppč. 1045

15/92 (1992/15) – Maltézské náměstí čp. 292/III

17/95+97 (1995, 1997/17) – Valdštejské náměstí čp. 17/III (Valdštejský palác)

41/02, 03 (2002, 2003/41) – Nerudova čp. 249/III

19/01 (2001/19) – Maltézské náměstí čp. 478/III

2005/31 – Letenská ppč. 1031

2007/23 – Dražického náměstí / Karlův most

LITERATURA¹⁴²

BEČKOVÁ 2000 — Kateřina BEČKOVÁ: Zmizelá Praha : Hradčany a Malá Strana. (= Zmizelá Praha, sv. 2), Praha 2000.

BENEŠOVSKÁ 1999 — Klára BENEŠOVSKÁ: Architektonický vývoj v době vrcholného středověku. In: Pavel Vlček et al., Umělecké památky Prahy : Malá Strana. Praha 1999, 31–33.

BORKOVSKÝ 1959 — Ivan BORKOVSKÝ: Výzkumy v Černé věži na Pražském hradě. Památky archeologické 50, 1959, 257–324.

BORKOVSKÝ 1969 — Ivan BORKOVSKÝ: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha 1969.

BRATRŠOVSKÁ 1976 — viz *Prameny*

CYMBALAK/PODLISKA 2015 — Tomasz CYMBALAK / Jaroslav PODLIŠKA: Nález fragmentu raně gotického opevnění Malé Strany – Finding of part of the Lesser Quarter Early-Gothic fortification. In: V za(u)jetí malostranských stratigrafií. J. Podliska (ed.), Praha 2015, 50–63.

ČAREK 1947 — Jiří ČAREK: Románská Praha. Praha 1947.

ČIHÁKOVÁ 1995a — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Malostranské náměstí d) Čp. 258/III – Lichtenštejský palác. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992–1994. Pražský sborník historický 28, 1995, 226–227.

ČIHÁKOVÁ 1995b — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Maltézské náměstí čp. 292/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992–1994. Pražský sborník historický 28, 1995, 227–228.

ČIHÁKOVÁ 1996; 2000a; 2001b; 2010; 2014 — viz *Prameny*

ČIHÁKOVÁ 1999 — Růžena BAŤKOVÁ / Klára BENEŠOVSKÁ / Jarmila ČIHÁKOVÁ: B) Brány, opevnění věže. In: Pavel Vlček et al., Umělecké památky Prahy : Malá Strana. Praha 1999, 113–121.

ČIHÁKOVÁ 2000b — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Valdštejská ulice čp. 154/III – Kolovratský palác. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998. Pražský sborník historický 31, 2000, 361.

ČIHÁKOVÁ 2000c — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Mostecká ulice. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998. Pražský sborník historický 31, 2000, 358–359.

ČIHÁKOVÁ 2001a — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Raně středověké fortifikace na jižní hranici pražského levobřežního podhradí – Frühmittelalterliche Befestigung an der Südgrenze des Prager Suburbiums – linkes Moldauufer. In: Pražský hrad a Malá Strana. (= Mediaevalia archaeologica, sv. 3), Martin Ježek / Jan Klápště (eds), Praha 2001, 29–135.

ČIHÁKOVÁ 2002 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. Archeologické rozhledy 54, 2002, 738–752.

ČIHÁKOVÁ 2003a — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Saská ulice ppč. 1045. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1999–2000. Pražský sborník historický 32, 2003, 311–312.

ČIHÁKOVÁ 2003b — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Valdštejské náměstí čp. 17/III – Valdštejský palác a). In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1999–2000. Pražský sborník historický 32, 2003, 316–318.

¹⁴¹ Od roku 2005 se v NPÚ v Praze kvůli řazení v databázových systémech změnilo číslování výzkumů. Symbol roku, dříve za lomítkem, byl přesunut před lomítko. Výzkumy se tak řadí podle roku provedení. Výjimkou byly výzkumy pokračující z předchozího roku (např. 3/05).

¹⁴² Pro (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO) platí: strojopis. Uloženo: NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.

- ČIHÁKOVÁ 2004 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Maltézské náměstí čp. 478/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2001–2002. Pražský sborník historický 33, 2004, 351–352.
- ČIHÁKOVÁ 2007 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Valdštejnská ulice čp. 154/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2005–2006. Pražský sborník historický 35, 2007, 327–328.
- ČIHÁKOVÁ 2009 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Opevnění Malé Strany od 9. do 13. století – The fortification of Malá Strana since the 9th to the 13th century. Staletá Praha 25, 2009/1, 2–30.
- ČIHÁKOVÁ 2012a — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Ke stavebním dějinám kláštera augustiniánů eremitů u kostela sv. Tomáše v Praze – Zur Baugeschichte des Augustiner-Eremitenklosters bei der Kirche des hl. Thomas in Prag. Průzkumy památek 19, 2012/2, 176–185.
- ČIHÁKOVÁ 2012b — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Otázky chronologie pražské raně středověké keramiky – A matter of Prague Early Mediaeval pottery chronology. Staletá Praha 28, 2012/2, 91–120.
- ČIHÁKOVÁ 2018a — Jarmila ČIHÁKOVÁ: The Lesser Town of Prague in the Tenth and Eleventh Centuries. In: Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe. (= Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, sv. 57), P. Kouřil / R. Procházka (eds), Brno 2018, 283–303.
- ČIHÁKOVÁ 2018b — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Okolí Juditiny věže v průběhu času. Věstník Klubu za starou Prahu 57, 2018/1, 16–25.
- ČIHÁKOVÁ 2019 — Jarmila ČIHÁKOVÁ: Raně gotické opevnění královského města na dnešní Malé Straně – Die frühgotische Befestigung der königlichen Stadt auf der heutigen Prager Kleinseite. In: Město a jeho hradby. (= Documenta pragensia, sv. 38), O. Fejtová / M. Maříková / J. Pešek (eds), Praha 2019, 75–98.
- ČIHÁKOVÁ/KOVÁŘ 2006 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Miroslav KOVÁŘ: Příspěvek k poznání raně gotického stavebního vývoje kostela sv. Tomáše – Contribution towards the knowledge of the Early Gothic building development of the church of St. Thomas at Prague. Archaeologica Pragensia 18, 2006, 67–76.
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2008 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Dřevěná cesta přes mokřinu v jihozápadním rohu Malostranského náměstí : Vyhodnocení archeologických výzkumů – A timber road over the marsh in the south western corner of The Malostranské square : Evaluation of archaeological excavations. (= Archeologické prameny k dějinám Prahy, sv. 3), Praha 2008 (e-Book).
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2009a — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Letenská čp. 29–33/III a Josefská čp. 28/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2007–2008. Pražský sborník historický 37, 413–420.
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2009b — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Velká grotta Valdštejnského paláce v Praze – Grosse Grotte des Waldsteinpalastes in Praha/Prag. Průzkumy památek 16, 2009/2, 113–139.
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2012 — viz *Prameny*
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2015 — Malostranský kostel sv. Václava v geometrickém světě středoevropských rotund – Die Kirche des hl. Wenzel in Prag-Kleinseite in der geometrischen Welt der mittelalterlichen Rotunden. Staletá Praha 31, 2015/1, 2–101.
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2020 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Malostranská rotunda sv. Václava v Praze = Rotunda of St. Wenceslaus in Prague's Malá Strana. Praha 2020.
- ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Martin MÜLLER: Západní strana opevnění královského města ze 13. století na dnešní Malé Straně na základě poznatků archeologického výzkumu. – The western side of the 13th century fortifications of prague royal city in today's Malá Strana in the perspective of archaeological research. Staletá Praha 37, 2021/2, 90–139.
- ČIHÁKOVÁ/TRYML 2006 — viz *Prameny*
- ČIHÁKOVÁ/TVRDÍK 2000 — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Radek TVRDÍK: Valdštejnské náměstí čp. 17/III – Valdštejnský palác. In: Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1997–1998. Pražský sborník historický 31, 362–364.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998a; 1999 — viz *Prameny*
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998b — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Karmelitská ulice. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996. Pražský sborník historický 30, 1998, 260.
- ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1998c — Jarmila ČIHÁKOVÁ / Jan ZAVŘEL: Valdštejnské náměstí čp. 17/III – Valdštejnský palác. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996. Pražský sborník historický 30, 266.
- DRAGOUN 2002 — Zdeněk DRAGOUN: Praha 885–1310 : Kapitoly o románské a raně gotické architektuře – Prag 885–1310 : Kapitel über romanische und frühgotische Architektur. Praha 2002.
- DRAGOUN 2009 — Zdeněk DRAGOUN: Dražického náměstí ppč. 1036 – Karlův most ppč. 235. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2007–2008. Pražský sborník historický 37, 2009, 409–410.
- DRAGOUN 2017 — Zdeněk DRAGOUN: Kotlářovský dům s pozůstatky Juditina mostu. In: Průvodce pražskou archeologií : Památky známé, neznámé i skryté. I. Boháčová / J. Podliska (eds), Praha 2017, 99–101.
- DRAGOUN/OMELKA 1995 — Zdeněk DRAGOUN / Martin OMELKA: Nález torza raně středověké hradby v prostoru severovýchodního nároží Pálffyho paláce, čp. 158/III, v Praze. Památkové listy č. 1, příloha časopisu Zprávy památkové péče 55, 1995/6, 4.
- DRAGOUN/PODLISKA/STAREC 2019 — Zdeněk DRAGOUN / Jaroslav PODLISKA / Petr STAREC: Nové informace k poznání opevnění Starého Města pražského – Neue Informationen zur Befestigung der Prager Altstadt. In: Město a jeho hradby. (= Documenta pragensia, sv. 38), O. Fejtová / M. Maříková / J. Pešek (eds), Praha 2019, 21–38.
- DURDÍK/BOLINA 1996 — Tomáš DURDÍK / Pavel BOLINA: Hradby pražského biskupství (arcibiskupství) – Die Burgen des Prager Bistums (Erzbistums). Archaeologia historica 21, 1996, 291–306.
- DURDÍK/FROLÍK/CHOTĚBOR 1999 — Tomáš DURDÍK / Jan FROLÍK / Petr CHOTĚBOR: Stavební dějiny Lobkovického paláce na Pražském hradě ve středověku a raném novověku – Die Baugeschichte des Lobkowitz-Palast auf der Prager Burg im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Castrum Pragense 2, 1999, 21–112.

- FROLÍK 1993 — viz *Prameny*
- FROLÍK 1995 — Jan FROLÍK: Mostecká ulice c) Čp. 58/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992–1994. Pražský sborník historický 28, 1995, 228–229.
- HAVRDA 2004 — Jan HAVRDA: Břetislavova ulice čp. 517/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2001–2002. Pražský sborník historický 33, 2004, 341.
- HAVRDA 2007 — Jan HAVRDA: Letenská ulice. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2005–2006. Pražský sborník historický 35, 317–318.
- HAVRDA 2005; 2017; 2021 — viz *Prameny*
- HAVRDA/PODLISKA 2022 — Jan HAVRDA / Jaroslav PODLISKA: Raně středověké opevnění Prahy : Archeologické nálezy z let 2002–2016 z Malé Strany – Early medieval fortifications of Prague : Archaeological finds from the Lesser Town made in 2002–2016. Archeologie ve středních Čechách 26, 2022, 381–436.
- HLAVÁČEK/KAŠPAR/NOVÝ 2002 — Ivan HLAVÁČEK / Jaroslav KAŠPAR / Rostislav NOVÝ: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 2002.
- HLAVSA/VANČURA 1983 — Václav HLAVSA / Jiří VANČURA: Malá Strana / Menší Město pražské – Die Prager Kleinseite. Praha 1983.
- HOLANOVÁ/KAŠIČKA 1969 — Eva HOLANOVÁ / František KAŠIČKA: Stavební historie. In: Malá Strana čp. 244/III, Nerudova (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1969, 20–23.
- HRDLÍČKA 1974; 1991; 2009 — viz *Prameny*
- HRUBEC 1996 — viz *Prameny*
- HYZLER 1966 — Josef HYZLER: Architektonický rozbor budovy. In: Malá Strana. Klášter u sv. Tomáše, čp. 28/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1966, 40–48.
- CHARVÁTOVÁ 1957 — viz *Prameny*
- JANSKÁ 1973 — Eva JANSKÁ: K výzkumu pražského opevnění – Zur Erforschung der Prager Befestigungsanlagen. Staletá Praha 6, 1973, 46–60.
- JEČNÝ 1981 — Hubert JEČNÝ: 306. Praha 1-Malá Strana, 1976 – a) Valdštejnská ul. čp. 154/III, dvorní křídlo Kolovratského paláce. Výzkumy v Čechách 1976–77, Praha 1981, 107.
- JEČNÝ 2007 — Hubert JEČNÝ: Pevnosti v pražské kotlině : Jedna z pravděpodobných historických interpretací – Fortresses of the Prague Basin : One of probable historical interpretation. Archaeologica Pragensia 18, 2006, 305–326.
- KAŠIČKA/LÍBAL 1973 — František KAŠIČKA / Dobroslav LÍBAL: Na horním dílu Malostranského náměstí – Am oberen Teil des Kleinseitner Rings. Staletá Praha 6, 1973, 92–105.
- KOTKOVÁ/BARTILLA 2010 — Olga KOTKOVÁ / Stefan BARTILLA ET AL.: Roelandt Savery : Malíř ve službách císaře Rudolfa II. = A painter in the services of emperor Rudolf II. Praha 2010.
- KOTYZA/TOMAS 1995 — Oldřich KOTYZA / Jindřich TOMAS: Nejstarší městské hradby v Litoměřicích – Die ältesten Stadtmauern in Litoměřice (Leitmeritz). Archaeologia historica 20, 91–106.
- KOTYZA ET AL. 2022 — Oldřich KOTYZA / Miroslav KOVÁŘ / Martin OLLÉ / Josef ŽEMLIČKA: Minoritský klášter v Litoměřicích (příspěvek k diskusi o nejstarší městské zástavbě) – The Minorite monastery in Litoměřice (a contribution to the debate on the early urban built environment). Archeologie severozápadních Čech 2, 2022, 134–163.
- KUBÍČEK 1954 — Alois KUBÍČEK: Objev malostranského opevnění. Ochrana památek (= Věstník Klubu Za starou Prahu a jeho odborů) 29, 1954/7–8, 61.
- LANCINGER 1969 — Luboš LANCINGER: Dějiny budovy. In: Malá Strana. Valdštejnská čp. 158/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1969, 1–28.
- LÍBAL 1964 — Dobroslav LÍBAL: Stavební historie. In: Praha-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 271/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1964, 22–26.
- LÍBAL 1966 — Dobroslav LÍBAL: Stavební historie. In: Praha-Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 264/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1966, 24–28.
- LÍBAL 1983 — Dobroslav LÍBAL: Architektura doby románské + Architektura doby gotické. In: Emanuel Poche et al., Praha středověká. (= Čtvero knih o Praze, sv. 1), Praha 1983, 53–119, 167–356.
- LÍBAL/KAŠIČKA 1968 — Dobroslav LÍBAL / František KAŠIČKA: Stavební historie. In: Praha-Malá Strana, Tržiště čp. 302/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1968, 19–20.
- LÍBAL/PELZLBAUER/CHARVÁTOVÁ 1966 — Dobroslav LÍBAL / Vladimír PELZLBAUER / Antonie CHARVÁTOVÁ: Stavební historie. In: Praha-Malá Strana, Karmelitská čp. 373/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1966, 54–60.
- LÍBAL/PIŠA 1958 — Dobroslav LÍBAL / Vladimír PIŠA: Příspěvek k poznání půdorysného vývoje historického jádra Prahy v období raného feudalismu. Ochrana památek (= Sborník Klubu Za starou Prahu na rok 1958) 32, 1958/2, 19–25.
- MATÍÁŠEK 2010 — Josef MATÍÁŠEK: Barbakán Pražského hradu : Rekonstrukce vývoje na základě archeologického výzkumu v roce 2007 – Barbakane der Prager Burg : Rekonstruktion der Entwicklung aufgrund der archäologischen Forschung im Jahre 2007. Castellologica bohemia 12, 2010, 137–150.
- MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971.
- MERHOUT 1947 — Cyril MERHOUT: Dům u mosteckých věží. Praha 1947.
- MERHOUT 1956 — Cyril MERHOUT: O Malé Straně : Její stavební vývoj a dávný život. Praha 1956.
- NOVOSADOVÁ 1964 — Olga NOVOSADOVÁ: Stavební historie. In: Praha-Malá Strana, Saská čp. 80/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1964, 11–12.

- NOVOSADOVÁ/MUK 1964 — Olga NOVOSADOVÁ / Jan MUK: Stavební historie. In: Praha-Malá Strana, Mostecká čp. 56/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1964, 24–25.
- NOVOSADOVÁ/VAJDIŠ 1964 — Olga NOVOSADOVÁ / Jaroslav VAJDIŠ: Stručný popis domu. In: Praha-Malá Strana, Mostecká čp. 273–274/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1964, 15–16.
- OMELKA 1998a — Martin OMELKA: Valdštejská ulice čp. 158/III – Pálffyho palác. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996. Pražský sborník historický 30, 1998, 265.
- OMELKA 1998b — Martin OMELKA: Mostecká ulice čp. 47/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1995–1996. Pražský sborník historický 30, 1998, 262–263.
- OMELKA 2003 — Martin OMELKA: Valdštejská čp. 158/III – Pálffyho palác. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1999–2000. Pražský sborník historický 32, 2003, 315–316.
- PAVLÍK 1969 — Milan PAVLÍK: Stavební historie. In: Praha-Malá Strana, Valdštejská čp. 158/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1969, 41–46.
- PIŠA 1957 — Vladimír PIŠA: Středověká Praha ve světle nálezů z roku 1955. Ochrana památek (= Sborník Klubu Za starou Prahu na rok 1957) 31, 1957, 72–104.
- PIŠA 1958 — Vladimír PIŠA: Stará tvář pražské půdy. Ochrana památek (= Sborník Klubu Za starou Prahu na rok 1958) 32, 1958/2, 25–31.
- PIŠA 1961 — Vladimír PIŠA: Jak rostla Praha. In: Kniha o Praze. Praha 1961, 49–63.
- PIŠA 1966 — Vladimír PIŠA: Stavebněhistorický výzkum Prahy a jeho výsledky. Staletá Praha 2, 1966, 56–65.
- PIŠA 1969 — Vladimír PIŠA: 185. Praha 1-Malá Strana c) Dražického náměstí – Mostecká ul. čp. 58–59/III. Bulletin záchranného oddělení 6, 1968, 106–107.
- PODLISKA 2002 — viz *Prameny*
- PODLISKA 2015 — Jaroslav PODLIŠKA: Malostranské náměstí, Tržiště čp. 261/III. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 2013–2014. Pražský sborník historický 43, 2015, 583–585.
- PODLISKA/CYMBALAK 2009 — viz *Prameny*
- PODLISKA/HAVRDA/KOVÁŘ 2003 — Jaroslav PODLIŠKA / Jan HAVRDA / Miroslav KOVÁŘ: Dům čp. 249/III v Nerudově ulici na Malé Straně (příspěvek ke spolupráci archeologie a stavebně-historického průzkumu). Staletá Praha 24, 2003, 29–54.
- RAZÍM 2018 — Vladislav RAZÍM: Řeč středověké fortifikační architektury : terminologie a její souvislosti – Medieval Fortification Architecture : Nomenclature and Contexts. Praha 2018.
- RAZÍM 2020 — Vladislav RAZÍM: Praha. In: Vladislav RAZÍM, Středověká opevnění českých měst 2/2 : Katalog Čechy (P–Ž) – Medieval Town Walls in the Czech Lands : Part 2 – Catalogue of Bohemia. Praha 2020, 679–755.
- SCHEDL 1493 — viz *Prameny*
- SOVINOVÁ 1985 — Yveta SOVINOVÁ: Opevnění Malé Strany a Hradčan ve 13. a 14. století. Diplomová práce, strojopis, Praha 1985. Uloženo: 1) FF UK, Ústav pro dějiny umění, 2) NPÚ ÚOP v Praze, dokumentační fondy.
- TOMEK 1892 — Václav Vladivoj TOMEK: Mappy staré Prahy k letům 1200, 1348 a 1419. Praha 1892.
- TRYML 1989 — Michal TRYML: Břetislavova. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v roce 1987. Pražský sborník historický 22, 1989, 176.
- TRYML 1991 — Michal TRYML: Břetislavova a Vlašská ulice. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1988–1989. Pražský sborník historický 24, 1991, 195.
- TRYML 1993 — Michal TRYML: Břetislavova a Vlašská ulice. In: Z. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1990–1991. Pražský sborník historický 26, 1993, 197.
- VARHANÍK/ZAVŘEL 1994 — Jiří VARHANÍK / Jan ZAVŘEL: Nové nálezy v areálu bývalého biskupského dvora na Malé Straně v Praze – Neue Funde auf dem Gelände des Ehemaligen Bischofshofes in der Kleinseite in Prag. Zprávy památkové péče 54, 1994/5, 151–153.
- VESELÝ 2018 — Jan VESELÝ: Stavební vývoj Juditiny věže na Malé Straně. Věstník Klubu Za starou Prahu 57, 2018/1, 4–12.
- VESELÝ/PATRNÝ 2008 — Jan VESELÝ / Michal PATRNÝ: Románská věž na malostranském konci Karlova mostu v Praze – Die romanische Turm auf dem kleinseitner Ende der Karlsbrücke in Prag. Průzkumy památek 15, 2008/2, 3–38.
- VILÍMKOVÁ 1959 — Milada VILÍMKOVÁ: Dějiny budovy. In: Praha-Malá Strana, Dražického náměstí čp. 61/III. (= Stavebněhistorický průzkum Prahy, pasportizace SÚRPMO), Praha 1959, 1–4.
- VILÍMKOVÁ 1966 — Milada VILÍMKOVÁ: Urbanistický vývoj území maltéžské jurisdikce – Die urbanistische Entwicklung des malteser Jurisdiktionsgebietes. Pražský sborník historický 3, 1966, 72–85.
- WIEHL 1893 — Antonín WIEHL: Zwei Thürme der alten Stadtmauern in Prag. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale 19 (Neue Folge), 1893, 150–151, Taf. I–IV.
- WIRTH 1948 — Zdeněk WIRTH: Opevnění, Vltava a ztráty na památkách. (= Zmizelá Praha, sv. 5), Praha 1948.
- ZÁRUBA/ŠIMEK 1964 — Quido ZÁRUBA / Rudolf ŠIMEK: Rozbor inženýrsko-geologických podmínek Malé Strany. (= Sborník geologických věd – řada HIG, sv. 1), 109–132.
- ZAVŘEL 1995a; 1995b — viz *Prameny*
- ZAVŘEL/ČIHÁKOVÁ 2019 — Jan ZAVŘEL / Jarmila ČIHÁKOVÁ: Stříbrná Praha : Výsledky analýz raně středověkých archeometalurgických nálezů z území Malé Strany – Silver Prague : The results of analyses of early medieval archaeometallurgical finds from the Lesser Quarter. Archeologické rozhledy 71, 2019/3, 475–528.

SUMMARY

Medieval Prague was a conurbation formed in the 13th century by two and from the 14th century by four separate towns. The earliest high medieval legal town was the Old (Greater) Town of Prague on the right bank of the Vltava, the centre of which was the Old Town Square. After the completion of its fortification (1230s–1250s), Ottokar II of Bohemia issued in 1257 the establishment of a medieval legal town also on the left bank of the Vltava, in the area below Prague Castle. He decided to completely change the local area with a very ancient settlement tradition and turn it into a rich contemporary modern city. He named it the New Town below Prague Castle (*Nova civitas sub castro Pragensi*) with the Malostranské Square in its centre. Over time, however, the town lost its name and today it is known as Malá Strana. Construction of fortification around the New Town below the Prague Castle presumably continuously followed the construction of the Old Town fortifications in the 1250s. Nevertheless we lack written evidence in this respect, with the exception of a 1253 note about the fortification of the Johanniter commandary in the south-eastern neighbourhood of the city, and a 1278 account describing the parameters of the new ditches on the west and east sides. The area of the early Gothic town is the historical centre of today's Malá Strana quarter. During the later expansion of the city in the mid-14th century under Charles IV the fortification lost its importance and declined. Its remains are now very rarely found by building historical and archaeological surveys during the rebuilding of houses within the Prague Monument Reserve. The new information is the result, in particular, of rescue archaeological excavations consistently carried out by the Prague office of the Heritage Institute during all construction work in the last 30 years.

The early Gothic New Town below Prague Castle had the shape of an irregular trapezoid with an area of 17.5 hectares. The city was defined by stone walls, which were 152 m long in the west, 534 m in the south, 494 m in the east, and in the north the outer wings connected to the castle fortifications (Fig. 3). The lengths of the arms of the fortification are measured on the map, but in reality, on the steeply sloping terrain, the fortification was longer. The first more comprehensive idea of the profile of the fortification was obtained only recently, in the years 2011–2018, by rescue archaeological excavation on the grounds of house No. 192/III in Thunovská Street on the western side of the city. This discovery was published last year (ČIHÁKOVÁ/MÜLLER 2021), analysing the components of the fortification – the rampart, the gate tower, the Zwinger, the Zwinger wall, the ditch in the form of 1278, the bridge over the ditch – and also their construction technologies. The remains were discovered under a rock block, in the Theatine convent garden, which could not be divided into building plots after the 18th century due to its poor accessibility. The rest of the fortification was, however, in a normal development area and its remains are very fragmentary. This new paper presents a comprehensive range of all discovered remains of the 13th century fortifications on the southern and eastern sides of the city, namely the remains of the main wall, ditch, gates, possible buildings in front of the gate and the only demonstrable tower so far. It was cylindrical in shape (Fig. 53, 57), the other two towers are later, probably from the first half of the 14th century (No. 271 and 56).

The course of the early Gothic wall is more or less known, except the long line of the south-eastern perimeter of the city, where the line of the wall is difficult to depict east of Karmelitská Street and south of Letenská Street. Assumingly the city and the Johanniter commandary were two separate entities, both fortified, even against each other. The discovery and direction of the ditch in No. 292 proves that the ditch of the city was connected to the ditch of the commandary, and the city wall most likely joined the commandary wall (Fig. 20). The structure of the early Gothic fortification is slowly beginning to take shape due to the increase in archaeologically obtained information and it seems that it could be uniform around the entire enclosure. Three sides of the city perimeter with a total length of 1,180 m were fortified by the city main wall, a ditch, the area between the main wall and the ditch (berm/Zwinger), and probably by the outer wall as another height obstacle. Part of the defences were also the means to pass through the fortifications – gates and bridges (including the mouth of the bridge over the Vltava River), or their forecourt.

The construction of a rampart wall with more or less regularly appearing flanking towers, whether square or round (cf. Fig. 2) has not been confirmed. The early Gothic wall was built at the time of the city establishment in the 1250s and 1260s as a 1.9–2 m wide wall of opoka quarry masonry with a core of large stones only inconsistently joined by lumps of mortar, with numerous air gaps and many clean stone faces without mortar. The wall foundations descend in hewn steps. On the southern side, where the slope is gentler, the steps are higher (more than 7 m) than on the steep Hradčany slope (2–2.5 m high steps in the west). The foundation masonry is relatively shallow (0.4–0.6 m, in No. 249 in the west 0.8 m); regardless of the quality of the bedding conditions it was often founded on the upper part of anthropogenic stratigraphy and not on a geological base. The faces of the stone wall are more or less vertical, only the inner face of the wall in trench S5 in the background of the convent is significantly widened by 6° from the vertical. We do not have the original height parameters of the wall; the highest fragment with a height of 8.15 m was documented in the Thunovská area in the west of the city.

The early Gothic fortification incorporated a wall built with the technology typical of Romanesque buildings, partially preserved on the eastern side of the city. A wall with an ashlar inner face and of quarry lined masonry on the outer face was preserved between the northern end of the Palfy Palace No. 158/III and the Feldovský House at the southern end of the Valdštejn Palace No. 17/III. The second section further south on the terrace of Vojanové sady (Vojan Gardens) and in No. 58/III, also includes the remains in No. 60/III and the Romanesque Judith Tower next to the bridge (Fig. 36, 37, 62). Into the southern section, the Romanesque Judith bridge opened into the area, which was probably enclosed from the north by the “palace” of the bishop's court, frontally by an ashlar wall in No. 58/III and to the east by an approximately 23 m high tower now called Judith. The width of the ditch in the west was 6 m (10 Czech cubits) at the bottom in the first phase, which was the foundation trench into the rock, and more than 14.1 m at the highest and widest point. In the second phase, i.e. after the construction of the walls, the width of the ditch was between the walled faces at the bottom 4.44 m (7.5 cubits), at the widest point more than 12.2 m. The depth of the ditch slightly exceeded 5.4 m. The bottom was not paved with the exception below the gate on the Castle Steps, where the ditch bottom was 10 m deep and 14 m deep next to the vertical wall. The outer edge of the ditch in the Thunovská area was (in the only

measurable place) at a distance of 26.3 meters from the outer face of the main wall, the space in front of the fortification was divided between the width of the ditch ($14.1 + x$, or elsewhere $12.6 + x$ m) and the width of the Zwinger. The ditch on the eastern side of the castle, built at the same time as the western ditch, was wider than 12.3 m with the escarp face 0.6–0.9 m thick, a depth of $5.6 + x$ m at the site of the Lobkovicz Palace, and a depth of 9.5 meters in front of the entrance to the castle near to the Black Tower. On the southern side of the city, between the Johanniter commandary and the settlement of Obora, the ditch looks different; the escarp wall is missing. Its width can only be estimated to around 18 meters; the depth exceeded 5.9 meters. On the opposite side of the city, in the east, the presence of a Zwinger is not explicitly confirmed. On the eastern side of the castle, the distance between the ditch and the Romanesque main castle wall is slightly more than 7–9 meters. On the eastern side of the city, the greatest distance of 6.8 m between the ditch and the reconstructed line of the wall is behind the church of St. Thomas, where it passes through the cylindrical tower. On the southern side of the city, in the sloping, dense urban development, reconstruction possibilities of the real state from the mid-13th century are very sporadic. Since the escarp wall is missing here, the Zwinger with Zwinger wall was probably not applied here. According to excavations in the palace No. 259/III, the width of the berm between the wall and the ditch can be considered to be around 9 meters.

Current research works with the idea that the city was entered through three main gates: Písek gate in the east, Újezd gate in the south and Strahov gate in the west. These main gates were complemented by several minor gates allowing pedestrians to pass through – the minor gate in the Palfy Palace No. 158 (until 1595; Fig. 29B), in Letenská Street next to the Augustinian monastery near St. Thomas (Fig. 50), in Saská Street in the southern neighbourhood of the bridge – all in the direction from the east, and the gate in No. 259 in the SW corner of the square (Fig. 14, 15, 17A). The gates in No. 158 and 259 stand in places where traditional, early medieval passages through wood-clay fortifications can be situated. Later written evidence and other contexts indicate that all these gates allowed in the 13th century the passage of wagons. Together with the gates in No. 192 and the gate on the Castle Steps to the west, the original city probably had 10 gates, although their usage at the same time cannot be confirmed (certain succession of the earlier gate in No. 192 and on the Castle Steps; possible succession of the gate in No. 158 and Písek gate).

By combining the fortifications of Prague Castle (the seat of the Bohemian king), the New Town below Prague Castle and the Johanniter commandary, a compact fortress enclosed by fortification was established on the left bank of the river (Fig. 62). The western side was further strengthened by another large ditch protecting the castle in particular, and therefore left out of this article on the fortifications of the city.

The author presumes that the eastern ashlar wall (Fig. 29, 30, 35–43) belongs to the 1st construction phase of the stone city wall. Most likely, it was built during the reign of a strong monarch, which was not a period of disputes between the rapidly changing successors of King Vladislaus II (i.e. in the period 1172–1197). Assuming, it was constructed after the completion of Prague Castle fortifications (approx. 1185), but at such a close time when the aesthetic and technological similarity of Romanesque towers and especially the Black and Judith Towers was still required. Within the presumed time interval, Ottokar I of Bohemia (1197–1230) suits more as the builder of the eastern rampart than King Vladislaus. Presumably, unlike Vladislaus II, he would not consider the eastern wall as a background to the stone bridge, but rather as the beginning of a wider, but unfinished, construction project. This could have been the planned fortification of the left-bank conurbation. The plans could be changed by the rising concentration of wealthy residents on the right bank of the river in the territory of the later Old (also known as the Greater) Town, also increasing as a result of the struggle for the throne, which would reverse the monarch's priorities. Ottokar I would thus prepare the conditions for the construction and conception of the Prague fortifications, and Wenceslaus I (1230–1253) would implement it. Fortification work did not return to the left bank until "in 1253", when the 2nd phase of construction took place with the fortification of the Johanniter commandary (Fig. 1: 1) and the bishop's court (Fig. 62: No. 58–63). After the completion of the Old Town fortifications in the 1250s, the 3rd phase followed, representing the rampart construction of the newly located (1257) New Town below Prague Castle around the turn of the 1260s. In the 4th phase, it was improved with a Zwinger and walling of ditches, completed in 1278. The 5th phase covered further improvements especially during the wars after 1306 (when the royal line of Přemyslid dynasty ended). In 1348 Charles IV carried out far-reaching city planning changes, he significantly increased the territory of the early Gothic city below the castle and extended the ramparts further to the south and west. The original city ramparts of Ottokar II were thus rendered meaningless and doomed to extinction, which proceeded rapidly.

The study updates some of the the author's earlier conclusions on this topic (2001, 2009, 2017) using new results of archaeological excavations, and it brings the prime evaluation of the 13th century fortification of the Malá Strana Town in its entirety. The archaeological evidence is integrated into wider contexts, thus broadening the knowledge of the historical development of the local area and its monuments. Although a regional evaluation of the topic, it can serve as comparative material for the study of urban fortifications outside the Central European area. However, the outlined depiction is not final and in time further confrontation with new discoveries will be required.

Fig. 1. Prague fortifications on the left bank of the Vltava River in the mid-13th century: Prague Castle within the Romanesque fortifications (**black**) and the newly founded New Town below Prague Castle, today the centre of the Malá Strana quarter. The rampart on the east side of the city (**in red**) is built using a different technology than the early Gothic wall on the west and south side (**in purple**). The fortified area of the city is 17.5 hectares. Prime churches: **1** – Johanniter church of Virgin Mary Under the chain; **2** – St. Procopius; **3** – St. John the Baptist in the settlement of Obora; **4** – parish church of St. Nicholas; **5** – rotunda of St. Wenceslas; **6** – St. Martin; **7** – St. Thomas, who belonged to the Břevnov order of Benedictines until 1285. Stone Judith Bridge from the 12th century (**8**); extinct river arm in **deep blue**.

Fig. 2. V. V. Tomek, 1892: 19th century concept of the fortified area on the left bank of the Vltava combining Prague Castle, New Town below Prague Castle (later Malá Strana) and Hradčany before its expansion during the reign of Charles IV in the 1360s. The existence of the flanking towers has not been confirmed, but the confluence of the city ditch and the Johanniter commandary ditch has (taken from WIEHL 1893, 150).

Fig. 3. Prague 1-Malá Strana. The southern arm of the Přemyslid fortifications – the western part, revealed remains of the fortification. **Purple** – remains of the rampart with a gate from the mid-13th century; **green** – reconstruction of the wall line; **deep orange** – revealed sections of the ditch; **light orange** – approximate line of the ditch; **red** – isolated standing tower buildings; **blue** – massive pre 16th century wall in houses 305–309/III. Numbers correspond with house numbers mentioned in the text.

Fig. 4. Prague 1-Malá Strana, Malostranské Square No. 260/III. **A** – elevation of the northern face of the rampart in section 3A1+3A2/01 (A: D, **purple**). **B** – Section 3A1/RZ with rampart profile (B: D). Legend: **a** – leveling at the establishment of the city in 1257; **b** – floor until 2006; **c** – removed by recent lintel construction; **d** – technological joint. **C** – Malostranské Square No. 258/III, exc. 8/90–93, trench XVII, section 41; the core of the 13th century rampart in the irregular trench for structural purposes.

Fig. 5. Prague 1-Malá Strana, Malostranské Square No. 260/III with the location of the rampart (**purple**), a feature mistakenly interpreted as a fortification tower (**red**) and ditch fill (**orange**); the house plan is at the ground level. To the west trenches of exc. 12/93 in neighbouring No. 259/III, in trench III a small remnant of the rampart (taken from CYMBALAK/PODLISKA2015; supplemented and modified).

Fig. 6. Philip van den Bossche (drawing) / Johannes Wechter (engraver) / Aegidius Sadeler (publisher), 1606: *PRAGUE. Sadeler's Great Prospect of Prague*. Cut-out of the surroundings of No. 258/III (**a**; Lidlovský house) with the rampart (**c**) and a defunct tower (**b**) near the junction of Nos. 258 and 302/III (© Prague City Archives, Collection of graphic, Veduty fund, sign. G 14).

Fig. 7. Prague 1-Malá Strana, Karmelitská No. 301/III. Excavation by NPÚ in Prague 2/87, location and cross-section diagram. The trench for a sewer cut through the north side of the ditch; geological subsoil in **faint grey**.

Fig. 8. Prague 1-Malá Strana, Malostranské Square/Tržiště (Market) No. 259/III, ground floor level. Excavation by NPÚ in Prague 12/93, location of trenches in cellars and diagram of sections. Legend: **a** – section and direction of view; **b** – borehole; **c** – trenches; **d** – geological subsoil; **e** – excavation area nr. 2007/15.

Fig. 9. Prague 1-Malá Strana, Tržiště No. 259/III. Trench I, generalized section assembled from sections 2+4. The 13th century ditch (**orange**) cuts in the south an earlier (Late Hillfort period) ditch carved into the rock, in the north it deepens into the Malostranský stream sediments.

Fig. 10. Prague 1-Malá Strana, Tržiště No. 259/III. Trenches III and IV, north-south generalized section south of the wall line, sections 20+24. Legend: **1** – geological slope; **2** – the line of the southern face of the 13th century wall; **3** – filling of a depression; **4** – rock moved during a deep earth movement; **5** – intact rock; **6** – the foundation course of the 13th century rampart in No. 260/III; **7** – ditch fill with a lot of organic matter; **8** – ditch fill formed by stream sediments; **9** – muddy deposits of a drain with late Gothic pottery and millstone finds; **10** – earlier ditch (Late Hillfort period); **hatched** – timber support of the tunnel.

Fig. 11. Prague 1-Malá Strana, Újezd Gate. **A** – Philip van den Bossche (drawing) / Johannes Wechter (engraver) / Aegidius Sadeler (publisher), 1606: *PRAGUE. Sadeler's Great Prospect of Prague*. Detail: Újezd Gate and its surroundings (©Prague City Archives). **B** – Rudolf Bruner-Dvořák (1864–1921), undated: The remains of the west wall of the 13th century gatehouse tower demolished in 1727, modified into a residential house. The gate walling on the ground floor and first floor was divided between houses No. 301 and 516/III. **C** – Karmelitská plot No. 1050, excavation by the NPÚ in Prague 20/95; location of trenches VII (section 17) and X (section 24), situation of boreholes (**yellow**) and test pit 2 of exc. 18/94 in No. 267 (point **A**). In **purple**, the fortification wall (in trench VII) and the gate masonry (trench X and No. 301+516/III). **1** – masonry; **2** – 10th century wooden road. **D** – anonymous, before 1911: photo of the E front of Karmelitská Street before demolition in 1911, after the demolition of the house No. 268/III on the corner of the square. View of No. 300/III with the eastern wall of the 'Újezd Gate' projecting into the street, the underground part of which was discovered in archaeological trench 20/95-X (Fig. **11C**). House No. 299/III in the foreground.

Fig. 12. Prague 1-Malá Strana, 'Újezd Gate', Karmelitská plot No. 1050; archeologically exposed remains of the above-ground masonry of the Újezd Gate, exc. 20/95, trench X. **A** – section drawing from the western side of the trench; **a** – relocated? subsoil, **b** – fallen out, **c** – moist weathered mortar over soft sticky clay. **B** – view from the E on the southern outer face of the gate and its SE corner. **C** – NE corner of the gate, late Gothic pavements on the right. **D** – profile of fortification wall documented in trench VII by section 17; in **purple** layer 459 – remains of the wall from the time of the city establishment, **colourless** – wall 457A – reinforcement of the wall, perhaps from the early 14th century, **grey** – geological subsoil. **E** – cross of section 24 of trench X passing through the 'Újezd Gate' (**purple**) and section 17 of trench VII through the rampart; the northern wall of the gate and the rampart were probably founded on the geological base, the southern part of the gate stood on fill.

Fig. 13. Transformation of Karmelitská Street. Current state (in **black** and **grey**) projected into the imperial print of the Stable Cadastre (in **green** and **pink**); 'Újezd Gate' and rampart (**purple**), Baroque walls (**turquoise**) and segments of the ditch (**orange**) archaeologically revealed during the reconstruction of the tram body in 1995. Old descriptive numbers, current Nos. see Fig. **11C**.

Fig. 14. Anonymous, 1659–1665: View from the north of the Lesser Town of Prague with Petřín and buildings between Karmelitská Street and Strahov. Cut-out – the eastern part; southern front of the square at the bottom left. Gates (marked Z) at Újezd in Karmelitská Street, V koutě (at the SW corner of the square) in No. 259, 'Strahov Gate' in Nerudova Street and later Újezd gate. (© National Archives in Prague, Czech Republic, collection Premonstratensians – Strahov Monastery, Prague, file 77).

Fig. 15. Anonymous, around 1705: Situation plan of Malá Strana with Hradčany panorama. On the square, there is the V koutě Gate, the 'Újezd Gate' (© National Museum in Prague, Czech Republic, inv. no. H2-27125).

Fig. 16. Prague 1-Malá Strana, Malostranské Square No. 258/III. A 4-level tower built into the southern end of the Liechtenstein Palace, documented by the archaeological excavation of the NPÚ in Prague 8/92. **A** – southern interior walls of the individual floors, 2nd floor unknown due to the vault inserted in the Renaissance period. **B** – recent modification of the room on the 1st floor joined the rooms on the 3rd and 4th floors. **C** – floor plan of the 3rd floor with mullioned windows with shutters on the E and S walls and the blocked portal to the staircase on the north wall; floor plan of the 4th floor with a portal leading to the tower or to the walkway of the city wall 1.9 meters away. **Grey** – original masonry, **colourless** – rebuilt walls.

Fig. 17. A – Malostranské Square, SW corner at cellar level. The **purple arrow** points at the former 'V koutě Gate' (today the passage from the square to Tržiště Street through the palace No. 259/III); in **red**: floor plan of the tower with the spiral staircase in the western front of the square, later incorporated into the southern end of the palace No. 258/III. East of the passage in trench II of exc. 12/93, the reconstructed groundplan of a 10th century timber strategic building by the entrance into the early medieval town. **B** – the foundation masonry of the tower in No. 258/III. The lower 0.4 m of masonry (layer 26A) is roughly thrown into the trench; from the joint at a height of 200.1/Bpv, the masonry is levelled (layer 26B).

Fig. 18. Michael Peterle/Jan Kozel 1562: *PRAGUE BOHEMIAE METROPOLIS ACCVRATISSIME EXPRESSA*. 1.5.6.2. *Panoramic view of Prague by Michael Peterle (?)*. Cut-out: part of the city with the earlier 'Újezd Gate', in the foreground the area around the later wine press on the plot of house No. 373 with a prominent wall with battlements (© Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Kartograficznych, sign. 4858-A, <www.bibliotekacyfrowa.pl:37021>, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/31673>).

Fig. 19. The oldest seal of the New Town below Prague Castle (today Malá Strana), most likely from the time of the city's establishment (photo taken from HLAVSA/VANČURA 1983).

Fig. 20. Prague 1-Malá Strana. The eastern part of the southern arm and the southern part of the eastern arm of the Přemyslid fortification. Revealed fortification remains: in **purple** 13th century 'Újezd Gate' and pre mid-14th century rampart wall in No. 274 (city? Zwinger?); in **blue** the only known section of the Johanniter commandary fortification; in **black** masonry with an ashlar face on the east side of the town (Romanesque?); **green** reconstruction of the line of the rampart; **deep orange** revealed sections of the ditch; presumed line of the ditch in **light orange**; in **red** inwardly open tower from the 1st half of the 14th century; in **brown** – intact geological base outside the ditch; **thin red line** – the main city wall presumed by the building historical survey; **dotted red line** – stated in M. VILÍMKOVÁ (1966, 73) between houses No. 298 and 299/III is probably a typo in the descriptive numbers (perhaps it should have been 268 and 269/III – **dashed**).

Fig. 21. Prague 1-Malá Strana, wall at the border of house plots No. 274 and 292/III. **A** – Construction engineer Tomáš Šašek, approved on 26/09/1939: Axonometric view of the modification of Ottokar's wall. (Archived in The Construction Department Archive of the City of Prague 1). **B** – remains of the rampart?, state 2004 (Petr Turyna 02/2004). **C** – Prague 1-Malá Strana, Maltézské Square No. 292/III and Mostecká No. 274/III. Height ratios of the wall at the boundary of the plots in a schematic section. Legend: **1** – (rampart?) wall; **2** – pillar; **3** – perimeter wall of house No. 292; **a** – 198.66 yard level; **b** – 200.36 today's wall top; **c** – 195.88 surface of the backfill of the pocket between the rampart and the house; **d** – 191.42 – ground floor level of No. 292; **e** – 189.44 – the lowest documented point of Gothic masonry (pillar); **f** – 188.80 – construction site level of the ashlar wall.

Fig. 22. Prague 1-Malá Strana, Maltézské Square No. 292/III, excavation by the NPÚ in Prague 15/92. **A** – the total extent of the house plot on the ground floor, test pit in the front garden, borehole in front of the fence on the square. **B** – detail of Fig. **A**: ground plan of the excavated area, system of sections, masonry structures; **dark brown** – documented part of the ditch; **light brown** – ditch dug up by recent construction; **dashed** – presumed ditch sides; **grey** – intact geological base under ground-floor rooms; **purple** – quarried stone wall at the boundary of the plots; in **orange** – ashlar wall. **C** – ashlar wall 47/II (built with Romanesque technology) discovered under the northern wall of the house. **D** – general view of the structures on the northern side of trench II, ashlar wall 47/II **on the right**, Gothic wall 56/II of quarried stone **on the left**, between them is a Renaissance masonry.

Fig. 23. Prague 1-Malá Strana, Maltézské Square No. 292/III, exc. by the NPÚ in Prague 15/92, trench II, section 9. Layer **46** – two-stage foundation masonry; layer **47** – above-ground ashlar masonry; layer **34** – the construction site layer to wall 47/II is later than the firm base of the demolished paving layer 23; **grey** – geological subsoil.

Fig. 24. Prague 1-Malá Strana, Maltézské Square No. 292/III. Partial section of the ditch compiled from data in sections 5+8+9+11+13. The pointed edge symbolizes the continuation of the situation in the given direction. Legend: **1** – ditch fill; **2** – ashlar wall schematically inset in altitude, but not topographically; **3** – geological background; **green** – yard surface at the time of exc. 191.54/Bpv.

Fig. 25. Prague 1-Malá Strana, Maltézské Square No. 478/III. Western face of the Johanniter commandary rampart made of quarried masonry, revealed in 2001 by excavation 19/01 in trench II. **A** – profile, **B** – west elevation.

Fig. 26. Prague 1 – Malá Strana. A 1939 view from the west of the inclined side of pillars of the "Ottokar's wall" (**left**); in the back under the fallen plaster there is the quarried masonry of the western wall of the tower in No. 289/III belonging to the Johanniter fortifications.

Fig. 27. Prague 1-Malá Strana, Saská Street plot No. 1045. Situation of the two trenches of exc. 8/99 (**outline in green**) and the approximate location and dimensions of the gate via the ford (**light purple**). In trench II (**E**), part of the rampart built in 1310 in purple; in **red** Gothic masonry in the corner of house No. 56/III, identified by building historical survey and interpreted as rampart with a tower in the corner, open inwards.

Fig. 28. Prague, the left bank of the river with the historic centre of Malá Strana and Prague Castle. The eastern edge of the city within the boundaries pertinent until the High Middle Ages (in **purple**). In **blue**, Vltava river presumed extinct arm and its original (wider) bed. Sites of ashlar masonry in **yellow**: **1** – Pálffy Palace; **2** – Valdštejn Palace; **3** – terrace in Vojan Gardens; **4** – No. 58+61/III; **5** – minor bridge tower, so called Judith.

Fig. 29. Prague 1-Malá Strana, Pálffy Palace (No. 158/III). Fragments of the outer (eastern) wall of the rampart documented in 1995 and 2000, view from E. In the north, part of the gate with carefully laid ashlar face, towards the south, the stone composition loosens and behind the technological joint turns into linear courses of quarried stone masonry.

Fig. 30. Prague 1-Malá Strana, Valdštejn Palace No. 17/III. The ashlar wall. View from the west. **A** – section/view 57 of research no. 23/99; **B** – photo F070 from the W.

Fig. 31. Prague 1-Malá Strana, Letenská plot No. 106. Rampart of quarried stone on the east side of the city – wall 63 in the grounds of the Augustinian monastery, view from the W of the face inside the city.

Fig. 32. Prague 1-Malá Strana, Valdštejn Palace No. 17/III. Rampart with ashlar inner face revealed in the palace area; **A** – general view from the west; **B** – topography. Legend: **a** – newly surveyed masonry revealed in 1957, accessible in the utilidor; **b** – in trench XI of exc. 23/99 (main courtyard); **c** – rampart with a turret

(copied from CHARVÁTOVÁ 1957), structure of the inner wall of the wall unknown; **d** – in trench XII exc. 23/99, now the 4th (Feldovské) courtyard; **e** – later buildings in the rampart lane; **f** – foundation of the sala terrena; **g** – above-ground masonry of the sala terrena.

Fig. 33. Prague 1-Malá Strana, Valdštejn Palace No. 17/III. Trench XII, section 58 under the western wall of the sala terrena; layer **55** – profile of the W face of the rampart, a wall with a cast core and an ashlar western face; layer with **K3** stone – foundation course of upright opoka stones in clay; layer **14** – mortar, at the surface and towards the west, abundantly mixed with clay (approx. 2:1), breaks in lumps.

Fig. 34. Prague 1-Malá Strana, Valdštejn Palace No. 17/III. Trench XI, section 52, outer, eastern face of the rampart **a** in Fig. 32B: **a**, from the east.

Fig. 35. Prague 1-Malá Strana, Pálffy Palace No. 158/III. The outer, eastern face of the wall with the passage of the gate, around which a representative ashlar structure was used (cf. Fig. 29). In **red** vault footings of the Petřín ferruginous sandstone, **blue** cobblestone paving.

Fig. 36. Prague 1-Malá Strana, the eastern arm of the city fortifications – northern part. **Black** – revealed Romanesque parts of the walls, tower and turrets; in **purple** – Gothic quarried masonry rampart in the back-ground of the monastery at St. Thomas; **red** – Gothic buildings revealed by building history or archaeological surveys, forming a lane along the rampart; reconstructed rampart line north of Letenská Street in **yellow**; a ditch in No. 29; extinct arm of Vltava River in **blue**.

Fig. 37. Prague 1-Malá Strana, the eastern arm of the city fortifications – southern part, inset is detail of the “palace” of the bishop’s court. **Black** – revealed Romanesque parts of the walls and towers; reconstructed rampart line south of Letenská Street in **green**. In the circle, the rampart in Vojan Gardens; a ditch in No. 29; extinct arm of Vltava River in **blue**. **Brown** in the cut-out – foundation masonry of an unknown building in No. 62, presumably belonging to a tower in the corner of the square – **dotted in green**.

Fig. 38. Prague 1-Malá Strana, Vojan Gardens plot No. 148. scheme of foundation trenches during sequential construction of the rampart, lowering of the surface outside the rampart increased its height (M. Müller).

Fig. 39. Prague 1-Malá Strana, Vojan Gardens plot No. 148. **A** – general view from the west of the inner ashlar face of the rampart (in the centre), with 0.6 m wider foundations of large flat irregular opoka slabs mostly covered with an even layer of mortar. In the north, the rampart was demolished to a greater depth and replaced by a narrower Renaissance terrace wall (**a**). **B** – view from the east of the rampart foundation, at the top transversely laid foundation stones. **C** – view from the east of the southern part of the trench; at the top back, transversely laid foundation stones on the outer face of the rampart; in the centre the additional wall with a corner belonging to a sunken feature outside the wall. **D** – earlier stones of the additional wall raise above the later layer of the cast mortar K87.

Fig. 40. Prague 1-Malá Strana, Vojan Gardens plot No. 148. Ground plan of the rampart with the position of the stones of the wider foundation, the position of the additional wall and layout of sections. Legend: **1** – Renaissance terrace wall; **2** – the above-ground rampart masonry with the ashlar face on the W and quarried stone face on the E; **3** – foundation masonry on the W, with higher level on the W than on the E; **4** – part of the foundation masonry at the same depth for both sides; **5** – Late hillfort period layers, into which the rampart was embedded; **6** – construction layer K87 (most likely) to line the escarp (1278); **7** – intact geological base (field documentation by L. Hrdlička).

Fig. 41. Prague 1-Malá Strana, Vojan Gardens plot No. 148. **A** – cross-section of the rampart on section 1 (mirror overturned). **B** – generalized section G1: **8** – surface inside the city before the construction of the rampart; **9** – funnel-shaped foundation trench; **10** – section through additional wall, relation to layer K87 according to photo (Fig. 39D); **purple** layer K87 – mortar layer of the construction site for the walled lining of the ditch (based on field documentation by M. Müller). Colours cf. Fig. 40.

Fig. 42. Prague 1-Malá Strana, Vojan Garden plot No. 148. Section 1. K107 layer at the bottom of the semi sunken feature and the pottery range from it (HRDLIČKA 2009).

Fig. 43. Prague 1-Malá Strana, Dražické Square No. 60/III. Section 1; masonry **12** – above-ground ashlar, foundation masonry **13**; **grey** – geological base; localization see Fig. 37 (ZAVŘEL 1995a).

Fig. 44. Prague 1-Malá Strana, Dražického Square No. 62/III. **A** – Groundplan of the cellars with the position of sections and with the feature filled with stones and loose mortar (layer 12, **ochre**); **a** – a Post medieval deep cut in the line of the ashlar rampart filled with dark grey clay with ash clumps and scarce large stones; **b**, **c** – modern age (ČIHÁKOVÁ/ZAVŘEL 1999).

Fig. 45. Prague 1-Malá Strana, the immediate vicinity of Judith tower. **A** – the trench supervised by V. Piša with a negative result (1973/01); **B** – outline of archaeological excavation 2007/23, 2008/06, 2009+2010/23 (DRAGOUN 2009, 410), no masonry of Judith bridge was found. **C** – trench revealing the paved surface of the Judith bridge on the ground floor of building No. 77/III. Approximate location of the gate (**faint purple**, according to VILÍMKOVÁ 1966) at Saská plot No.1045 and two trenches I (**D**) and II (**E**) of excavation 8/99: in trench II position of the 1310 rampart (in **purple**); **F** – trench V of exc. 26/97 in Mostecká plot No. 1035; **red** – Gothic masonry construction – rampart with an open tower in the corner of No. 56/III (according to NOVOSADOVÁ/MUK 1964).

Fig. 46. Prague 1-Malá Strana, Josefská No. 28/III (monastery) and Letenská No. 29–33/III (economic monastery facilities). Extent of excavation 2006/12 with its plots and trenches in the N plot.

Fig. 47. Prague 1-Malá Strana, Letenská No. 33/III, plot No. 106. The rampart Z63 (**purple**) in trench S2+3. **A** – in section 111; **B** – in groundplan, **blue** section direction.

Fig. 48. Prague 1-Malá Strana, Letenská No. 33/III, plot No. 106. Rampart wall Z63 in trench S2+3. **A** – eastern face (view from E); **B** – view from E of the lower above-ground part of wall Z63 in the test pit below the bottom of the building, right below wall 103; **C** – western face of wall Z63 on section 218 across the entire width of the trench (photo see Fig. 31); **D** – section 171 showing stone K1 as part of structure Z177. Uncertain whether Z177 belongs to the base of the Z63 rampart or to an earlier structure.

Fig. 49. Prague 1-Malá Strana, Letenská No. 33/III, plot No. 106. Rampart wall Z89 (**purple**) in trench S5. **A** – groundplan of the rampart, **grey** – outline of the foundation masonry of the northern wing of the

monastery (area A); **B+C** – profile of the rampart faces on sections 173 and 172; **D** – damaged western face of the above-ground rampart formed the eastern side of S5 narrow trench, face preserved at the bottom.

Fig. 50. Prague 1-Malá Strana, Letenská plot No. 1031/1. Shaft and tunnel (TŠ 4 trench) of exc. 2005/31 (J. Havrda). **A** – trench position with the walls transverse to the line of the rampart, most likely belonging to a gate. Earlier wall Z02 – opoka with clay, Gothic (**purple**); later walls Z01 and Z03 – opoka with mortar, probably (at the latest) Renaissance (**blue**). **B** – the western wall of the tunnel below today's roadway (191,75), section 3 showing walls Z01–Z03. **Grey** – intact geological base. The opposite wall the Z02 construction was probably standing in place of Z03 (Hlavatý, field documentation 2005/31).

Fig. 51. Prague 1-Malá Strana, Valdštejnské Square No. 17/III – Valdštejn Palace, today 2nd Courtyard, outside the rampart (cf. Fig. 59A: e). **A** – the grid of sections 2 × 4 m; in **purple** – an interface in the distance 4–3 m from the western edge of the yard running to the bottom of the measurement (–11 m), which is probably the face of the escarp wall; the fall lines converge to the **red** line (probably thalweg of a prominent trench fill?); the total **length of the yard** in line V2-10 is 57.5 m; the distance between the red and orange lines is 23.4 m. **B+C** – records of radar measurements, the depiction exceeds 2× the length; height zero corresponds to today's surface 190.35, in **yellow** possibly the surface of the ditch fill; **a** – 188.4/Bpv wider foundation of the ashlar wall inside the city, cf. Fig. 59A (based on HRUBEC 1996, interpretation J. Čiháková).

Fig. 52. Prague 1-Malá Strana, Letenská No. 33/III, exc. 2006/12. Plot No. 101, area J, trench J3. The escarp wall remains Z114, **A+B** – front view facing east; **C+D** – top view from the south; **B, D** after removing the top layers of stones/boulders.

Fig. 53. Prague 1-Malá Strana, Letenská No. 33/III, exc. 2006/12. Plot No. 101, area J, trench J3. **A** – remains of cylindrical tower with later repairs viewed from the east; **B** – groundplan of the same situation with the sections' position. **Ochre** – opoka masonry Z112, **orange** – slate masonry Z113.

Fig. 54. Prague 1-Malá Strana, Letenská No. 33/III, exc. 2006/12, trench J3. Revealed part of a cylindrical tower, poss. from 1250s. **A** – elevation of the inner skin of the tower on section 196 from **slate** masonry Z113, dark brown earlier layers (Late Hillfort period); **B** – elevation of the outer shell of the tower on section 197 from **opoka** masonry Z112, **grey** – geological base (field documentation by M. Müller).

Fig. 55. Elevation relations of the masonry and earthen structures in sections 181 (**A**) and 180 (**B**) – tower (**orange** and **yellow**), ditch and walls (**light brown**); position see Fig. 53B.

Fig. 56. The level of the Zwinger cut into the geological base ends at the place of the outer perimeter of the wall Z113, Late Hillfort period layer in **brown**.

Fig. 57. Prague 1-Malá Strana, Letenská No. 33/III, exc. 2006/12, trench J3. **A** – front outer face of opoka cylindrical tower Z112, relatively regular blocks laid in rows; **B** – top view from E.

Fig. 58. Prague 1-Malá Strana, Dražický Square No. 62/ III. Embedded face of a stone filling layer 12. Hypothetically, the western face of the massive foundation masonry (cf. Fig. 44A: layer 12, ochre) of an unknown building/tower? (cf. Fig. 37).

Fig. 59. Prague 1-Malá Strana, Valdštejnská No. 154/III, plot No. 614/1+ 615. **A** – topographic situation at the eastern foot of the castle slope with Písek gate (**a**), Romanesque gate (**b**; cf. Fig. 35), unknown massive masonry, 1976 trench for static purposes in **red** (**c**; cf. Fig. 59B) and archaeological trenches documented by exc. 24/98+4/99 in **black** (**d**). **B** – foundation (**dark**) and above ground (**light**) masonry of construction with uncertain interpretation, perhaps external rampart.

Fig. 60. A depiction of Prague from 1493; highlighted is the eastern rampart of the city on the castle slope. In: Hartmann Schedel, Liber Chronicarum, Nuremberg: A. Koberger, 1493.

Fig. 61. The relationship between the length units of the ancient (Greek and Roman) system and the Bohemian cubit (0.5914 m); legalized unit from the mid-13th century. Their mathematical relationship and conversion system. Graphic and table conversion (M. Müller).

Fig. 62. General plan of the fortifications of the left bank fortress including Prague Castle, New Town below the Castle (Malá Strana) and the Johanniter commandary at the end of king's Přemysl Ottokar II (1253–1278) reign. In **purple** – the masonry of the early Gothic rampart (1250s and 70s); in **black** – segments built with Romanesque technology prior the mid-13th century; **green** – reconstruction of the main rampart line; **light ochre** – presumed line of the ditch; **dark blue** – presumed outer wall; **light blue** – Malostranský Stream.

Gates: **a** – on the Zámecké Stairs, **b** – in No. 192/III, **c** – Strahov Gate in Nerudova Street, **d** – In the corner (in No. 259/III), **e** – Újezd Gate in Karmelitská Street, **f** – commandary entrance, **g** – in Saská Street, **h** – from Judith Bridge, **i** – in Letenská Street, **j** – Písek Gate in Valdštejnská Street, **k** – Romanesque in No. 158/III.

Translated by Linda Foster

Příspěvek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní památkový ústav (IP DKRVO 2019–2023; výzkumná oblast I. Archeologie).

PhDr. Jarmila ČIHÁKOVÁ, archeolog, cihakova.jarmila@npu.cz

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, Na Perštýně 356/12, CZ-110 00 Praha 1